

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_204850

UNIVERSAL
LIBRARY

భోజకాశిదాసు.

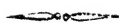


(అష్టాంక సమేతము)



గ్రంథకర్త :

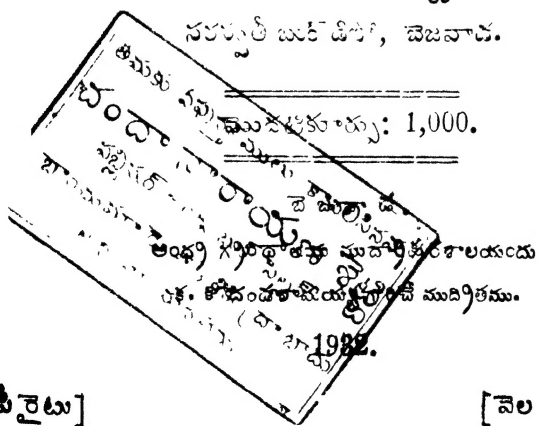
వ్యరాజ్యరథము, సతీ అనసూయ, రంగురాణి, భీష్మబ్రహ్మచారి,
గంగావతరణము, ధర్మకోట, మహాభక్తివిజయము ఇత్యా
ద్యనేకనాటకకర్తలగు డేశములు, దేశపాండ్వ్య,
సోమరాజు రామానుజరావుగారు.



ప్రకాశకుడు :

కురుకూరి సుబ్బారావు,

నరసింహపేట, బెజవాడ.



ప్రకాశకము
కురుకూరి సుబ్బారావు
నరసింహపేట, బెజవాడ

కాపీరైటు]

[వెల రు 1—0—0.

1-0-0

Checked 1969

హెచ్చరిక.



ఏనాటనుగాని ఈనాటకము మానాశ్రమాల
కమైన యధికారవత్తిముని పొందనిదే నాట్యరంగమున
ప్రదర్శింపరాదు. అట్లు అశ్రీక్రిమించినయెడల సివిల్
క్రిమినల్ చర్యలకు బాధ్యులగుదు రని యిందుమూల
ముగా తెలియపర్చడమైనది.

ఇట్లు,

కురుకూరి సుబ్బారావు,

15—9—1932.

ప్రాప్తయినది, సరిస్వతీ బుక్ షిప్, బెజవాడ.

విన్నపము.

ఇప్పటికి ఘమారు 8 సంవత్సరములకుఁ బూర్వ మిగ్గింథము రచింపఁబడినను బహుకారణాలరచులచే నేటిదనుక ముద్రింపఁబడు నదృష్టము గనదయ్యెను. ప్రస్తుతము అంధదేశనాట్యరంగమున ప్రదర్శింపఁబడుచున్న కాళిదాసనాటకమునకును ఈ నాటకమునకును విశేషసంబంధము కాన్పించుచున్నది. విశేష, మనదేశమునందు పూర్వమునుండియు అనఁగూతరూపమున వచ్చుచున్న కింఛయిదియేయని ప్రాజ్ఞులెఱుంగిరి. ప్రదర్శింపఁబడుచున్న కాళిదాసనాటకము కన్నడ నాట్యరంగమునఁ బ్రదర్శింపఁబడుచున్న భోజనాటకమునను, ఏదినిజమైనను మొత్తముమీఁద నీ నాటకముల సమకాలికత్వమునందును, కాళిదాసుల కవితావిశేషమునందును, నితనిమీదిన మహాత్వమునందును సందేహములేదు. చరిత్రకావ్యములు గావున కాళిదాసులు ప్రత్యేక విశేషక కాలములందు భార్యులను విడిచియును ఈ కాళిదాసు వారిలో నొక్కఁడనియును చెప్పుచున్నాము. కావున, ఇంకొకలొక కావ్యములను రచించిన కాళిదా సెవ్వఁడని నొకఁడాక! మనకధకు సంబంధించిన కాళిదాసచరిత్రమునే యందు విరిచి చి, నే నాచర్యుఁడ బూనుకొన్ననై నని.

తొలుత నందు రెండవయందుగా ముద్రాపిరాజ్యకాండయు, భోజనరాజ్యప్రాప్తియుఁగూడ రచించియున్నది. కాని గ్రింథవిస్తరభీతిచే, మద్రాసును ఆ యుగమును సప్తమాంశ వదిలితిని. కొంత విపులీకరించి దానిని భోజనాటకనామమున పేరొక నాటకముగాఁ బ్రకటించు తలఁపు గలను.

ప్రదర్శకులకు గ్రింథము బాహుళ్యముగనున్నట్లు తోచినయెడల ప్రథమాంకమునందలి మొదటి 3 రంగములను స్వతీయాంకారంధము మొదలు 48 వ పుటలోని భోజరాజు ప్రవేశమావఱకును సప్తమాంకముతయును వదలదగును. సరసులగు పాఠకులు గుణగ్రహణముచేసి, దోషములను మన్నింతు రని ప్రార్థించుచున్నాను.

బెజవాడ,
8—9—32. }

ఇల్లు బుధవిభయంబు,
సోమరాజు రామానుజరావు,
గ్రింథకర్త.

ఇందలి పాత్రలు.

౨౬౬



పురుషులు.

- | | |
|------------------------|--------------------|
| 1. భోజరాజు | 8. తీసంతగ్రాహి |
| 2. కాళిదాసు (కాళిగారు) | 9. ఒక నరువేదకవి |
| 3. మేధానిధి | 10. బుద్ధిసాగరుడు |
| 4. ధర్మవర్ధనుడు | 11. విలాసకుడు |
| 5. కొందఱు దొమ్మరులు | 12. ఒక సాలెవాడు |
| 6. ఏకసంతగ్రాహి | 13. ఒక బ్రాహ్మణుడు |
| 7. ద్విసంతగ్రాహి | 14. దండకవి |
| 15. చిత్రకారుడు. | |

స్త్రీలు.

- | | |
|-------------------------|-------------------------|
| 1. విలాసవతి (వేశ్య) | 3. లీలావతి (భోజనిభార్య) |
| 2. శారద (కాళిదాసుభార్య) | 4. తరంగవతి (పరిచారికి) |





భో జ కాళిదాసు.

ప్రథమాంకము.

1. రంగము -- మేఘానిధి మందిరము.

ప్రవేశము:— దక్షిణతాండూలాగులను గురుపాదములకిడ నుంచి నమస్కరించు
రాజపుత్రిఁ యగు శారదయు, ఆసనఁజేస గురుఁడు
చీ ధానిధియు యగ్రోనియుగాఁ గాన్పింతురు.

శార—మహాత్మా!

సీ॥ చిన్ననాటఁ గోత శిష్యవత్సలతను
గాంచి ముడిసి ముప్పించినారు;

వివిధవిద్యలచే నెవరినెవరినె జేసి
నను యశోనతిగ నొనర్చినారు;

సాటిరాట్టలందు నవతు లేని సుకీర్తి
గాంచు భాగ్యంబుగల్గించి

శ్రీతిలోనఁ గవటకహితవ గ్రంథమున
జేటగా విద్యలఁ జేల్పినారు;

పరిణతవయస్కు నగుట మీ పాదపద్మ
సేవ పీడి యంతిపురంబుఁ జేరు మమము,
పితరు నానతియయ్యె; నోవిమలచరిత!

కలుగ దిలక మీముఁ గొల్పు భాగ్యంబు నాకు.

ఆ॥ విలువలేని దివ్య విద్యాధనంబు, నా
కొనఁగినారు, మీర లో మహాత్మా!
శశికి నూలుపోగుచందాస, నేనిడు
కానుకలకుఁ దృష్టిఁ గాంచుడయ్యె !

మేధా—(స్వగతము) ఈబాల పుష్పవతియైననాటంగోలె నెన్నఁడో
యొకనాఁ డిట్టి శాశ్వతవియోగము సంభవించు నని నేఁ దలంచు
చున్నట్లే జఱిగినది. ఎన్నియోసారులు జిహ్వగ్రమునకు
వచ్చిన మాటనే, లజ్జవెంపునను సాహసములేమిని నామ
నోగతాభిప్రాయమును నామనస్సునందే యణచియుంచితని.
కాని నేఁ డీఁక బహిష్కృత మొనరింపక తప్పదు. లజ్జాపిశాచమా!
నన్ను క్షణకాలము వీడిపోమ్ము. సాహసమా ! తత్ప్రేక్ష్యము
నీ వాక్యమింపుము !

శార—మహాత్మా ! నా మాటకు మారాడకయంటి కేల ? మిమ్ము
చింతాసాగరమున ముంచిన యభిప్రాయ మేమై యుండును ?
దాని నెఱిగించి నన్ను గృతార్థురాలిం గావింపుడు. అల్ప
జ్ఞానసమేత నగు నేఁ దెచ్చిన యీకాన్కలు దేవరవారివృద్ధ
యమునకు సంతృప్తిని గలిగింపవయ్యెనా ?

చ॥ తమయభిలాషముం దెలిపి ధన్యముగా నొనరింపుఁ డో కృపా
సముదయమూర్తి ! యీధనము సమ్మతి నీయదయేని నగ్రహ
రమునా? యమూల్యనీ ప్తిఁగను రత్నచయంబులొ? సాధరాజియో?
కొమరగుఁగోసహస్రము లొ? కోరుడు తప్పకతీర్తునన్నియున్! 3

మేధా—బాలారత్నమ ! తుచ్ఛం బగుధనముకొలె కాశపడుచుంటి
నని తలంచుచుంటివా ?

శార—గురువర్యా ! కానిచోఁ దమయూలోచనంబునకుఁగాని, నాద
క్షిణలను స్వీకరించుపట్ల ననుమానమునకుఁగాని హేతువేమి?
నే నెఱుంగఁదగనిదియో ?

మేధా—నీ వలన నెఱవేర్చబడదగిన కార్యము నీ వెఱుంగకుండ నెట్లు నెఱవేరఁగలదు ?

శార—అట్లయిన నా కెఱింగింప సందేహించెద కేల ?

మేధా—సందేహ మేదియు లేదు ; కాని—

శార—ఆర్యా ! —“ కాని ” యని వల్కి మిన్నకున్న తమయభ్యోక్తి యేసందేహమును స్పష్టపరచుచుండుట లేదా ?

మేధా—నాసందేహ మున్నమాట నా స్తవమే!

శార—మహాత్మా ! నిష్కలంక మగు గురుభక్తి గలదాన వగుట చేతనే వెరుకచూచు లారయుక కేవలము గురుభక్తి పోషింప హింస ‘స్వామి కోరికయైనదీర్చెద’ నని వల్కితివి. కాని, నిజముగా నాయభిమతియు నెఱింగినపిదప, మాట దప్పుడు వేమో యని, సందేహించుచున్నావు.

మేధా—రాజపుత్రీ ! నిష్కలంక మగు గురుభక్తి గలదాన వగుట చేతనే వెరుకచూచు లారయుక కేవలము గురుభక్తి పోషింప హింస ‘స్వామి కోరికయైనదీర్చెద’ నని వల్కితివి. కాని, నిజముగా నాయభిమతియు నెఱింగినపిదప, మాట దప్పుడు వేమో యని, సందేహించుచున్నావు.

శార—(స్వగ.) ఏమిది ? ఎన్నడును లేనిరీతి నీతనిసంభాషణయు నేడిగ్లి వివరీతి నైఖరిని సూచించుచున్నది. మఱి యేదియైన దుశ్చింత గల్గియుండఁగదా ! (ప్రకా.) గురువర్యా ! తమయభిమతి మెఱింగినపిదప, మాట దప్పువలసి వచ్చువేమో యని భీతి నాకు అవంతయును లేదు. ఏమందురేని—

ఉ॥ పిన్నటనాటఁగోలె కడుఁ బేరిమి కూరిమి నాదరించుచున్
మన్ననతోడ, న, న్నుచితమార్గములందుఁ బ్రవేశపెట్టి యె
న్నెన్నియె నీతులం గఱపి యిప్పు డధర్మముఁ గోరఁజోగు; యే
మాన్యను మీదు వాంఛితము యుక్తమెయ్యానడఁ దీర్చఁజాలనే?
కావున, సంతయింపక శీఘ్రముగ నెఱింగింపుడు.

మేధా—(స్వగ) ఓహో! ముందుగనే యీ బాలిక ముందరికాళ్ళకు బంధమువేయ నారంభించినదే! ఏది యెట్లునఁ గానిమ్ము, ఇంతవఱకువచ్చినప్పుడు నెరుకంజవేయుదునా? (ప్రకాశ) ఓత్రిలోకమోహినీ! బ్రాహ్మణనీతి పరోపదేశమునకే కాని, స్వాచరణమునకుఁ గాదనుమాట నెఱుంగవా? కావున నేను గురుండనై నీ కుపదేశించిననీతుల నాచరణమునం బెట్టుట కిది తరుణము కాదు! నాయభిమతం బెట్టిదైనఁ దీర్చెద నని పల్కితివి. అడితప్పని, సద్వంశమునం బుట్టినదానవు; కావున నాకోరిక నెఱిగింప సిద్ధప్రయత్నఁడనైతిని.

శార—(స్వగ) ఓహో! ఈయన తనహృదయమును, మఱితస్పష్టపఱచుచున్నాఁడే! ఏమిచేయుడు? సందేహము లేదు. ఇతఁడు, యుక్తవయస్కుఁ గుఱునఁ గాంచి, దుస్సౌకల్యముఁ గల్గియున్నాఁడు. కటకటా! ఎంతవిపరీతము? గురుండే యిట్టిదుర్బుద్ధిఁ గలవాఁడైన నం కేమున్నది? ఓజగన్మాతా! శారదా! ఇట్లు నీవే దిక్కు. శీలభంగము గాకుండ నన్ను విడిచివుము.

మేధా—యాపదిద్యానిశారదా! శారదా! నామాట కుత్తరమీయక, నీలో నీవేదియో చింతించుచుండి, వది యేమి?

శార—మహాత్మా! ఆలోచించుట కేమియున్నది? మీయభిమతము నెఱిగింపుము. విందును.

మేధా—“విందు”నని చూతే) మే పలుకుచున్నావు. వివసపిదక, తత్కార్యనిర్వహణముమాట?

శార—గురువర్యా! ఇట్టి యనిర్వచనీయగు తనహృదయాభిలాష మేదియో తెల్పుటకుఁ దమకే యిత సందేహముగ నున్నప్పుడు తీర్పుటకు నాకుమాత్ర మెఱియదునో— నేఁ దెలుపవలయునా?

మేధా—నాకు సందేహముగల దని నీ వెట్ల చెప్పుగలవు?

శార—నిస్సందేహమైన విషయమున కిత తన్నవధర్మన లెందులకు?

మేధా—ఇందు తర్జనభర్జన లేమియును లేదు.

శార—అట్లయిన తొలుదొల్ల నెఱిగింపుడు. విన్నపిదహగదా—
నాయభిప్రాయము నెఱిగించుట!

మేధా—మఱల తప్పుదారి జనుచున్నావు! నాకోర్కి యెట్టివైసం
దీర్తు నని యిదివఱకే, మాటయిచ్చితివి!

శార—తమహృదయము నిష్కళంక మను పూర్వాభిప్రాయప్రబల్య
మచే నట్లు మాట యిచ్చియుండును. ఇప్పుటి తీరు చూడఁగా—
తమచిత్తఫలిశుద్ధతయం దనుమానింపవలసివచ్చుచున్నది.

మేధా— అప్పుటి యభిప్రాయ మొకటి-ఇప్పుటియభిప్రాయ మింకొక
టియా? అట్లయిన, నాడితప్పుని సత్వేషవర్జనముగల మీమంశ
మున నెందునాలుకలగున నివసర్పమువు నీ వొక్కజెవే జన్మిం
చియుండువు.

శార— (నిరుత్థిత యగును)

మేధా—సోనిమ్మి. నాయభిప్రాయ మేదియో - నీవు విన నిష్పక్ష
కున్నను నేను బలవంతముగ నీ వినిపింప దలంచుకొన్నాను.

శార—(స్వగ) పుట్టఁగూడనిదొప్పిల్లనో పుట్టినతరువాత - యిట్టి
మొడితనముఁ గల్గుటకు నూతన మేమి యాశ్చర్యము?

మేధా— నీ! బాల్యంబునుండియు బహుతరంబుగ నికు
నిభలవిద్యలు నేన నేర్చినాను;

దిండినకొనుమున దివ్యహాసస్ఫూర్తిఁ
గల్గిన నిరాణం గాంచినాను;

విద్యాచక్రాలవివేకంబు వినయంబు
నాదిగళా సదృశం లరసినాను;

నీవైవఁ బ్రేమచే నిష్కలటంబుగ
నాయంతదాని నొనర్చినాను.

నేడు నీవు నన్ను వీడగ నుంటి, వీ
సమయమందు గురునిసమ్మతంబు
నెఱిగి కాన్క లొసంగ విచ్చయించెద, నన్ను
చిన్నబుచ్చుదగదా చిగురుబోడి! ౧

శార—మహాత్మా! మీకోరిక నాకు స్పష్టమైనను, తమవంటి సజ్జను
లనోట, నట్టిమాట వెలువడుట, సందేహస్పదమగుటచేత -
మతింతస్పష్టపఱువక బ్రాంధించుచున్నాను.

మేధా—శారదా! ఏమంతగొప్పకోరిక కాదు, బహుకాలమునుండియు,
నీయం దనుగనునివాంఛాసంతృప్తి నై యుంటిని. ఆకోరి
కం దీర్చుము. బక్కమాటు, చాలును - శృష్టి నందెద.

శార—(చెవులు మూసికొని) హరిహరి! తండ్రి! ఇది యేటికోరిక?
తమ రిట్లు వాంఛింపగూడదా? (అనుబంధము 1.)

ఆ! పిన్ననాటనుండి, పితృనిభాతి, న
న్దాంచినారు, విద్య గెఱపినారు;
నేటి కిట్లు గోర, నింద్యంబు, పాపంబు,
గాడె? దీనిఁ దెలుపగవలయునె? ౨

మేధా—శారదా! నేను, నీకన్న పెద్దవాఁడను. గురుజనాదేశంబును,
నిర్వర్తించుట—పిన్నలకు దోషంబు గా నేరదు. ఆదోషము
నన్ను నరకకూపంబునఁ ద్రోయునని, నీవు చింతనందనక్కఱ
లేదు. ఈమన్మథబాణబాధకన్న నరకబాధ నా కధకంబు గా
నేరదు. నన్నుగ్రహింపుము! నీ వెన్నినీతులఁదెల్పినను, అవి
యెల్ల నాయొద్ద నేర్చినవియే! నే, నెఱుంగనివి కావు!

శార—దేవా! ఎఱింగియుండియే - నన్నిట్టి పాపకార్యచరణము
నకుఁ బురికొల్పుచున్నారా?

మేధా—ఎఱుంగుదును. పాప మని యెఱుంగుదును. ఈపాపఫలంబు,
ననుభవింపక తప్పదనియు నెఱుంగుదును. ఐనను, నే నేమి

చేయఁగలను? మహాత్తరంబగు, మన్మథబాణాగ్నిబాధచే
దహింపఁబడుచున్న నా కితరబాధాస్మృతి యేమియుం గలు
గుట లేదు.

శార—తండ్రి! మీరు, నన్ను కృతఘ్ను నని భావించిన భావించురు
గాక, ఈపనికిమాత్రము నే ననుమతించుదానను గాను.
క్షమింపుడు!

గీ॥ జను లెఱింగినయెడ మర్యశంపుభీతి;
యవనిపతి విన్న శిక్షించు ననెనుభీతి;
మరణమందిన నట దండధరునిభీతి;
గలుగు, నీపాపకర్మము వలదు; తండ్రి! 2

మేధా—శారదా! దండధరభీతికే దామరకొందు నని పలికితిని గాదా!
మఱల నాపలు కేల నాడెదవు? ఇక నీ జగంబున రాజు
చెవినిగాని, ప్రజలకొటంగాని పడుడు మనుభీతి నీ కెంత మా
త్రమును నెక్కిట లేదు. మన్మథిరంబు సకలరహస్యభద్రంబు.

శార—జనకా! జాతర్యచార్యులు లెన్నఁడైన దాగునవియా? ఊరక
వైయూహా లేల చెనెదిరు? బని వేళి, మనము ప్రపంచజనుల
కన్నులం గప్పఁగలమనియే లెలుపుడు! అంతమాత్రమున
నీరహస్యమును సూర్యచంద్రులును, దివారాత్రంబులును,
సంధ్యలును, అంతరాత్మయు, నిరంతరము మనలం బాయక
చరించు ఛాయాదేవియు నెఱుంగకయుందురా? మీ కివి,
నేను చెప్పవలయునా? ఎంతిపాపపు టాహుచేసితిరి? దేవా! ఇది,
తమవంటియు త్రమోత్తములకు దగినచేష్టయా? క్షణకాల
సౌఖ్యమునకై కదా కాశ్వతకరణోత్తమసౌఖ్యంబులకు,
జలాంజలిని వదలుకొనుట! ఐనను పాశ్చాత్యులైన తమవంటివారు
తుచ్చమైన యీ బోలుబొమ్మలైననా కాంక్షవహించుట!
ఎవరైన పిన్న నెట్టి నగుబాటగు విషయము! న్వామీ! ఈదు
ష్కృత్యంబు మఱచిపొందు! ఈ కాన్కల స్వీకరించి నన్ను
పితృభావంబున నాశీర్వదింపుడు!

మేధా—శారదా! నా కాశాభంగము గూర్చుట నీకు శ్రేయముగాదు
సుమా!

శార—స్వామీ! అందువలన నేదియేని విశత్తు సంభవించునేని దాని
సనుభవించుచుగాని, యీదుష్కార్యమున కొడిగట్ట లేను.
నే నరిగెద - సెలవిండు.

మేధా—అరిగెదవా? - నాకోరిక దీర్చివా?

శార—అది నావలనఁగాదు. క్షమింపుడు.

మేధా—ప్రమాదము సుమా!

శార—అనుభవించెదను.

మేధా—మంచిది- శారదా! దీనిని, జ్ఞప్తియందుంచుకొనుము. విద్యా
గర్వంబునఁ ద్రుష్టిపడుచు గురునికోరికిని నిరాకరించిన
నిస్సౌకర్యమును కిచ్చి పెట్టిచేయింపకున్న నాపేరు, మేధా
నిధి కాదనుకొమ్ము.

శార—మానవమాత్రులొకరిప్రాప్తికిఁ గర్తలు కారు. విధివార
యెట్లో యట్లు కాకపోవదు. సెలవిండు. (నిష్క్రమించును).

మేధా—దీనిపొగ రణించుమార్గము, నన్వేషించుట కీక్షణమే సుము
హృత్తుము. (నిష్క్రమింపుడు)

—* పటపరివర్తనము *



2. రంగము - అరణ్యమార్గము.

ప్రవేశము:—కొండలు దొమ్మర వాండు.

దొమ్మరులు—(అనుబంధము 2)

(పాదుచు నిష్క్రమింతురు.)

(తరువాత మేధానిధి ప్రవేశము.)

మేధా—(స్వగతము) భో! నానాకల్పమునకుం బరమేశ్వరుం డనుకూల మైన చక్కని మార్గముం జూపెను. దానిని నిర్వహించుట యింక నాలో నున్నది. విద్యాగర్వమున నాయభిలాషను నిరాకరించిన శారద భావజీవ మంతయు నాయటచేతిలోఁ జిక్కి యున్నది. మహారాజు నరాస్వేషభారమును నాయం దిడి, నన్ను మనపార నన్ని హాపియన్నాడు. ఇప్పుడునాశక్తికొలది యుక్తేషింది, యొకమూలనిం దెచ్చి, శారదకు భర్తగా నొన రించి, దాని విద్యగర్వము నణగఁబడు న్న నాపేరు మేధా నిధి కాదు. ఈ దుర్భాగమున నొక దొమ్మరిపల్లె గలదనియు, సంగుళలనా శ్రావణులు, విద్యాసంపర్కములేని పశుప్రాయులనియు, వినియుంటినిగా! ఆమూర్ఖు లంవటను గలిసి కొని, వారిలో విశేషమూర్ఖుగ్రేసరుం డగువాని నొకనిం గొని పోయి, రాజపుత్రుకకు వివాహ మొనరింపఁ జేతును. అంతటి తోగాని నాకాఁఖాన్ని చల్లారదు.

ఉ! శారద యన్న నాయమున శారదనే యను గర్వబుద్ధిచేఁ గూడిమిహితుఁ డస్థవయఁగోరిన నన్ను దృఢీకరించె, నీ పాదుచు యాగ్రహణలము భగ్గున మండునటం చెలుంగ దా సారసనేత్ర, యొదగుంఁజులును; చిక్కెను ముచ్చరంబునన్. ౮ (తెరవంకం జూచి) అదిగో! కొండలు దొమ్మర వాండ్రివంకకు, వేసడబులం దోలుకొని పచ్చుచున్నారు! నే నీచాటుననుండి, వీరిలో విశేషబుద్ధిహీనుం డెవ్వఁడో కనిపెట్టెదఁగాక! (చాటున నిలుచును.)

(తరువాత దొమ్మరులు పునఃప్రవేశము)

- 1 దొ—నిలండళ్ళా! నాకొడ్కుల్లారా! నిలండి! యాడబాయ్యేరు?
కట్టెల్ని సరిపోను నెట్టిడ కాబట్టిన న్నంపై.
- 2 దొ—ఎత్తోడా! ఈమట్టెస్టె, మానుగట్టి, మా పసందుగుంధాది
గాని, ఆకులుగోసి దొన్నెలుగుట్టి అబట్టు జర్రుధా మస్సె.
- 3 దొ—ఈ పొట్టినాయాలికి యాకాలం పొట్టతొండరస్సె!
- 4 దొ—సద్దు- సద్దు- మన 'కాశిగోడు' ఏందోగాని, యాక మొయ్యి
ఆబోసిత్తుంధాదా.
- 1 దొ—కాశిగోడు, కాశికమ్మోడికి మట్టే - బలిగోరుతుండాదా!
- 2 దొ—కాశిగాడు, బలిగోట్టి - గాడ్గె లుంథాయిరా! నటుకుదారి.
- 3 దొ—అదిగాదస్సె! ఎన్ నాకొడుకుల్లారా! ఆను, గాడిదెనాగ బలి
శుదాదా - ఇప్పుడాడికి మదపిచ్చు పట్టెందస్సె!
- 4 దొ—ఒరే! కాశీ! సత్తేమే నటా! యీమాట!
- కాశి—(ఎగురుచు పాడు).

పాట .

నేను ! రాసోన్లకూతుర్ని పెద్దతా !

నా ! యాలితోగూడి సయ్యాటాడతా !

నేను ! మురిపించి ముక్కట్టి ముద్దాడతా !

మురిసి, ఆడాడనే భోగిమాటాడతా ॥ నే॥

మేధా—(స్వగ) వీడు, రూపమానం దర్శిణీయైతైనను మూర్ఖుడు
గానే యున్నాడు! అదిగాన, భగవంతుడు నాసంకల్పముల
కనుకూలించె నేమో యన్నులు - వీవి కప్పుడే ఓల్యాణవాంఛ
యై గల్గినవి ! ముందేనుగునో పరికించెదగాక !

3 దొ—నేను నెప్పుడీనస్సే! ఈడికి మదపిచ్చుని.

4 దొ—ఈడి మదపిచ్చికి - ఎనుబోతుమంటి గాడిదెని యెత్తు
కొట్టాం రాండిరా!

కాళి—ఎదవ కొడుకుల్లారా! నాకు గాడిదెంట్రో యాలి? (పాడును)

“రాసోల్లకూతుర్ని పెట్టమతా

నా, యాలితోనూడి సయ్యాటాడతా”

(మీసము దువ్వి) సూరి గొన్నేని నాపెతాపం! ఆ—

మేధా—(స్వగ) ముందు జమీన్దార్లు విధానమును భగవంతుండే నీనినోట ననిపించుచున్నారని కాబోలును!

1 దా—రాసకూతుర్ని పెట్టెట్టి నాల్గిగాయట మన్నననుండాలె.
సద్దన్నే సర్వ సమాధిపతు భండ్రోతుల్ కొంచ
బాయ్యెను.

2 దా—కర్కల గొట్టనొచ్చి కాపిలలుకు లాడుతు ధారు. సూదే
బహుచ్చ. లేండి సెక్క-దా.

3 దా—సర్వ సర్వ. రాసి.

(కాళి గాడు తప్ప అందఱును, తొలకొకచ్చె నకుం జోవుచును)

మేధా—(స్వగ) ఇప్పు డీకాళి యొంటరిగా నున్నాడు. నీసితో సం
భాషించెద! (దగ్గరకుపోయి) ఓరీ! కా!

కాళి—(మేధాసంభవి చూచి ఆనందముతో) పండెనన్నేయ్! పంపకండ
నన్నేయ్.

మేధా—మి పంటరా?

కాళి—నాపంటకండ. నాపెల్లకి బ్యాపనోడ దొచ్చుచున్నాడు! నా
పంటపండ!

మేధా—నీకు పెండ్లికుమార్తె కావలదంటరా? ఎల్ల పెండ్లిదదవు?

కాళి—(పాడును) “రాసోల్లకూతుర్ని పెట్టమతా.”

మేధా—అది నీకెక్కడ దొరకును?

కాళి—(పాట) “నా, యాలితోనూడి సయ్యాటాడతా.”

మేధా—ఎచ్చటనైన దొంగిలి వచ్చితివా?

కాళి—(పాట) “నేను ! మారిపించి ముక్కట్టి ముద్దాడుతా” (మేధానిధి ముక్క పట్టుకొనును.)

మేధా—ఓరీ ! తాళుతాళు. సన్నే పెండ్లికూతు రనుకొంటివామేమి?

కాళి—(పాట) “ముదిసి ఆడాడనే భోగ మాటాడతా” (చుట్టును తిరుగును.)

మేధా—ఓరి నీ మదపిచ్చ మండ ! సన్న పట్టుకొంటివేమి? దూరముగ నుండు.

కాళి—(పాటలంతయు పాడుచు ముట్టును దిరుగును)

మేధా—ఓరీ ! నేను పెండ్లికూతురును గాను. తిన్నగాచూడు. నీ చేయిచూచి జోస్యము చెప్పెదను. ఇటురా!

కాళి—తియ్యి—తియ్యి సే! పోసో గీసో తియ్యి సే! పెండ్లికూతున్ని కానంటివి! నువ్వీక కేటి కొచ్చుంధావు? నాతోటోట్లు కట్టెలు గొట్ట నెట్లెక్కుంధారు! నేనాగుజేస్తి. (తానును ఒకచెట్టు నెక్కును)

మేధా—(స్వగ) వీనికి పెండ్లియం దభిలాష మిక్కటముగ నున్నది. ఎట్లయినను లోబరచుకొనవచ్చును.

కాళి—(చెట్లెక్కి తుదను నిలువబడి కొమ్మమొదలు నటకు మండును.)

మేధా—(చూచినవ్వి) ఏడెంత మూర్ఖుడు! తా నెక్కినకొమ్మనే తాను నటుకుకొనుచున్నాడు! (చెట్టువెకిచూచి) ఓరీ ! కాళీ ! నీవు ఊణకాలములో కొమ్మవిడిగి క్రిందబడెదవు.

కాళి—పోసే! న్యావనోడా! జోసో గీసో తియ్యి సే! అని నెప్పుండే?

మేధా—సరే ! కానీ ! నాజోస్యము నిజమగునో లేదో చూచుచుండుము !

కాళి—(లక్ష్యపెట్టక నటకి క్రిందబడుచున్నాడు.)

అందఱు—(ప్రవేశించి) రాండెస్సే! రాండెస్సే! కాళిగోడు గుట్ట గూలుంధాడు. రాండెస్సే.

కాళి—(ఒడలు దులుపుకొనుచు లేచి) అమ్మ! బ్యాపనయ్యా! అమ్మ! బ్యాపనయ్యా! ఎంతదొడ్డి జోస్సిం సెప్పణ్ణెయ్యా! ఎంతదొడ్డి జోస్సిం సెప్పణ్ణెయ్యా!

అంద—ఏందిరా! జోస్సి మేందిరా?

కాళి—పెట్టుండెస్సే! బ్యావనోడిక పెట్టుండెస్సే!

అంద—ఏందిరా పెట్టది?

కాళి—దణ్ణం దణ్ణం పెట్టుండెస్సే! బ్యావనయ్యోరు బెమ్మదేవుడేనంటే గున్నోడి! (మేఘానాథ కాళ్ళపైబడి) నా భమ్మదేముడా! నా నాగాయగమూత్రీ సత్తెం. సత్తెం. నీమాటంతా సత్తెం. దండాలు మోస్తా! నీకు దండాలు! పదేల దండాలు!

మేఘా—ఒరీ! కాళి! మును నా కాళ్ళమీదనుండి లే.

కాళి—(లేచి) దొడ్డిమాంబు నాసామే! నీకవాలకాడ సచ్చినా పున్న మొచ్చెను!

మేఘా—సరే! కాళి, నా జోస్యము నీజునునదా?

కాళి—సత్తెం సత్తెం. నీజోస్సిం సత్తెం. నీమాట సత్తెం. నువ్వు సత్తెం.

మేఘా—అట్లయిన, నీకింకేమైన జోస్యము చెప్పవలెనా?

కాళి—ఒక్క జోస్సిముందాద మార్కెట్! మాదొడ్డిజోస్సిం.

మేఘా—అది నీపెట్టిజోస్యమేనా?

కాళి—వాద్దర్లో హదేజోస్సిం. నా భమ్మదేముడా! హదే జోస్సిం!

మేఘా—అట్లయిన చెప్పెదనుండు. (వేళ్లులెక్కించి) నీకు పెట్టియగునురా..

కాళి—మారజ్జా! మారజ్జా! నీజోస్సిం సత్తెంగ జరుగుతాదండి
మారజ్జా!

1 దొ—పెద్దగాడ్డని పెళ్ళాడవంటరా?

కాళి—రాసోళ్ళకూత్తు పెళ్ళాడతా! యెచ్చినాయాలా!

2 దొ—నీమొగాక్కేనంటా! నాయాలా! రాసోళ్ళ కూతురూ?

కాళి—కుయ్యకస్సే! కుయ్యకు! (మేధానిసేచి చూచి) కేను పెళ్లాడే
పను సెవర్లో సెప్పుండి మారజ్జా!

మేధా—(తెక్కలుచూచి) తిప్పక రాచకూతురే పెండ్లియాడుదు
వురా!

కాళి—(సంతోషమున నెగురుచు వెనుకటి పాటపాడును)

మేధా—నీవు నావెంటనచ్చి కేను చెప్పినట్లు వింటివా రాచకూ
తురును పెండ్లియాడంగలవు!

కాళి—మారజ్జా! నువ్వేం సెయ్యమంట అదంతా సేసేను. నీయం
బట నొచ్చేను. కొంచబో—బ్యావసయ్యోరా!

మేధా—అట్లయిన రమ్మ.

1 దొ—కాళిగాడికాలం తిగబడ్డదస్సే!

2 దొ—నువ్వెళ్ళే నీగాడ్డ నేంజేసేమురా కాళీ!

కాళి—గాడ్డోస్త్రీ తియ్యస్సే! నేను గొప్పమారాజుని గాబాయ్యేను!
నాయాలి, రాసోరికూతురు గాబాయ్యేను! రావయ్యా బ్యావ
సయ్యోరూ! రా!

అందఱు—(కాళిచుట్టను తిరుగుచు)

—4 పాట—

రాసోరి అల్లుడికి మంగలంబాడండి రాండసే దొమ్మర్లు

కాళి— వాహ్వా! వాహ్వా!!

అంద— పెళ్లాడతాడంట . పెళ్లకోమూతైంట . రాసోళ్లబిడ్డంట .

కాళి—

అంద— బావనయ్యారంట ! పట్టుకెత్తాడంట ! పెళ్లిసేస్తాడంట !

కాళి—

అంద— కాళిగోడికి మంచి కాలముచ్చిందంట ! జోస్సేమే నిజమంట

కాళి—

(అందఱు నిష్క్రమింతురు)

[పట పరివర్తనము]

3. రంగము - ధర్మనర్థన మహారాజు మందిరము.

ప్రవేశము - సుఖాసనాసీనుడగు ధర్మనర్థుడు, శుభాలంకారములతోనున్న

కాళిగాఁడు ఒకవంకను, మేధానిధి చెంపవంకను ఆసీనులైయుండును.

కొందఱు పరిజనులు ఉచితరీతి నిలిచియుండును. మందిరమున

దంతటను రామాయణ, భారత, భాగవతాది కథానూచ

కములగు చిత్రపటములు అలంకరింపబడియుండును.

ధర్మ—గురు శ్రీప్రమా ! మీ యుపకార భారమును నేను తీర్చు
కొనఁజాలను; ఏమందురేని-

గీ॥ జిక్క రాసుతు నేనియు నొల్లకున్న
నాదు పుత్రిక కర్వభూనాథసుతుని
పండితాఖండలునిఁ గొని వచ్చినారు;
నాయకః కాంతః గాపాడినారు మీరు.

౧౧

ఇందులకు, మీ కొక్క నమస్కారముఁదప్ప వేతేమియుఁ గా
వింపలేను.

మేధా—రాజేంద్రా ! ఇదియంతయు నీ యద్భుత బలమనియే
చెప్పఁదగియున్నది.

ధర్మ—(అపవారించి) మహాత్మా! దాని నట్లుంచుము. కాని - నా జామాతవిషయమై సన్నోక గొప్పసందేహము పీడించుచున్నది. దానిని దీర్చు బాధ్యునిచుచున్నాను.

మేధా—(అప) అవశ్యముగా తమ సందేహముల దీర్చుగలను. అది యేమి?

ధర్మ—(అప) ఈతఁ డొక మహాపండితుఁ డని తమరు నెలవిచ్చితిరి. కాని, ఇతఁడు వచ్చినది మొదలు మానవ్రతముం బూనెనేకాని, ఒక్కనూటయైన నాడలేదేమి?

మేధా—(అప) ఇదియూ మీ సందేహము? మహాపండితుఁ డగుట చేతనే యీతఁ డెవ్వరితోడను మాటాడుటలేదు.

ధర్మ—(అప) అనగా - నాకథము కా లేదు.

మేధా—(అప) అఖండపండితశిఖామణి యగు నీమహాత్ముఁడు మాటలాడిన యెడల నావంటివానికి యర్థము కాదు. అట్టియెడ, నాతనితో సంభాషింపగల సామర్థ్యముగలవారు మనలో నెవ్వరుగలరని యీతఁడు సంభాషించును?

ధర్మ—(అప) మహాత్మా! అట్లయిన, విప్రుడు నాసందేహ విచారణ మైనది!

కాళి—(పటములను పరికించి పరికించి) రాభణుడు - రాభణుడు.

మేధా—(తనలో) అన్నా! కొంపదీసితినిగదరా - ముండకొడకా!—

అందఱు—(అనుమానముతో ఒకరి మొగ మొకరు చూచుకొందురు.)

మేధా—(తనలో) ఇప్పుడు వీరికందటమరు, అనుమానము గల్గినది! రావణచిత్రముం జూచి, యీమఁడును గ్రామ్యభాషలో “రాభణుఁ”డని యెఱచినాఁడు! ఇప్పుడు దీని నెల్లయిన సమర్థింప వలయునేకాని, యేమాత్రము జరిగినచు ప్రమాదము గలుగఁగలదు. (ప్రకాశముగ) ఆహాహా! రాజేంద్ర! నీయధృష్టము

నేమందును! ఎంతటి యుత్కృష్టపాండిత్యముగలవానిని అల్లు
నిగాఁ బడసితివి!

ధర్మ—గురువర్యా! “రాభణం”డని పల్కిన యీమోటుమాటను
పాండిత్య మని యానందించెద లేమి!

మేధా—(నవ్వి) రాజేంద్రా! ఎంతవైక్లివాఁడవు! “రాభణం”డనుట
మోటుమాటయో? నేఁ జెప్పియుండలేదా - ఈపండితుని
కల్కులు మన కర్మముకావని? అది యిప్పుడే తార్కాణ
మైనది.

ధర్మ—(తెల్లపోయి) స్వామీ! అట్లయిన, నీ రాభణశబ్దమున
కర్మమేమి?

మేధా—అల్లు పశ్చిష్టుఁడు, నేఁజెప్పెదను. రావణుని రాభణం డని
పేర్కొనుటలో, పండితశిఖామణియగు నీ యల్లుని యభి
ప్రాయ మేమనఁగా.

శ్లో॥ కలనుగా “భకారము” కుంభకర్ణునందు *
చను “భకార” వర్ణము విభీషణునియందు
రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడైనట్టి రావణుడు,
రావణుఁడుగాఁగు; నిజముగా రాభణుండె. ౧౨

శ్లో॥ కుంభకర్ణ భకారోస్తి భకారోస్తి విభీషణే
రాక్షసానాం గులశ్రేష్ఠో రాభణో నతు రావణః.

ధర్మ—(అనందముంది) వింటిరా సభాసదులారా! ఇందలి పరమార్థ
మును అజ్ఞానులమై దీనిని గ్రహింపలేక పోయితిమిగదా!

అందఱు—అ హా హా! మహాపండితుఁడు! మహాపండితుఁడు!

మేధా—(తనలో) మీ రందఱును మహామూఢులు! మహామూఢులు!!
(పుకాశము) రాజేంద్రా! సుముహూర్తము సమీపించినది!

* ఈ సందర్భములందు పురుషార్థములు, వద్యమునుగాని, శ్లోకమునుగాని వీలు
వెంట ఉపయోగించుకొనదగును.

నీ కుమార్తెను బిలిపించి, వరుసకుఁ బాదనమస్కార మాచరింపజేసి, పిదప, అచారానుసారముగా, కళ్యాణమంటపమునకుఁ గొనిపోవుదము.

ధర్మ—తమయజ్ఞానుసారము చేయుదము. (తెరవంకఁజూచి) దాసీ! భర్తృచారికను మంగి శాలంకృతులతో నిచ్చటికిఁగ వేశపెట్టెము.

(తెరలో) సుహాభాగ్యము.

మేధా—(తనలో) అమ్మయ్య! ఈమూర్ఖశిఖామణి యొనరించిన దోషమును క్రమ్మకొని యిచ్చటికి బయటఁబడితివి. నోరుమెదల్చి వలదని శిక్షాపూర్వకముగా, వీని కెంతబోధించినను, సహజమాధ్యమును వలకున్నాడు. కల్యాణమున, మూడుముల్లు పడెనా, పిదప, రిహస్యభంగి నైనను భయములేదు. నాకంతము నెరవేరును. రాజపుత్రీక సమస్కరింప వచ్చినప్పుడు, “తిరిపీడాపరిహారోస్త్ర” అని పలుకవలసినదని కఠినముగ శాసించితిని. ఇక నొక్కక్షణములో, రాజపుత్రీక రానున్నది. అచ్చట నేమి రసాభాసము చేయునో—

(తరువాత పరిచారికలవెంట పుష్పమాలఁగొని శారద ప్రివేశము)

ధర్మ—(ఎదుఁదేరి) నాబిడ్డ! దగ్గరకు రమ్మ.

మ॥ ఇతఁడే నీదగుప్రాణనాయకుడు సుమిత్రుండే నీదైవమా నితఁ డత్యద్భుతపండితోత్తముడు; నిన్నీనాడు, దానంబుగా, మతి రంజల్లంగ నిత్తు నీతనికి; లెమ్మా! రమ్మ మద్భాగ్యమా! పతిపాదంబులకుఁ సమస్కృతుల నొప్పారంగఁ గావింపుమా!

శార—(సమస్కరించును)

కాశి—తిరిపీడాస్తు!

అందఱు—(విభ్రాంతులగుదురు)

శార—(చేతిలోని పుష్పమాలను జారవిడుచును.)

మేధా—(తనలో) అయ్యయ్యా! ఈ మూఢుడు, అనుకొన్నంత పనియుఁ జేసినాడు! (ప్రకాశము) అపూర్వము! అద్భుతము!

అసాధారణ మంగళాశీర్వాచనము! అమ్మాయీ! ఈశని
యాశీర్వాచన మమంగళవృద్ధి మనియూ యేమి కంఠమున
వేయఁదగిన పుష్పమాలికను, నేలపై వదలితివి?

ధర్మ—గురువర్యా! ఇదియేమి? “తీర్థీడాస్తు!” అని పల్కుట
యమంగళకరముకాదా? అట్లు పలికెదలేల?

మేధా—ఎన్నటికినికాదు; సరిగదా సనుస్తమంగళ సంపూర్ణమైన
మహదాశీర్వాచనము!

ధర్మ—నా యల్లుని వృన్దనము భోజనభరీతముగా నున్నది. ఇది
యెట్లొ వివరింపుడు!

మేధా—అలకింపుడు! “తీర్థీ డాస్తు!” అనుటలో మీ యల్లుని
యభిప్రాయ మేమనఁగా.

అ! కూరుచున్నయపుడు కూర్చున్నట్లుపీడ,
పండుకొనెనువేళ భర్తృపీడి,
భోజనమున బంధువుల సీడ యను తీర్థీ
డలును గలుగు నీకు నలిననయన!

౧౪

శ్లో|| “అసనే పుత్రీపీడాచ బంధుపీడాచ భోజనే
శయనే భర్తృపీడాచ తీర్థీడాస్తు సదా తవ.”

ఇందు సర్వశుభములును గూడియుండలేదా! ఉత్తమసా
ధ్వీ కింతకన్నఁ గావలసిన దేమున్నది?

ధర్మ—ఆహాహా! ఎంతటి నగూఢాభిప్రాయము! మఱల నీమహాత్ముని
యభిప్రాయము నెఱుంగ లేక తప్పుదలంచితిమి! ... అమ్మాయీ!
నీనాగుడు మహాపండితుఁడు; నీయద్భుతవశమున లభి
చెను. ఆపుష్పహారమును కంఠమునా దలంకరింపుము!

శార—(తనలో) ఇదియంతయు నా కిగమ్యగోచరముగా నున్నది!
ఈపురుషుఁడు, పండితుఁడో శుభయో సయితము నిర్ణయింప
లేకున్నాను. కానిమ్ము విధి యెల్లుఁగుటించునో యట్లు జఱుగక
మానదుగదా!

(పుష్పహారమును మెడలో వేయును)

అందరు—(కరతాళములు మోగింతురు)

[పటపరివర్తనము.]

4 రంగము - శారదపడకగది

(పశ్యంతకసహితమై రమణీయముగ నలంకరింపఁ బడియుండును.)

ప్రవేశము— కాళిగాడు.

కాళి— (దిశలు పరికించి మహాశ్చర్యముతో) వాన్! వాడెబ్బనాయూ
లా, బ్యావనోడంటే బ్యావనోడుగాడుగానీ- ఇందరలో కానికి
నన్నిసిరిపారదొబ్బినాడ్రా! నాలుగు తిడితే నేమి రెండుకొడితే
నేమిగాని నాయాలా-పాశాలంట, గాడిదెలాంట, దూడవేడం
ట, బర్రెపియ్యంట, యెన్నెన్నో- నోట్నిండా యెట్టించేసినాడు!
ఈడిదెబ్బ గాలిపోనూ. అల్ల రాసో రాక్షసుణిసి, నాకాడికొచ్చి
గుమగుమ లాడతా రుమరుమ లాడతా అత్తరుసాహేబులా
గా బుట్టబొమ్మలాగా నాసెయ్యొట్టకుంధేతల్లీ మా సాయిం
దేవుణ్ణా, కిందనున్న పేనాలూ మీడి కెల్లపోయి, వొల్లంతా
నీరిడిసినట్లైపోయి బతికుంఘానో, సచ్చుంఘానో కూడా వొక
పట్టాన తెల్పిందిగాధంటేనూ. ఇప్పుడా బ్యావనోడు నాకండ్ల
బడితే, మా కాట్రాయిసామికి మొక్కినట్లు మొక్కుడును
గంధా. ఈడకు నన్నంపుండాడు బ్యావనోడే! సత్తెం సత్తెం.
సఖ్యంగ నిద్దరబొమ్మని పుచ్చుంఘాడు. (శయ్యపై గూర్చుండి)
నాసామే నాసామే ఏంధిరా యీసౌక్కెం? ఏంధిరా యీసౌ
క్కెం? మా యెవోడు మొవోడు కంచోడు సెంచోడు
పువ్వుడు నల్లోడు యీరిగాడు మారిగాడు గోపిగాడు
పాపిగాడు అల్లబ్బరరాన్నీ యీసౌక్కెంఎఱుంగుంఘారా అంటి?
(ఎగురుచు పాడును.)

పాట

ఏరాజుకొచ్చేని-యీరాజబోగాలు! యీరేడులోకాలలో నా-
నై - నై - ॥౧॥ నారాతపున్నన - మారాజబ్యామ్మమా !
ఇంద్రుణ్ణిసేశాడు చంద్రుణ్ణిసేశాడు ॥౨॥

(శయ్యపై బయిడి, అంతికాలముండే గుట్టువెట్టి నిద్రించుచుండును)
(తరువాత, శారదప)వేము)

శార—(స్వ) గురువర్యుడు, నాతో దారుణమైన పృతిష్ఠ సన్ని అనంత
రము మత్పితృపాదుని యానతిచే తానే వరాన్వేషణకార్యమున
కరుగుటయు నే డీ పురుషవర్యుం గొనివచ్చి, నాకు వివాహ
మొనరించుటయుంజూడ, నా హృదయంబున తీరని సందే
హము పీడించుచున్నది. ఇంను ఈతఁ డాడిన యసందర్భ
వచనంబులను గురుడు సమర్థించి సదర్శంబులను, వచించు
టచే నేమియుం జేయ నేరీతిని. ఈతఁడు, గురుడు వచించిన
చందమాన పండితుడో, నా హృదయము సాక్ష్యమిచ్చు వడు
వున శుభరయో నేమి తేటతెల్లము కాగలను ! ఈతని
యనుపమానరూపలావణ్యాతీతయంబులకుఁ దగినట్లు నిజ
ముగా పండితుడే యయ్యెనా, నా భాగ్య మసమానము
గదా !

ఉ॥ రూపము తీరుంజూడ, సపురూపముగాఁ గొనిపొందు; వహ్వశే!
యీ పురుషాగ్నిగోత్రుడు వచించెను పాండితీతీరుం జూడ, సం
తాపను గల్గు; మర్దుదు తస్యపు ట్కమె తెల్పియున్న, నీ
రూపమంగల్గు పండితుడు, పోజ్జ్వలహేమము తాపిగల్గుటా.

ఇంను అంతటిభాగ్యము నాకుఁ గల్గవలయునుగదా !
(కాళినిజూచి) ఏమి యీ పురుషుని చిత్రప్రవర్తనము!
ఈతఁ డీ మృదుత్వముం జేసినదే తడవుగ, ననాగరకుని చంద
మున గుట్టువెట్టుచు గాఢనిద్రావరవశుడై యున్నవాడు!
ఇతని విద్యారహస్యంబును, గురుని హృదయతత్వమును నేడు
భేదించి తీరదను. ఈ సమస్యాభేదనమునందేకదా నా జీవిత

సౌభాగ్య మాధారపడియున్నది. ఇంచుక వీణానినాదం బొనరించి యీతని జాగరతు గావించెదఁగాక! (వీణలైకొని గానము చేయును.)

పాట:—(అనుబంధము 3.)

కాళి—(కొంచెము కదలి తీరిగి పరుండను.)

శార—(స్వగ) ఏమి యీ నిద్రాపారవశ్యము! అమానుషముగ నున్నదే! కఠినశిలాపుంజములనైనఁ గఱఁగింపఁజాలు నాగాన ప్రభావం బీతని గాఢనిద్రనుండి స్వల్పముగఁ గదలింపఁ జాలెనేకాని, పూర్ణముగ జాగరతుఁ గావింపఁ జాలదయ్యెను.

ఏనను మఱియొకసారి ప్రయత్నించి చూచెదను.

గీ॥ మోహనాకార! సంపూర్ణ ముకుళమైన
కుముదయుగి నేలు కన్గవ, కొంత విచ్చి
యసమసుప్తమోదాయతి నందరాచె!
క్షీతిక వచ్చిన శశిని వీక్షించియైవ.

౧౩

(పన్నీటిని మొగముపైఁ జిలుకును.)

కాళి—(నిద్రరలో దొరలుచు) టక్ టక్ టక్! టక్ టక్ టక్! వోక్రేయ్! పెద్దోడ! పెద్దోడ! పెద్దగాడిదె మొగాన నీరుడు వొడిలించ స్సేయ్!—

శార—“పెద్దగాడిద నీరుడు”... కటకటా! ఎంతపొరబ్బము! ఇతఁ డొక నీచజాతి యెఱుకు నొడని తోచుచున్నది. ఇతనిది, గాడిదలఁగాయు మహోద్యోగము కాఁబోలును. ప్రియమా! నేనేమిచేయుదును! ఆహా! గురుడా! తుదకు నీపంతము నెగ్గించుకొంటివా! ఎంతటి కుటిలవర్తన మొనరించితివి? నా తండ్రిని, సమస్త పండితులను మోసగించి యీ యపార్జిణి మూఢవాక్యములను, నీయసమాన పండిత్య ప్రకర్షచే సమర్థించితివిగాదా! నీ పండిత్యమంతయు నిందుల కుపయోగిం

చెనా? అభాగిని నగు నా కాజన్మాంతము నీ మూఢుడే
యాత్మికతి కావశియై న్నదియూ?

ఆ! తిరుగవచ్చు కిది వినిచిన వాఁడైన
విరువనచ్చు నన్నివచనైన
నమ్మి సాక్షిగా వివాహమా భారతి
తరుణిబంధునినకు, తిరుగులేదు.

౧౭

ఇప్పుడు నా కర్తవ్యమేమి?

సీ! వదిలి-తునా? మహిషాసుర తండ్రితో

ధివ్రునినా-స్తవచరిత్రంబు నెల్ల;

దండిపడెతునా? దారుణాంతఃపుర

దోహంబునల్పిన దుష్టుగురుని;

కనుగొందునా? వీరికిభవంబు, నామూల

చూడంబు స శయ యోధనాయ;

పండితుఁగా నొకర్పఁగఁ బ్రయత్నింతునా?

యీమూఢమానసు సిరికిమీఁద;

ఏమిసేయుదు నింక, నా కేదితెఱపు?

ఎఱిగియుండియు నేదియు నెఱుఁగకున్న

నిర్భరాందోళనముగల్గె; నియతియిటుల

ఘటితమయ్యెను; నా కేది గతి ధరితి!

౧౮

అనంతరకర్తవ్య మెటులున్నన, తొలుత వీని నిజవృత్తాంత
మారయవలయునుగదా! వీనిని మేల్కొలిపి నివృత్తసందేహ
నగుట యే ప్రథమకర్తవ్యము! (చేతితోఁదట్టి లేవఁబోయి
సందేహించి) నిద్రాముద్రితు లగువారిని లేపుట పాపముని
పెద్దలు నిర్వచింతురు. మేల్కొలుపుదునా! మేల్కొనునంత
దనుక వేచియుందునా? అందువలన నేమిలాభము?
ఈ జానపదుండు తెల్లవాఁడుండఁ దనంతటతానునిద్రమేల్కొను
ననుట స్వప్నవార్త! పాపపుణ్యవిచారము నొకమూలనుంచి

నిద్ర)మేల్కొలిపి నిజవృత్తాంత మరయనేవలయు. (లేపుచు)
ఆర్యపుత్రా! ఆర్యపుత్రా!.

కాళి— (నిద్ర)లోనే కలువరించుచు) నిలు నిలశ్చే! నిలు. ఓరేయ్!
గంగులూ పందిపిల్ల పోయె! పందిపిల్ల పోయె! కొట్టుకొట్టు. పట్టు
పట్టు.

శార— సహజదిత్తవృత్తి కనుగుణముగ నీతఁ డింకను పలువరించుచునే
యున్నాఁడు! మఱియొకమాట లేవెదను! (చేతితోఁదట్టి)
ఆర్యపుత్రా! గంగులుకాదు. నేను తమధర్మపత్నిని. శారదను.
లెండు!

కాళి— (కన్నులు తెరువకయే) గుయిఁ గుయిఁ లాడక తొంగోన్!

శార— అయ్యో! ఇది తొంగొనటకు సమయముకాదు! లేవకతప్ప
దు! లెండు!

కాళి— (లేచి తిన్నగఁజూచి, భయముతో నొకమూలకు పరువిడి)
ఓరేయ్! గంగులొయ్! రాసోళ్లబూతం! రాసోళ్లబూత మున్నే!

శార— మహాపురుషా! భీతి నందకుఁడు! నేను భూతమునుగాను.
అగ్నిసన్నిధానమున తమకు వివాహితనైన రాజపుత్రికను!
నన్ను శారదయని పిలుతురు. మీ రెవ్వరు? మీ మ్మిక్కడికి
దోడ్తెచ్చినవా రెవ్వరు? మీ వృత్తాంత మేమి? నిర్భీతులై
వచియింపుఁడు.

కాళి— సత్తెం జెపుతా! సత్తెం. బ్యావసయ్యోరు చేతుంధాఁడు!

శార— సరే! అది తెలియుచునేయున్నది! మీ రెవ్వరు?

కాళి— సిన్నోడు, పెద్దోడు, ఎర్రోడు, నల్లోడు, లచ్చిగాఁడు, బుచ్చి
గాఁడు, గంగులు, మంగులు అంధరం యిరవైమంది దొమ్మ
రోళ్లం. గాడ్డెల్లాసుకుంతా బతికేము. ఒక పాపకాలాన్ని బ్యావ
సయ్యో రొచ్చుంధాఁడు! సింహాను కొఠారు కొమ్మెక్కి
మొద్దు సలుకుధావుంతి. “కిందబడేవు నాయాలా” అని బ్యావ

నయ్యోరుజోస్సెం సెప్పుధాడు. అయ్యోరుమాట నత్తెం నత్తెం.
నీబర్సకంగ కిందబడుంటి. శ్యావనయ్యోరిపాదాలమీదబడి,
“బెమ్మదేవుడా” అంటి. మఱిగంత మఱిగంత జోస్సెంసెప్పు
మంతి. బ్యామ్మడు జోస్సెం సెప్పె. నాసామిరంగా బ్యామ్మ
డన్న బ్యామ్మడా? జోస్సెమంత నిబద్దం నిబద్దం. అచ్చరాల
నిబద్దం.

శార—బ్యామ్మడు! జేమని జోస్సెము చెప్పినాడు?

కాళి—రాసోరికూతుర్ని పెళ్ళాడబాయ్యే వచుంధాడు! రాసోళ్లకి
అల్లుడు గాబాయ్యే వచుంధాడు! సూటిగ నన్నీడకు
కొంఠొచ్చినాడు! ఆడెబ్బ నాయాలా! ఈడికొచ్చినాక ఈన
బెత్తందెచ్చి ఈపుపెట్ల గొట్టుంధాడు!

శార—మి మూతఁ జేల కొట్టవలసివచ్చెను?

కాళి—అమ్మోరూ! నత్తెం జెప్పేను! దబ్బరలాడే కొండెను గాను.

శార—నిజమే చెప్పుము; కాని నన్ను అమ్మోరూ! అని పిలవఁగూడ
దు! నేను నీకు భార్య నగుదును!

కాళి—(చెంపలు వాయించికొని) బుద్ధి- బుద్ధి- బుద్ధి గలిగి మసిలేను!
నత్తెంజెప్పేను! ఆబ్యాపనినాకొంఠ అదేందో, బాసాడ
మనుండ! అదినారోలు తిరగదస్సేలంటే! కొట్టుంధాడు! నే నేం
ఢో పలికుంటి?

శార—మీ పే రేమి?

కాళి—కాళికమ్మారిపేరే నాపేరు. నత్తెంగా నాపేరుకాళిగోడు!

శార—(స్వగ) కటకట! ఎట్టిదుగ్గతిని నానుదుట లిఖించితివి?

గీ॥ బూడిదను మంచిపన్నీరు బోసివట్లు
కారడవిఁ బూర్ణచంద్రికల్ గాచినట్లు
చవుటినేలను శుభవృష్టి జారినట్లు
వ్యర్థమయ్యెనే? నాదుయావనము నేడు.

సుక్షుత్రీయవంశోత్పన్నుడై సాభాగ్యనిధియై విద్యావినయ వివేకసంపన్నుడై, సౌందర్యకళానిధి యగు నీదుజోడైన పాణిశేష్యుం జేపట్టి సాఖ్యసాగరవీచికలఁ జేలియాడఁదగిన యీతరుణమున నా కెట్టిదుర్భరజీవనంబు సలుపుచాటు గల్గెను! అయ్యో! కొఱనోములు నోచి గొప్పఫలంబుల కాసించిన నెట్లు లభించును? నాగురుండు నాఘటనంబున కొక్కనిమిత్త మాత్రం డయ్యె! ఫలమునందు నాపాప్తినిట్లు వేటువిధము గా విధాత లిఱుచియుండ, గురుని దూషించుట వాచాదోష ము మాత్రమేయగును!.....

కటకటా! పాణినాథుఁడుమెచ్చని యీ సౌందర్య మేల? సాభాగ్య మేల? కాల్పనా! “అవశ్య మనుభోక్తవ్యం కృతం కర్మ శుభాశుభ”మృదు నార్యోక్తి యూరకేపోవునా? నేఁజేసి కొనిన ఫలంబును, నేనే యనుభవింపవలెగాక! పరు లనుభ వింతురా? గఠించినదానికి విచారించిన లాభ మిసుమంత యును లేదు గురుం డొనరించిన వికృతికి, నిష్క్రతి యొన రింప నా కొక్కటి తోచుచున్నది. అట్లునరించి చూచెదను....

కాశి—అమ్మోరు!

శార—అట్లు పిలువవల దని చెప్పియుంటినే! మఱచితిరా?

కాశి—పాడుబుద్ధి. మఱిసితి. ఆదేంధో అనుండావు!

శార—నేను మీ భార్యను!

కాశి—ఆ! అదే అదే బరే! బరే!

శార—బరే! కాదు; భార్య!

కాశి—దొమ్మరినాయారికి అంతపలుకు తోలు దిరుగదు. నాబరే! ఇదే, సరి.

శార—సరే! ఎట్లు పిలిచినను, సమ్మతమే! అంతటి దుష్ప్రాప్తియందు వాచాదోష మొకటి పాటించుటయా?

కాళి—నాబల్లే! ఇంగ నన్నిడిస్తే మావల్లెకుఁ బోయి గాడ్డల్ని కాసు కుంఢేను.

శార—పల్లెమాటయు గాడిదెలమాటయు మీరింక పూర్తిగా మఱచిపొందు!.....ఒక చిన్న పని చెప్పెదను; చేసెదరా?

కాళి—సత్తెంగ సేసేను! నాబల్లే! సత్తెంగ సేసేను!

శార—ఈ యూరిబయట కాళికాదేవీయాలయము గలదు! ఆమె భక్తాభీష్టప్రదాయిని. రాత్రులం దాదేవి, తనయాలయమును వదలి భక్తసంరక్షణార్థమి పురిసంచారమున కరుగును. తెల్లవాఱుజామున, మఱల నాలయముం బ్రవేశించును. ఇప్పుడు రెండుజాముల రాత్రిమాత్రమే దాటియున్నది. ఇప్పుడే మీరట కరిగి, ఆ యాలయమునఁ బ్రవేశించి, తలుపులు మూసికొని లోపల నుండుడు! దేవి వేగుజామున నరుదెంచి “నీ వెవ్వడవు? తలుపు తీయు” మని యడుగును. అప్పుడు “కాళీ! నాకు విద్యాదానముచేయుము!” అని యర్థింపుడు. ఈయకున్న తలుపుతీయ నని బిగ్గఱగాఁ బలుకుడు! ఆమె తప్పక ప్రసన్నురాలై యిట్లు చేయును! మీరు కాళికా కృపాప్రాప్తిచే కాళిదాసులనం బరగి మహాకీర్తిశాలురగుదురు! విద్యావంతుడో సర్వప్రపంచమునఁ బూజనీయతఁగాఁ చఁగలడు! మీరింక నెటు కరిగి రండు!

కాళి—అదేండ్, సెప్పుటివి! మఱిసితి! — పాడుబుద్ధి— మఱిసితి!

శార—“కాళీ! నాకు విద్యాదానము చేయుము.”

కాళి—అయోరయ్యో! దొమ్మిర్నాయాల్నీ ఎట్లు దిరగదు.

శార—పోనిండు— “కాళీ! విద్య” అని పలుకఁగలరా?

కాళి—కల్ల - బిడ్డ!

శార—“కల్లబిడ్డ” కాదు - “కాళీ విద్య”.

కాళి—కల్ల - బిడ్డ.

శార—సరే! కానిండు. అదియైనను మఱచిపోక సరిగాఁ బఱుఁడు!

కాళి—కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె. (వల్లించుకొనుచు, నిష్క్రమ)

శార—ఓ తల్లీ! కాళికా! నానాథుని యభీష్టముం దీర్చి నీదాసునిఁ జేసికొనుము.

అ॥ చిన్ననాఁటనుండి నిన్ను సేవించిన
ఫలము నేఁ డొసంగవలయు; తల్లీ!
నాదుజీవితేశునకు సువిద్యాప్రాప్తిఁ
గల్గువర మొసంగు! కమలపాణి! (నిష్క్రమ) ౨౦

[పట పరివర్తనము]

5. రంగము - కాళికాలయము.

(ప్రవేశము:— కాళిగాఁడు.

కాళి—(స్వగతము) కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె. (వల్లించుచు)
నాబ్రై సెక్కుంఁగిన, కాళి కమ్మొరిగుడి, యిదే ఐయుఁబ్బ! నా
సామి రంగా! ఇదే, అయ్యుంఁడేని!— బ్రైనుడిగెట్టు
అమ్మొరు బైతి కెల్లుంఁగాది! లోనదూరటాని కిదేయాల
నాసామే! కల్లీబిద్దె - కల్లీబిద్దె! (లోనఁబ్రవేశించి తలు
పులు వేసికొనును.)

(అష్టభుజములతో కాళికాదేవి ప్రవేశము.)

కాళికా—(తలుపులను జూచి) ఎవఁడు నా యాలయకవాటమును
బంధించి, లోపల ధైర్యముతో నుండ సాహసించినవాఁడు!
ఇంతవఱ కెన్నడును ఇట్టి విపరీతముం గానమే! (తలుపుఁ
దట్టి) ఓరీ! ఎవఁడురా? నాయాలయమునఁ గవాటమును
బంధించి కూర్చున్నవాఁడు? కలుక వేమి? నీకు మృత్యు
వాసన్నమయ్యెనా యేమి? కండకావరమున నొడ లెఱుం

గక ముప్పదిమూడుకోట్లదేవతలను బలుబాములఁ బెట్టిన మహిషాసురుని మర్దించిన మహాకాళిని నన్నెఱుంగవు కాబోలును? దేవాంతక నరాంతకు లైన దైత్యదానవయక్షరాక్షసప్రముఖులే నాయెదుట నిలువలేరు నీ వెంత? బ్రదుకఁ దలఁచితివేని యీ క్షణమే తలుపు దీయుము!

కాళి—వా డెబ్బ నాయాలా? అమ్మోరనంగ నే, అడిలి పారే ననుకొంటివా? తియ్య ననంగ తీసేదే, దబ్బర.

కాళికా—టరీ! దుర్మతి, ఏ మంత్రివిరా! తలుపు తీయనే తీయవా? ఎంతసాహసము! ఎంత పోతరము! అతిక్రాంతవిసయఁడవై అప్రస్తుతప్రళాపంబు లాచుచున్న నిన్ను మదీయశాసనిష్ఠాశంబుల భస్మీకటలం బొనరించుదానను. కాచుకొమ్ము.

గీ॥ భయదనిర్హతభీషణం బయిన నాచు
శాపశిఖిశిఖావర్షుల నాశనమొనర్తు;
దుర్మతి! కాచుకొమ్ము నీదోషమునకుఁ
దగినఫలమిత్తు; జీవితాంతంబుఁ గూర్తు.

౨౦

కాళి—నిలు నిలశ్శే! అమ్మోరూ! నిలు! నేను దబ్బర్లాడే కొంఠె ననుకొంటివా? మిడిసిమిడిసి పడేవు! కోపగించేవు! సగ్గు సగ్గు. పెద్దకోరికమీఁ దొచ్చుండాను! తీరి స్తివా తలుపుదెరిసేను. సంతోగ సెపుతుంభా! ఇనుకో! ఇనుకో! ఇనకుంటే సెడేవు. నాకాక్షమ్మోరుకొంఠే! ఇనకుంటే సెడేవు!

కాళికా—(స్వగతము) వీఁ డెవ్వఁడో, అనాగరకుఁ డగు మోటుమానిసి యని తోచుచున్నది. కాదేని, యింత నిర్భీతితో వచించునా? ఎద్దియో వరాభిలాషతో వచ్చినట్లున్నాఁడు. ఏనిమాటలకు నవ్వును వచ్చుచున్నది! అగ్రహమును వచ్చుచున్నది! ఇప్పుడేమిచేయుదును? ఏదియెట్లున్నను లెల్లవారవచ్చుచున్నదిగదా! వీఁడు కోరువర మేదియో వేగమే యొసంగి, పరిపేయుట

యే శ్రేయస్కర మని తోచుచున్నది! ఆలయబహిర్గతమై
యున్న నేను పరుల కంటఁబడుట ప్రమాదజనకము! (ప్రకా
శము) ఓరీ! అట్లుగాన, నీకోరికయేమో శీఘ్రముగ వచిం
పుము!

కాళి—కళ్ళీబిద్దే! కళ్ళీబిద్దే!

కాళికా—కళ్ళీబిద్దే యేమి? ఇదియేదియో, పర్వతసమస్యగా నున్నదే!

కాళి—కళ్ళీబిద్దే—అంతేనశ్చే! అంతే. నేను మఱిసే ననుకొంటివా?
నాబరే! పలికిన పలుకంతే! కళ్ళీబిద్దే!

కాళికా—ఒరే! ఇది మా కర్థమగుట లేదు. మఱియొకమాటు సరిగా
నది యేమో తెలిసికొని రమ్ము.

కాళి—అబ్బ! మోసగింతలఅమ్మోరు నాకొంఁప! నల్లనల్లంగ ఎళ్ళ
నూకుదా మనుకొంటివా నన్ను! నీదబ్బరనుడుగులకి పడి
పొయ్యేవోడ్డి గాననుకో! కళ్ళీబిద్దే! కళ్ళీబిద్దే!

కాళికా—ఓహో! వీనితో, నసాధ్యకార్యము వచ్చినదే! వీనిచరిత్ర
మును, దివ్యవీక్షణములఁ దెలిసిగొందునుగాక! (ఆలోచించి)
ఔరా! ఎంత విస్తయము! వీరు జన్మాంతరశాపగ్రస్తులై
ఇట్లు కిరాతజన్మముఁ గాంచిన శ్రీ శారదాదేవిగాఁ దోచు
చున్నది! వీనిప్రకృతనామధేయము కామయన్నను, వీని
సుప్రసిద్ధజాతకమునఁ గానిదాసుఁ డనుపేర ప్రపంచవి
ఖ్యాత కవిసార్వభౌముఁ డగు ఫలగు లిఖితమై యున్నది!
వీనిపలుకులకు “కాళీ విద్య” అని యర్థము కాఁబోలును! బరే
యని పల్కినది భార్యకు పరిభాషయై యుండును! ఈపురా
ధపతియగు, ధర్మవర్ధనమహారాజు పుత్రికయైన శారదామహా
సతి కీతఁడు కపటంబున వివాహం బొనరింపఁబడి నిజదాహో
పదేశంబున నిక్కార్థం బొనరించెను! ఏమైనను సరియే! వీని
జాతకము మహాత్తరంబైనది! వీనిని మహాపండితునిగా నొన
రించెదఁగాక!

గీ॥ కాళియను మోటుమానిసిగాఁ జెలంగు
నితఁడు మద్వరలాభసంగతినిఁ గాంచి
కాళిదాసాఖ్య నంది సత్కవితచేతఁ
గాంచుఁగావుత లోకవిఖ్యాతకీర్తి!

౨౨

(ప్రకాశముగా) ఓరీ! నీభావము స్పష్టమయ్యెను! కవాట
ముం దెలుపుము! నిన్ను మహాకవీంద్రునిగా నొనరించెదను!

కాళి— “కవి గివి” నాకు వెల్లెళ్ళే! కల్లీబిద్దె! కల్లీబిద్దె!

కాళికా— అట్టి వరమిచ్చెదను, తెలుపుము.

కాళి— (సకము తలుపుఁదెఱచి) కల్లీబిద్దె! కల్లీబిద్దె!

కాళికా— పూర్తిగా తలుపుఁదెలుపుము.

కాళి— అన్న! దబ్బరనాకొండే! బాగ దరిస్తే తన్ని యెళ్లనూకేవు!
నిన్ను సమ్మేనా అమ్మోర్నాయాలా! ఈడినుంచి, నాది నా
కియ్యరాదా అంతి!

కాళికా— సరే! కానిమ్ము. ఇచటనుండియే యిచ్చెదను. నాలుకఁ
దెలుపుము.

కాళి— (తెలుచును)

కాళికా— (నాల్కపై బీజాక్షరములను వ్రాసి) ఓమహాకవి!

గీ॥ కావరప్రసాదాలోకసంబుచే

కాళిదాసాంచిరాఖ్యనుఁ జెలంగి

దివ్యసంస్కృతనాట్యకావ్యశేఖనమున

కవిసార్వభౌమవిఖ్యాతిఁ గాంచి

దశదిశాంతరసమాద్భుతకీర్తిచందిరీకా

విశ్రాంతి జననతపీతి మించి

భవితవ్యమున నెట్టిభావయందును

భవదధికుఁడా సుకవి లేఁడనఁగ వెలసి

గీ॥ భారతావని గీర్వాణభాష ముంచి
 నేడుమొదలుగ జగమున నీడులేని
 పృతిభ కుషమానభూతఫీప్రాభవంబుఁ
 గారిల నొప్పురుచుండెడుగాక! నీవు! (దీవించును)

కాళి— (తన్మయుఁడై కొంతతడవు కన్నులు మూసియుండి) ఆహాహా!
 ఏమి నాభాగ్యము? ఏమి నాభాగ్యము! నయనయుగళంబు
 నకు విభ్రాంతి నావహిల్లఁజేయుచు కోటిసూర్యప్రభాపటల
 దివ్యతేజం బొకండు నాయాత్మఁబ్రవేశించి వినిర్మలకవితా
 ప్రవాహవీచికలను హృదయాంతరాళమునం బాతించుచున్న
 యవి! సాక్షాత్కరించినకాళికావరప్రసాదంబున బహుకాల
 మాధ్యంబు కటాక్షంచలయ్యె! ధన్వాత్మండనైతి! ధన్వాత్మం
 డనైతి! (కన్నుల దెఱచి) ఓదేవి! సర్వమంగళా! కాత్యాయనీ!
 నీ యనుగ్రహం బెంతవారలకు లభింపవలయు!

సీ॥ దానవాంతకములై దాసరక్షకమునా
 గంభీరమృదుకటాక్షములతోడ
 కలశ త్రిశూల శార్ఙ్గసుదర్శకపాల
 కరమండితభుజాష్టకంబుతోడ
 మహిష దానవరక్తకవిహితపానోద్రిక్త
 మగు భీమసింహవాహనముతోడ
 చారువిశాలవక్షస్థులదీపిత
 పృక్వటక పాలమాలికలతోడ
 దైత్యరక్తాంక మగు ఫాలతలముతోడ
 దిశలనిండిన తేజఃప్రదీప్తితోడ
 నెదుట సాక్షాత్కరించిన హిమగిరింద్ర
 తనయఁ బ్రస్తుతిసేయ సాధ్యులె నాకు?

(కాకికాదేవిచుట్టును దిరిగి పృథ్వీదానమస్కారముల నొనరించుచు)

శ్లో॥ మాణిక్యవీణా ముఖలాలయంతీం

మదాలసాం మంజులవాగ్విలాసాం

మాహేంద్రానీలద్యుతికోమలాంగీం

మారంగకన్యాం మనసా స్మరామి॥

౨౧

శ్లో॥ చతుర్భుజే చంద్రాకలావతంసే కుచోన్నతే కుంకుమరాగశోభే
పుండ్రేక్షుసాశాంకుశపుష్పబాణ హస్తే నమస్తే జగదేకమారా॥

శ్లో॥ మారా మరకతశ్యామా మారంగీ మధుశాలినీ

కుర్యాత్కటాక్షం కల్యాణీ కదంబవనవాసినీ॥

౨౨

శ్లో॥ జయ మారంగతనయే జయ నీలోత్పలద్యుతే

జయ సంగీతరసికే జయ లీలాశుకప్రియే॥

౨౩

(కాకిదాసు కాకికాదేవికి పాదనమస్కార మొనర్చుచుండును.)

[పటపరివర్తనము.]

పృథమాంకము సమాప్తము.

,





భో జ కాళి దాసు.

ద్వి తీయాంకము.

రంగము - శారదాంతఃపురము.

ప్రవేశము:—శారద.

శార—(గవాక్షమార్గమునుండి ప్రకృతిని దిలకించుచు) ఆహాహా!
ఈయామి నీరమణి, సాంద్రాంధకారసంఘన్న యయ్య నెంత
యొప్పియున్నది!

సీ॥ ఆశాంతరంబుల, నలమిన గగనంబు
డంబైన కాలచూడంబుగాఁగ,
తక్కుతక్కునఁ దోచు, తారకానివహంబు
పాలుపైన తారావిభూషగాఁగ,
కడలాక్రమించిన కాలాంధకారము
రమణీయ నీలాంబరంబుగాఁగ,
మందంబుగావీచు మారుతాహతి ప్రియ
విశ్లేషనిశ్వాసవిధముగాఁగ,

తన విభుని సుధాకరునిరాకకై ప్రతీ
క్షించి వనటనొందు చంచలాక్షి
రీతిఁదోచు; యామి నీ తరుణీమణి;
ప్రకృతికిని వియోగ బాధగలదు.

ఇప్పుడు యామినియందలి నాలవజాము నడుచుచున్న
యది. మహామాలయగు కాల్యాయనీదేవి పురసంచారము

నుండి పునరాగతయగు సమయంబై యుండును. హృదయేశుఁ డింత వఱకును రాక, తడవు నేయుటకుఁ గారణమేమొకదా! వెల్లినకార్యము శుభమయ్యెనో, అశుభమయ్యెనో తెలియరాదు.... ఎవ్వరిదో పదసంచలనం బగుచున్నది. ప్రాణేశుఁడే యైయుండును. (లేచును.)

(కాకిదాసు ప్రవేశము)

కాకి—“శ్లో! మాశిక్యనీణా ముపలాలయంతీం” (అను శ్లోకము చదివి) తల్లీ! నీవు నాపాలిటి భాగ్యదేవతవు! నీదయారసప్రాప్తిచేఁ బరమమూర్ఖుడను పండితుఁడనైతిని. వివేకరహితుఁడ, విజ్ఞానశాలి నైతిని! బహుతరకోటి జన్మాంతరంబుల నీకు దాస్యము సల్పిననైన, నీ మహాబుణభారమునుండి విముక్తుండఁ గానోపను.

సీ॥ సమసేగా! మత్పాపసందోహమెల్ల మా
యమ్మనో! నీఁర్పనమ్మచేత
విడచెగా! నాయవివేకగుర్భూతము
దృఢతథవదుదదేశవిలతిచేత
అవిఘ్నించెగా! యసమానపాండితి
జనని! నీయాశీర్వచనముచేత
ప్రవహించెగా! కవిత్వమహాలహరి నిరా
ఘటమకా నీయసుగ్రహముచేత

కాకిగాఁడు నేడు, కాకిదాసుండయ్యె
ప్రకృతిచేత పూర్వసుకృతిచేత
తరుణి వీవు గావు; తల్లివి; తన్యంబు
శారదామతల్లి సుగుణవల్లి! (నమస్కరించును) 30

శార—నాథా! నాథా! ఇది యేమి విచారము? మీధర్మపత్నిని—
మీదాసురాలిని—నన్నిల్లు సుభావించి, పాపం బొడిగట్టు
టకు నే నొనరించిన యపరాధ మేమి?—గురుఁడనూయాప

రుండై యొనరించిన దొర్జన్యంబునకుఁ దగినఫలంబు గలిగె నను
ప్రమోదంబున నున్న నన్ను వెండియు మీరు విసర్జింపఁజూచిన
నాబ్రదుకునకుఁ బ్రయోజనమేమి? ఈయావనం బేల?
ఈసాందర్య మేల? ఈ నాపాండితి యేల? నాథా! భవత్కృ
పాపరిలబ్ధికై చంద్రచకోరన్యాయముగ నాసించియున్న నీతరు
ణిని న న్ని ట్లన్యాయము సేయఁ బాడియగునా?

కాళి—తల్లీ! నీవు నాతరుణి వసుట మహాపరాధము. కూర్కిరాత
జన్మఁడనై మూఢుఁడనై యధఃపతితుఁడనైన నాపాలిటికి నీవు
నవజీవసప్రదాయినివి. నేను నీపాదదాసుఁడను. యష్మత్పా
దపంకేరుహమకరందరసత్కళనంబున మత్స్యాపకంకంబుదూ
రీకృతంబయ్యె. యష్మత్పవిత్రమూర్తిని పాత్రస్నాయంతాల
ములయందు సహస్రదళకద్యసహస్రింబులఁ బూజించెద! ధ్యా
నించెద! తరించెద!

సీ॥ మారో! భవదీయమహిమస్మరణమున

గడువేడ్కదినములు గడుపువాడ!

తల్లీరో! కడుకవిత్రింబైన నీమూర్తి

నిరతంబు నెమ్మది నిలుపువాడ

అమ్మరో! త్వద్దత్త చుగు పాండితినినీ వా

సంగినభిక్షుగాఁ జాటువాడ!

జననిరో! విలిఖితాక్షరకోటియందుఁద్య

త్కరుణామృతరసంబుఁ గాంచువాడ!

తల్లి వంచు నిన్ను ధ్యానించువాడ; నీ

నామజపము సతె మొనర్చువాడ!

తరుణి వీవు గావు తల్లీరో! నాదివ్య

భాగ్యలక్ష్మివౌట ప్రాప్తమమ్మ!

కార—హృదయేశా! ఆహుకు వలదు; మాతృసంబోధనంబు నాశ్రవ
ణములం జిలికి నన్ను దురప్లిక్షేయకుము! మద్భాగ్యవిశే
షంబున నీవు, పండితశిఖామణి వైతివి! నీ పవిత్ర

న్యూడ వని యెంతగా నాకోశించితినో, విద్యాకుశలుండవైతి
వని యెంతగా ముదమందునున్నదాన! ఇట్టియెడ నన్నభాగి
ని గావించినందువలన నీపాండితికిఁ బ్రయోజనమేమి?

సీ॥ కులదార నీరీతి ఘోషిల్లఁజేయుట

ధర్మమా! నీకు స్వధర్మ నిరత!

పతియె వైవంబు భావించు సాధ్వీని

వేషంప న్యాయమా? సాధుచరిత!

నెఱజన్వనముగల నెలఁత నడవిచాలు

సేయుట యుక్తమా? జీవితేశ!

ధర్మపత్ని విసృతగర్భిణి యలయుంచు

త్వామా? పరపండితాగ్రగణ్య!

ఆ॥ వృద్ధఁగాను; రూపహీననుగాను; నా

కాల మెన్నినాళ్ళొ గడువవలయు;

నింత బాల్యముగదె యిటు పతియుండియు

లేక యుండఁజేతునా? కవీంద్ర!

39

కాళి—తల్లీ! నీవు వచ్చించినదెల్ల వాస్తవంబు; ఐనను నేనేమిచేయు
దును? నాహృదయమున నీయందు భక్త్యైతరభావంబున
కెడము గాస్పించుటలేదు. ఇట్టి నేను నన్ను దారగాఁ బరిగ్ర
హింప నొప్పు సమ్మతించును? ఒకవేళ నీయాత్మసంతృప్తికై
“సతీ” యని పిలుతు నే యనుకొమ్ము; ఆశబ్దమునకు పతివ్రతా
ర్థము చెప్పుకొనవలయునేకాని, కళతార్థముం జెప్పుకొనఁ
జాలను. ఇహసంబంధదూరమైన మన యన్యోన్యసమా
వేశమువలనఁ బ్రయోజనమేమి! వేయేల? తల్లీ! వీడు వెను
కటివృక్షి కాడు! వెనుకటి జీవితముకాదు; ఈ జీవితము
పరీపూర్ణ విభేదస్థితి నందియున్నది. ఇప్పుడు వీడు పతికాడు.
శిష్యుడు—పుత్రుడు— అమ్మా! నీహృదయాందోళనము మా
ని, నాకనుజ్ఞనిమ్ము. స్వేచ్ఛావృత్తిం జరించుచుఁ గవిరాజేవ్యసా
నకుండవై దినంబులు బుచ్చెద. ఇంతకన్న నీవేమి వచించి

నను, నాహృదయ మన్యవృత్తిం బ్రవర్తిల్ల సమ్మతింపడు.
తల్లీ! ఆగ్రహవశురాలవు గాక నాహృదయ నిజతత్త్వమును
గుఱ్ఱించి, నీయాశాలేశమును విచ్ఛేదము గావించుకొనుము.

శాశ—కటకటా ! ఎంతదుగ్ధతి! ఎంతవిరాళ! ఎంతసంతాపకర
జీవనము! హృదయేశ్వరా! నేను నీ కొనరించిన యుపకారమే
తుదకు నాకపకారముగాఁ బరిణమించెనా? వివేకమే అవివేక
హృదయన మొనర్చుచుండెనా? విద్యయే అవిద్యాస్ఫూర్తి
ఘటించెనా? పాండితియే పాపకార్యప్రబోధకం బయ్యెనా?
నీకు పరప్రదానమైన కాళికాసాక్షాత్కారము నా కాజన్మ
దుఃఖప్రదాయకంబగు శాపంబయ్యెనా?... .. అయ్యయ్యో
నాదుఃఖమున కింక, నెన్నటికిని పారములేదా?

ఆ॥ గురునిపాండితికిని, ఘోరఫలంబుగా

మూఢుడైన విభునిఁబొందనైతి,

ధవుని పాండితికి నధర్మఫలంబుగా

పతి విసర్జనంబుఁబడయనైతి॥

33

ఇంక నెవ్వరిపాండిత్యంబువలనమాత్రం మేమిప్రయో
జనము! కండితునకును శుంతకును, భేదములేనియెడల, విద్యా
సంపాదన లాభమేమి? కాళికాప్రసాదము నంద నిన్నుఁబ్రే
రేపకుండినచో - మూఢుడవైనమానె - నీసాందర్యముం
జూచుకొని, యానందముతో నిహలోకసౌఖ్యానుభవమునైన
నందియుందునే? నాథా ! తుదకు, నాకంతము నుత్తరింప -
నాయుధమును, నేనే వెదుకుకొంటినా? ఇంతఘోర మీజగం
బున నెందనిఁ బ్రవర్తిల్లి యుండునా? ఇంతకన్న కాం
తకు వేఱొక నరకబాధ గలదా? జీవితేశా! మనోవా
క్కాయ కర్మంబుల, నిష్పక్షపాదకృత్యగణిని గోంక్షించి
యెఱుంగని దానను; మాంగల్యముం గట్టిన కాంతయెడల
మాతృభావముం జూపుటయే పాపతరకార్యమో భగవ
దుద్దిష్టంబగు నిజదారగమనమే పాపతరకార్యమో, ఇంచు

కంత యోచించిచూడుడు. విద్యావిశారదుడవైనందుల కిది సల్లక్షణంబుగా నేరదు. నిజదారహృదయసంక్షోభము పురుషున కెన్నడును అభ్యుదయకారణంబుగాదు. గృహంబున వాత్సల్యము వదలుకన్నటి బిందువులు మహాగ్నికణంబులై పురుషుల యత్నంబు నఖిలంబును విచ్ఛిన్నం బొనరించును. నాపలు కులయందలి యంతరాంగంబును విమర్శింపబడినో నాలోచింపుము! ఇది వినోదంబని యెంచకుము! మానవజీవితంబునం, దిది యొకదీర్ఘమైన సమస్యయని తెలిసికొనుము! ఇందువలన నిహవరంబుల కెంతికి తెదుటయే ఫలంబగును! ఏయాశయంబును, నీవు మహత్తర పవిత్రంబని తెలంచుచుంటివో అదియే ప్రాజ్ఞులచే దూషితంబు - ఇహమున కిలుషితంబు - పరమున భయంకర యమయూతనాపక ప్రదర్శకంబు. నాథా! నామనవి నీ మనయుభయుల జీవనంబును పవిత్రముగను ఆనందకరంబుగను నొనరింపుము! “మాతా” యను నుడి మానుము. నిజధర్మమున గాన నన్నుం జేకొని, మత్పితృరాజ్యభోగంబుల కభికారివై సమస్త సామంతరాజ సుసేవిత వాదారవిందుండవై యిహపరసౌఖ్యానుభూతిని జలంబును.

కాళి—జనని! చెవిటివానియెదుట శంఖము నూదినచందమున, నన్నేటికి నీ దీర్ఘతరోపన్యాసములచే నలయుచెదవు? ఇహసౌఖ్యవాంఛ, అందును నాకు దేశికురాలనైన, నీతోటియిహసౌఖ్యవాంఛ, హరి హరి! నాహృదయమున నీవణ్ణాత్రమైన జనియింపదని మనవిచేసితివే! మఱల నేటికి నీ వలతనంది వన్ను కలతల జేసిం చెదవు? కాళికావరప్రసాదంబున ధన్యండవైతి! ఆజన్మాంతము నీయందు భక్తివిశ్వాసంబులను మానను. నీ హృదయంబును నాప్రవర్తనంబున నిష్కరపరచియుందునేని మన్నింపుము, మన్నింపుము. సెలవిమ్ము. పోయివచ్చెద!

శార—అయ్యయ్యా! పోయెదవా? ఎక్కడికి?

కాళి—మత్కువితాదేవతోపాసనంబున కర్హమైన పావనస్థలంబునకు.

శార—అది యెక్కడనున్నది?

కాశి—కాశికాంబయే చూపగలదు!

శార—ఈరాత్రియే పోవకతప్పదా?

కాశి—అమ్మా! తేపట విశేష మేమైన నుండునా?

శార—నాథా! ఈయభాగిని జన్మంబున కొక్కరాత్రియైన సుఖానుభవము నొసంగవా?

కాశి—తల్లీ! పవిత్రజీవితంబును నిర్ణయించుకొనినపిదప ఒక్కరాత్రి కళంకపరచినందువలన వచ్చుప్రయోజనంబేమి?

శార—అంతేనా? ఈజన్మమున బ్రహ్మచారిగ నుండువా?

కాశి—ప్రయత్నింతును!

శార—సందేహమేకద!

కాశి—చెప్పఁ జాలను.

శార—నిజదారగమనమే కాని పాపముకాదుగదా! ఈరాత్రిమాత్రముండుము! పిదప నేనును, వైరాగ్యవృత్తిచే దినంబులు గడుపుదాన! నీవును నీవనినట్లే సాధ్యమైనచో, బ్రహ్మచర్యమునే యవలంబింపవచ్చును.

కాశి—మారాయని పిలిచి మఱియొండు భావమునకు లోబడఁజాలను. తల్లీ! వన్న వదలుము పోయెదను.

శార—నాపదించిన దెల్ల వ్యర్థమేనా? ఇంక నాజీవితము నడవిగాచిన వెన్నెలం జేసెదవా?

కాశి—అమ్మా! అది దైవఘటవము!

శార—(కోపముతో) ఛీ! మూర్ఖుడా! ఎన్నివిధంబులంబెప్పినను, పెడ చెవింబెట్టితివిగా! పొమ్ము. పొమ్ము. ఆడుదాని నిట్లు తోటింపఁ జేసిన నీ కాడుదానిచేతనే దుర్మరణంబుగలుగుంగాక! నేను నిక్కంపుసాధ్యునైతి నేని, నాపల్కులు వేదాక్షరములట్లు వ్రేల్చి నీపాపంబు నీకుఁ గట్టికుడుపును గాక!

కాళి—(విషయమున తలవంచి) తల్లీ! నీయాగ్రహమునే యనుగ్రహముగ భావించి తృప్తి నందువాడ! నాప్రాప్తి యెట్లున్న నట్లు గాకపోదు. నెలవిమ్ము.... ఓజగచ్చక్రీ! భవానీదేవీ! నాకు, భవిష్యత్తేననమార్గముం బ్రదర్శింపుము.

(నిష్క్రమించును.)

శార—(నివ్వరగండి) ఆహా! పోయెనా? పోయెనా? నాజీవితేశ్వరుండు వెడలిపోయెనా? నాజీవితమును గాఢాంధకారమున ముంచి పోయెనా? ఎంతదుర్మతి నై శపించితి? ఎంతయవివేకినినై పాపంబొడిగట్టికొంటి!—ఇంక నాకేదిదాడి? భర్తృసౌఖ్యప్రాప్తి లేని నా కీ నైభవంబులే? ఈసాధంబులే? ఈచీనిచీనాంబరములే? ఈరత్నభూషణలే?—ఓకాళికాంబా! నాపతికినోలె నాకును పవిత్రజీవనమార్గముం జూపుము! నీపాదధ్యానంబున జీవిత శేషముం గడపెదను.

సీ॥ ఇహము రోసితి, నోమహేశ్వరీ! నీపాద

దివ్యసంసేవయే దిక్కు నాకు

ఈభవసంబు మహాభయంకర మింక

వనమె జీవనశుభప్రదము నాకు,

గాంధవ్యసంబంధపరత హేయమ్ము శాం

భవి! నీవె సర్వబంధువులు నాకు,

ఏభాషణంబు వచించనోపను నోట

దేవి! త్వన్మంత్రిమే దిక్కునాకు,

పతినిబాసి బంధువితతుల నెడఁబాసి

పావసంబు సర్వభద్రము నగు

సత్ప్రశాంతవృత్తి జపమాలతోడుగా

గడుపుదాన! శుభముఁ గాంచుదాన!

(నిష్క్రమణము.)

[పటపరివర్తనము]

ద్వితీయాంకము సమాప్తము.



భోజకాలిదాసు.

తృతీయాంకము.

1. రంగము - భోజరాజు ఆస్థానము.

ప్రవేశము:- ఏకసంతగ్రాహి; ద్విసంతగ్రాహి; త్రిసంతగ్రాహి.

ఏక—మిత్రులారా! మన ప్రజ్ఞావిశేషముచేత తన యాస్థానమునకు సత్కపు లెవ్వరును రామింజేసి, భోజమహారాజు హృదయమున అనుమానగ్రస్తుడై మొన్నటి దినంబున నాతో, “పండితోత్తమ! నాసభకు, వెనుకటివోలె కవీంద్రుల లేల రాకున్నవా”రని యడిగెను. అంతట, నేను సవినయముగ మహారాజుం జూచి, “మహాప్రభూ! కేవల చతుస్సుఖు లంతటివారగు తమ యెదుట కవిత్యము చెప్పి నిలువఁగల కవి యెవ్వఁడు గలఁడా? అందుచే తమ తమ యసమర్థత ప్రకటింపఁ బడునను భీతిచే నొక్కఁడును రాకున్నవాఁడు.” అని పలికితిని. దానితో ధరాజుని పరితృప్తుండయ్యెను.

ద్విసం—ఆర్యా! తమప్రజ్ఞ యసాధారణముగదా! తమరు ఏకసంతగ్రాహులగుటచేతనే మన మువ్వరి మర్యాదలును దక్కచున్నవి! ఎట్టి మహాపండితోత్తముం డెట్టి కఠిన శ్లోకమును రచించి తెచ్చినను ఒక్కమాటు వానిచే జదివించి విన్నంత మాత్రమున మీరు గ్రహించి మరల జదివి “ఇస్సీ! ఇది నాచిన్న నాఁడు చదివిన శ్లోకమండీ!” అని పలుకుదురు! మీరిద్దఱు చదువుదురు గాన ద్విసంతగ్రాహినిగ నేనును వెంటనే

దానిం బరించి తమ నాశ్యమునందలి సత్యమును ధృవపఱ
తును. మువ్వరు చదివిన పిదప తానును చదువుట మన
తీసంతగాహిమితుని కసాధ్యముకాదుగద !

కవి—ఈవిధమైనయుక్తిచేత మనము పండితులను సులభముగా
గెలుచుచుండుటచేత, మనప్రతాప మెన్నివార్లకును కాంతి
మాయకుండునని తలంతును.

నీక—ఉన్! ఊరకుండుడు! ఏనరోనచ్చుచున్నారు. మనమా
టలు వినఁగలరు.

(ఒక పండితుఁ డగు కవిప్రవేశము)

కవి—పండితోత్తములారా! నమస్కారము!

నీక—మిత్రులు? వచ్చిన పనియేమి?

కవి—మహాత్మా!

గీ॥ కివిని; నీరువేదవాఁడని; తొక్కిత లేతు
ప్రాపకంబున సత్కృతిఁ బడయఁదలంచి
ప్రజనులు న మిమ్ము దర్శింప వచ్చినాఁడ!
నీ దరిదుర్నిఁ గృపఁజూపఁడీ మహాశ్వ!

నీక—అయ్యా! అట్లే కానిండు! ఇందులకింతగా మమ్మువేదవలయునా?
అజనకల్పవృక్షమై భోజధరాగ్రీశుఁడు కవిజనకామితార్థములం
దీర్చుచుండ, మే మించుక మాట సహాయమైనఁజేయలేకుండు
మా! ఈపీఠమునం దాసీనులై సావధానముగఁ బ్రస్తాపింప
నగును.

కవి—అమ్మయ్య! ఇప్పటికి నా హృదయము కుదుటఁ బడినది!
(కూర్చుండును)

(కాళిదాసు ప్రవేశము.)

కాళి—(స్వగ) ఈయాస్థానమున ఏకసంతగాహియు, ద్విసంతగా
హియు, త్రిసంతగాహియు నను మువ్వరు చుట్టకవులు గల

రనియును, వారు, రాజప్రపకంబునంజేసి యెట్టిపండితులైన
మోసంబున నోడించుచున్న వారనియును వింటిని! (ఎదుటఁజూచి)
ఓహో! ఆమువ్వకే ఆస్థానకవులై యుందురు. ఈనాల్గవవాఁడు
కొత్తగా వీరివర్తనం బెఱుంగకవచ్చిన కవియై యుండును. నేను
విన్న చిత్రనాటకం బిప్పుడే న్నవ్వముగా, ఈ మరుగుననుండి
చూచెదఁగాక! (చాటుననుండును)

ద్విసం—అయ్యా! కవీంద్ర! ఏదీ తాము విరచించినవానిలో నుత్త
మం బగు నొక శ్లోకముం జదివి మాకుఁ గర్ణరసాయనము
గావింపుఁడు!

కవి—మహాభాగ్యము. అవధరింపుడు. (చదువును).

శ్లో॥ యద్వాక్కుంభా శ్శుశుంభ ర్భుజగ పరిభృథ ఖీణ సంక్షోభ భావో
త్పక్ష పత్స్థిదృప్య త్కనకధర లస చ్ఛృంగ భంగాధి సృష్టే,
ప్రోద్య ర్ఘ్నుంఘానభస్వ ద్రభమణ గణ లసద్గంధ శుంభ త్సగ రాభిః
ప్రొవృథారాధరాఘోదభవ దశని సమార్భట్యధిక్షేపదక్షాః.

ముగ్గురు—(నవ్వుకొందురు)

కవి—అయ్యలారా! ఏటికి నవ్వెదరు? శ్లోకము రసహీనం బనియా?

ఏక—అయ్యా! నీ నొక వేళ మ మ్మేనైన పరిహాసముచేయుటలేదు
గదా యని నవ్వితిమి.

కవి—పరిహాసమా! శ్రీరామరామ! ఎంతమాటాడితిరి?

క॥ ఘనతరదరిద్రీజలధిని

మునిఁగిన న న్నొక్కతీరమునఁ జేర్పఁగ నే

వినయమున వేడెదనుగా

కనఘా! మిముఁ బరిహసించునా! కవివర్యా! 32

ఏక—కాకున్న, నీశ్లోకమును నీవు రచించిన ట్లనృతములుపల్కి,
మమ్ము మోసగింప నేమైన నుద్దేశించితివా?

కవి—అయ్యయ్యా! నే నాడిన యనృతముగాని, నే నొనరించిన
మోసముగాని కలదా? మహాత్మా!

ద్విసం—అట్లయిన, నిజముగా నీశ్లోకమును నీవే రచించితివా?

కవి—నిజముగా నిది నాస్వప్నపోలకల్పితశ్లోకమే!

త్రిసం—ఓయి వెట్టిబాపడా! మాయెదుట నిట్టియనృతమాడిన నా
డితివిగాక మహారాజు నెదుటమాత్ర మిట్టి దుష్టప్రసంగమును
విప్పకుము. రాజదండనకు పాత్రుడవు కాగలవు! ఈశ్లోకము
ను మాచిన్న నాటినుండియు వినుచుంటిమి!

కాశి—(తలపంకించి) అనుకొన్నంతయు నైనది. ఫలతరుమూలముల
యందలి ముండ్లకంఠలవలె రాజాస్థానములం దిట్టి దుష్పండితు
లుండిన నెంతిమహామహాలుమాత్ర మేమి చేయగలరు?

కవి—(శెల్లపోయి) అయ్యా! ఈశ్లోకమును మీరు చిన్ననాటినుండి
యు వినుచుంటిరా? ఇది సక్కమా?

ఏక—సక్కమా? ఇది మాముస్వరికును, కంఠగతమైనశ్లోకమే! సం
దేశించెద వేని చదివెదను విషము. (పూర్వశ్లోకమును చదు
వును)

ద్విసం—ఇది నాకును వచ్చును. (చదువును)

త్రిసం—ఇది మాతండ్రిగారు నాచిన్నతనమునం జదువుచుండగా
విని, నేను వల్లించితిని. (చదువును)

కవి—(విస్మయవైరాశ్యములతో) హా! మాలదైవమా! స్వర్గమునకుఁ
బోయినను ఒడియేకులు తప్పలే దనునట్లు భోజరాజేంద్రునా
స్థానమునం గూడ నేను దరిద్రుడనే కావలసివచ్చెగదా!...
కుండితోత్తమాలారా! నే నొక సెలవుగైకొందును.

(నిష్క్రమించును.)

ఏక—భో! చక్కగా శృంగభంగమైనది! (నవ్వును)

ద్విసం }
త్రిసం } (నవ్వుదురు.)

కాళి—(స్వగ) ఓరి! దుర్మతులారా! పరమేశ్వరుడు మీత్రిల్లిపాటు నిక ననతి కాలముననే యణంచును లెండు! తొందట పడనక్కఱలేదు.

ఏక—మిత్రులారా! ఇది మనకు నిత్యకృత్యములలోఁ జేరినవిషయమే కాని రాజేంద్రుఁడు తనపాలి కెవ్వరును కవులురామింజేసి మనయందసంతృప్తి దాల్చియున్నాఁడు. ఇందుల కేది యాలోచనము?

ద్విసం—అసంతృప్తిచూత్రమే కాదు. కాలక్రమమున అనుమానమును గలుగవచ్చును. రహస్యభంగమైనయెడల మనకంతములకుఁ జుట్టకొనును.

త్రిసం—ఎవ్వనినేని, యసమర్థకవి నొక్కని రాజేంద్రుని యెదుట నుంచుటయే యిందులకుఁ దగినయ్యుక్తి.

ఏక—సెబాస్! చక్కగ నాలోచించితివి!

ద్విసం—ఆపని సత్వరముగనే చేయుటమంచిది! కాని యెవ్వనిం జూచినను ప్రాధానంకారసమన్వితం బగు కవిత్వముఁ జెప్పఁగలిగిన వాడే వచ్చుచున్నాఁడుగాని మందబుద్ధి కనఁబడుటలేదు.

కాళి—(స్వగ) భీ! వీరి యాలోచన మిప్పుడు నా కనుకూలమైయున్నది. ఇదే మంచితరుణము. ముందుగా వీరిని దర్శించి కన్నులలో కారము చల్లెదఁగాక! (ఎదుట నిల్చి) కవిశిఖామణులారా! అనేకవందనములు !

ఏక—అయ్యా! కూరుచుండుఁడు! మిమ్ముఁ జూడఁగా, గొప్పకవీశ్వరుల వలె నిన్నారు. రాజదర్శన మపేక్షించి వచ్చితిరా ?

కాళి—(కూర్చుండి) చిత్తము. నా యభిలాష మదియే! అందులకు తమ సహాయము నర్థించి వచ్చితిని.

ఏక—ఆహా! సహాయమున కభ్యంతరమేమి?... అట్లయిన తాము రచించిన శ్లోకములోని ప్రాయశఃపాపకమైన శ్లోకమునొక్కటి పఠింపుఁడు. విందుము.

కాళి—భాగ్యము! ఇది నారచనములం దత్యుత్కృష్ట మైనది.

శ్రీ॥ అస్తివద్ బకవచ్చైవ చల్లవత్ తెల్లకుక్కవత్,

రాజతే భోజ తే కీర్తిః పునస్సన్న్యాసి దంతవత్. * 3౮

ఏక—ఓహోహా! ఎంత నహజ్జమైన కవిత్వము! ఎంత ధారాశుద్ధి గల కవిత్వము! ఎంత హాస్యోపమానసహిత కవిత్వము!

ద్విసం—ఇంతకుఁ బూర్వమున స్థితిభావకవి తేభరు లొక్క లేని యిటుకు దయచేసియుండలేదు.

త్రిసం—ఇది మీయదృష్టము పండినదినము. మహారాజు మీకవిత్వ శుద్ధి కానందించి తప్పక గొప్పబహుమానము చేయును. ఇది నిశ్చితార్థము!

ఏక—అయ్యో! మహారాజు సభకు రా వేగమే తమ్ముఁ బిలువ నంపి దర్శనము చేయింతును! అంతదనుక హజారమున వేచియుండఁ బ్రార్థింతును.

కా—చిత్తము. (పరికిరించుచు స్వగతము) ఈదుష్టులు నన్ను మెచ్చి నట్లు నటించుచు స్తోత్రము చేయుచున్నారు! వీరు త్రాస్త్రకానుచున్నగోయి వీరికొఱకే యుపకరించుగాక! (నిష్క్రమింప)

ఏక—మిత్రులారా! మనము సంకల్పసింధులము! ఈమందబుద్ధికి రాజేంద్రునిదర్శనము చేయింతము! ఈయవకతవకకవిత్వమును విని కవులన్న నసహ్యపడితిరును. అందువలన మనకీర్తి చిరస్థాయిగా నుండును.

(తెరలో) శ్రీమదర్థజనకల్పభూజ, శ్రీభోజరాజేంద్రునికుజయము!

* శ్రీ॥ హేన్యపాలక! నీకీర్తి యెముకవలెను

చల్లపోలిక తెల్లని శ్వాసమువలె

బకముచందాన సన్న్యాసిపండ్లవోలె

బొల్పఁదగియున్నదయ్య! శ్రీభోజరాజ!

ద్విసం—అదిగో! మహారాజురాకను చావారికు లెఱిగించుచున్నారు.

(అందఱును లేచి నిలుతురు)

(తరువాత సపరివారుఁ డగు భోజమహారాజుప్రవేశము)

రాజు—కవీంద్రులారా! నమస్కారము. (సింహాసనాసీనుఁ డగును)

ముగ్గురు—దిగ్విజయప్రాప్తిరస్తు! అనంతసౌభాగ్యమస్తు!

రాజు—నేడుసయితము మన యాస్థానమునకుఁ గవీంద్రులెవ్వరును రా లేదా?

ఏక—సంకల్పసిద్ధులగు తమకోరిక రిత్తవోవునా? నేఁ డాక మహాకవి తమ దర్శనాపేక్షచే నరుదెంచినాఁడు.

రాజు—అట్లయినఁ బిలిపింపుఁడు; ఆలస్య మేల?

(కొందఱుసభ్యులు ప్రవేశించి రాజునకు నమస్కరించి ఉచితాసనాసీను లగుదురు.)

ఏక—చావారికా! ఆవల వాజారమునం దున్న గౌడపండితునకు రాజాజ్ఞ నెఱిగించి, లోనికిఁ బ్రవేశ పెట్టుము.

చావా—భాగ్యము.

(నిష్క్రమించి కాళిదాసుతోఁ బ్రవేశము.)

రాజు—కవీంద్రా! నమస్కారము. ఈ వీరమునం దాసీనులు గండు!

కాళిదా—హే మహారాజరాజేంద్రా!

శ్లో॥ వాశ్చారేష్ఠవజ్రస్థితోద్వభవతిః కుభేష్ఠజానిర్గణే
క్లోరాదారుమరస్సరేషురుతరగైవేయకభాదరం
ఉద్వీష్టృజ్ఞుకాస్థిధృక్త్రిధృగిభేదార్ద్రాజనాచ్ఛాదన
స్సన్యాదంబునదంబుదాళిగళున్దేవోముదేవోమృదః. రం

శ్లో॥ వజ్రమజ్జఖరాడవీజనసుధాజ్ఞాలంఘమజ్జఖరే
జడట్కిట్కిధరాడరేఘునఘనః ఖడ్గోతవీడ్యధృమా
వీడ్యలుధృమలుత్ప్రయత్ప్రయ పదాడ్యద్యద్యద్యద్యద్యహ
పాదాపేత్ప్రటప్రటప్రటప్రటసత్ప్రఖ్యాతసఖ్యోదయః. రం

శ్లో॥ దైవత్యేష్టధ్వజవీధ్యతాది రసుధగ్ధర్మపరిశీల్యసృ
ద్రక్షుః పేక్షణపేక్షనుర్థ దృగిభేదాః ప్రకటభద్విద్రామేట్
దేవేడిశితపత్మనాతు విగ హేదాదుడయావాద్విరా
టస్యస్విన్నగ్భూమయిడి పాహ్మ్య సపభేదబ్రహ్మద్రవిభుః॥

శ్లో॥ తిగ్మత్విశ్నితరుడుద్వగ్ధ్యగి యద్వత్తోద్వత్తగ జ్ఞాక్షియు
గ్మత్వోరుటఫణిరాట్టయేద్వతమ హేభూద్రాభ్రాహచక్రవాట్
పాయాన్నోఘధగంబుమగ్ధ్యమచిన్నోద్విధ్యదజ్ఞోత్తవి
భృత్తాభీష్టద కామధుగ్భసమసుభృహ్మాండరట్పువిరాట్.

శ్లో॥ శుండా లేక్ష్యదనీల కాండవినుతోపీట్రాండ కాండేవృషే
ట్రాండః కాండజ కాండ కాండధరజ ద్భేట్టండచూడామణిః
శుండాలాస్యషడాస్యపేవ్యచరణం సౌఖ్యం శివ స్సాదరం
దద్యా దద్య సకాండకాండదగళత్విటుండలీటుండలీ.

(అక్షతలు భోజరాజ శిరమునఁ జల్లును. రాజును సభ్యులును
ఆశ్చర్యపడుదురు)

క—(దిగ్భా, తుండై వెలవెలబోవుచు స్వగతమున) ఓహో! తప్పక
గొప్పమోసము జరిగినది. ఇతఁ డెవ్వఁడో సరస్వత్యపరావతా
రమువలె నున్నాఁడు! ఇంతటిమహాశక్తిసంపన్నుడయ్యును వెట్టి
వానివలె మమ్ము మోసగించి తుద కిట్లు విజృంభించినాఁడు!
నాకు కొలఁదిగన శక్తియున్నందున నా కీశ్లోకములు నోటఁబట్టుట
లేదు. నాయేకసంతగ్రహణశక్తి లోపించుటచే, మిగత నాము
ద్ధతమ్ములిద్దఱును శక్తిహీనులే యెరి! నేటితో మాకు దుష్కా
లము పొందినది! ఏమి చేయుదుము!

రాజు—మహాకవిసార్వభౌమా! యుష్మత్కవనామృతప్రవాహమునం
బడి, మే మెచ్చటికో కొట్టుకొనిపోవుచున్నారము. మఱికొన్ని
శ్లోకములచే శ్రీవరాంజనము చేయుఁడు!

కాళి—

శ్లో॥ మహారాజశ్రీమన్ జగతియశసాతే ధవళతే
పయఃపారావారం పరమపురుషోయం, మృగయతే
కపర్ది కైలాసం, కవివరమభామం కులిశభృత్
కళానాథం రాహుః కమలభవనో హంసమధునా. రగి

రాజు—(దక్షిణాభిముఖుడై కూర్చుండును.)

కాళి—(స్వగతము) రాజేంద్రుఁడసాత్తుస్సినాదెనా యేమి? కానిమ్ము;
ప్రయత్న భోగము చేయుదునా? (రాజున కభియ ఖముగాఁ
దిరిగి.)

శ్లో॥ నీరక్షితే గృహాత్వాఃఖిల భగవతీర్యాతి నాభోజన్మా
తక్రీగృథృత్వాతుసర్వాన్ పటతిజలఃకథ శ్చక్రపాణిర్ముకుందః
సర్వానుల్లంగైశ్చైలాన్ దనాః పశుపత్యభియనే ప్రేణపశ్యన్
వ్యాస్తాత్వత్కీర్తికాంతాత్రిజగతీవృషతేభోజరాజక్షితింద్రః.

రాజు—(పశ్చిమాభియ ఖముగా కూర్చుండును.)

కాళి—(స్వగతము) ఓహో! ఇదియును, సాత్తుస్సినాదయ్యెనా?
(రాజున కభియ ఖముగా దిరిగి)

శ్లో॥ స్వస్థాగ్గోపాల కుత్తిప్రజసిః సురమునే కామధేనో
గ్వ్యత్సన్యాసేతు కామస్త్రాచయమధునామగ్ధదుగ్ధంసతస్యా?
శ్చుత్యాత్వీభోజరాజప్రచర వితరణం వీడశుష్కస్తనీ నా
వృద్ధోహస్యాత్ప్రయాసస్తదిపితదరిశ్చవృత సర్వమర్వాం.

రాజు—(ఉత్తరవిశాఖి ముఖుడగును.)

కాళి—(స్వగతము) ఓహో! ఇదియును, పూర్వీకతుల్యమేయ
య్యెనా? కానిమ్ము ఇది తుదప్రయత్నముగఁగాక! (రాజున
కభియ ఖుడై నిలువఁబడి)

శ్రీ॥ విద్యదాజిజిఖానుణే! తులయితుంధాతాత్వదీయం యశః
 కైలాసంచనిరీక్ష్యతితిలఘుతా నిక్షిప్తవా పూర్తయే
 ఉత్తమతదుపద్యమాసహచరం తిన్ముష్పిగంగాజలం
 తస్యాగ్రేఫణిపుగవం, తినుకరిస్పారంసుధాదీధితిమ్॥ ౪౮

రాజు—(నుహసించుచు) లేచి కాళివాసుని గొగిలించుకొని కవి
 సాక్షిభామా!

శా॥ ఆకాశోత్పవనియ్యై మాకుఁ గనిచందా! నేను యుష్మత్కవి
 త్వమానాకంబునభోగ్యతులచేత, మిన్ను మోచితిమి
 యీ దివంగజేతురెవ్వఁడు, నేడత్యంతసప్రీతిచే
 సినాశ్రయలఁ గల్గురాష్ట్రమును నీ కిన్దు మనసుస్ఫుర్తిగా.

గీ॥ తావకీన విశ్వసుధా బురాళి
 మజ్జింబు జీవాడ; నమహి నుత్తరీ
 కళితమును జూతినీక, నాన్దియుగళి
 యోగదైవారణ్యవతి కేగువాడ!

గీ०

కా॥—నుహసేభూ! ఇది యేటి వికరీతకృత్యము?

సీ॥ దర్శననంబు లందగు మేము మీ
 సింహాసనంబులఁ జేరఁగలమె?
 దర్శనంబు బట్టిన దంబగుకేల మీ
 రత్నగర్భలు బట్టరాణయగు నె?
 ధనశ్రీ కమండలోత్థమనాంబు నెనుమేము
 భూమండలంబును బోవఁగలమె?
 యోగదండంబె యాయుధనుగాఁగొనుమేము
 ధర్మదండంబును చాల్పఁగలమె?

గంట ముఖయుక్తమగు నూకు ఖడ్గమేల?
 శాస్త్రచయమర్హమగునూకు శస్త్రమేల?
 చాలకులమీకు; మేము వ్యతిర్వాతమును;
 పూజితాఖిలమరరాజ! భోజరాజ!

గీ०

ప్రభుచూడామణీ! తమయనుగ్రహమే పదివేలు! ఛాంద
సుండనగు నాకీరాజ్య మందముగాదు. తమరిట్లునటకు తగని
వాడను.

రాజు—కవిరాజా! నాకోర్కి నిరాకరింపకుమని, మున్నే ప్రార్థించితిని
గదా! మఱల నిట్టిపలు డకుము. ఇంతకుమున్ను కేవలకవి
రాజవగు నీవిప్పుడు రాజకవిరాజువైతివి. కావున నీమాళవ
రాజ్యంబెల్ల నింక నీయధీనము. రమ్మ. ఈసింహాసనం బధిష్ఠిం
పుము. ఆనందముతో నేను యోగినై కాశీపురమున కరిగె
దను.

కాళి—రాజేంద్రా! ఇది ధర్మవ్యతిరేకము. ఇందులకు, నే ననన్వయించును.

అ॥ మోటువానిచేతి మొగలిదళంబు

వేదజనునిచేతి విడముభాతి

కవితయల్లువాని భువి నేలువిధముగ

ల్లోలమగుట కింక లోపమున్నె?

రాజు—బుద్ధిసాగరా! ఇందు నీయభిప్రాయ మేమి?

బుద్ధి—మహారాజా! సమస్తనీతిసార మనందగిన తను రిట్లు ప్రశ్నించి
న నేనేమి చెప్పగలను?

గీ॥ భయమమృగసంకులారణ్యపాలనమున

కర్తవ్యమగును కంఠీరవ; మంత్రెకాని.

తనువుగలయంత గజరాజు, తగినయదియె?

బ్రాహ్మణున కర్హమే భూమిపాలనంబు?

౫౩

నీ॥ కవిరాజు శాస్త్రవాదవిరాజితుడెకాని

శాస్త్రవాదమునఁ బ్రశస్తించుడగునె?

కవిరాజు గణనిబద్ధవిరాజితుడెకాని

యుద్ధకాశలమున యోగ్యుడగునె?

కవిరాజు సుకవిరాజవిరాజితుడెకాని

రాజరాజిత్వపాదరాజియగునె?

కవిరాజు భువి దండకవిరాజుఁడెకాని

దండవిధాన దోర్లందుఁడగునె?

అవని నేలునీతి, కవిరాజు, కవిరాజు

వలె రచింపఁగలుగువాఁడెకాని

దాని నాచరింపఁ దగువాఁడె కవిరాజు

రాజులేనియవని, రాజతంబె?

గిర

అదియునుఁగాక,

చ॥ జననముచేతనే కలుగుశౌర్యము క్షత్రియజాతియందు; సం
జననముచేతనే కలుగు సాత్త్వికభావము విప్రులందు; వి
న్ననువుగ రాష్ట్రపాలనమహర్షశ, ప్రైబడినంతలోనె, బ్రా
హ్మణునకు శౌర్యలక్ష్మీసహజాకృతి నెట్లులభించు? భూవరా!గిగి

కావున రాజ్యపాలనమునకు స్వేచ్ఛవిధములచేతను తమరే
తగినవారు. ఇదియే నాయభిప్రాయము!

రాజు—మంచిది. తమరందఱును చెప్పినప్రకారము రాజ్యము నాకే
య్యైమైనను, నేను, నానోట, నీకివీందునకు నారాజ్యము
నెల్ల సమర్పించితి ననిపల్కితినిగాదా?

బుద్ధి—అందులకై యీకవీందునకు విశేషంబగు ధనమును సమర్పిం
చి, మీరాజ్యమును మీరుగొనుటయే యుక్తమైనపని!

రాజు—అట్లయిన మీహితోపదేశము ననుసరించుచున్నాను. ఓకవి
చూడఁదా!

ఆ॥ తమకు దత్తమైనధరణినిఁ గొనెడు, ని

మిత్త మిపుడు తమకు విత్త మొసఁగి

నాడె; బహుళమాధనంబును, నవరత్న

సాచయము లపూర్వకాంచనంబు.

వీనిని కైకొని, నారాజ్యమును నాకు విక్రయింపుడు.

కాళి—ఇందులకు, నేను చునస్ఫూర్తిగా సమ్మతించుచున్నాను.

రాజు—మంత్రీ! బుద్ధిసాగరా! సభానంతరమున, కిమీయి నర్హకీతిని
సత్కరించి నావ్యతిజ్ఞను నీవు పాలింపు : .

బుద్ధి—భాగ్యము.

ఏక—(స్వగతము) ఇదియంతయు నెక్కముగా మ మృతమానవజాతి
చుటయే! వాకన్నలయెరుట, కింకరీహుగము జలుగుచుం
టగాంచి నేనోర్వజాలయ. ఇందులకెదియేని వ్యతిక్రియం
కాపింపవలయును. (వ్రేలా) మహారాజా! మామనవిచిత్రిగింప
వలయును. ఈవి యిప్పుడు నచ్చా స్తుతిగొనుచు జదివిన,
“మహారాజశ్రీమత్” మొదలు నాల్గదిస్థల యందలి నాల్గశ్లోక
ములును, ఇతడు కదిచినవికావు. పూర్వనుహాపిర చిత్రములు.
ఎవ్వఁడో కవీశ్వరుడు విశ్రమార్కభూపాలుడై పరిని
రచింప, సితంబుపాయబున, సమానామధేయబున, వానియం
దుఁ జేర్చి తానురచించిన చందమున మోసగించెను. ఇది మేము
మాదిన్ననాడు చదివిన శ్లోకము!— మాకు వ్యవకుంఠ,
అవి కుంతపాతముగావచ్చును. పరిగ్రహింపఁజాలక గూఢి
మర్మము నెఱుంగక, దేవరవాని నీడల నానాకవీశ్వరుని
విందుచు, చిరకాలమునూడి దిరాణము గల పెట్టెకొని
యుండి బహుదేశ విఖ్యాతులమైయున్న మమ్ము నిరసించుట
తమనటి విద్వత్ప్రభుశిఖామణులకు భావ్యమైన పనిగాదు.

కాళి—(కోపముతో) ఓకీ! నుష్టకవిపితౄచరమా! నన్ను నోరుగాలివ
యితర కవులతోపాటుగా గణించి, యనేకవర్ణమాలనగియు,
యధేచ్ఛగా సాగించుకొనుచున్న నీమోసకృత్వము నెఱకు
సాగించుకొనఁ దలంచుచుంటివా? కన్నములోని దొంగకు
తేలుకుట్టినచందమున మారకుండక మఱల నేల నీమోస
మును నీవే త్రవ్వకొందువు! ఇంక మీకు నులిచియుండదు.
నేటితో మీరాజప్రాపకమెల్ల విధింపుము గానున్నది.
చూడుడు.

రాజు—కవీంద్రా! అదియేమి?

కాళి—రాజేంద్రా! ఈపండితులు కవితామండితులయ్యను మీచే
దండితులు గానర్హులు! వీరిలో నొక్కఁ డేకసంతగాహి, రెం
డవవాఁడు ద్విసంతగాహి, మూడవవాఁడు త్రిసంతగాహి.
అందుచేతనే— వీ, రేపండితు లెట్టిశ్లోకముం జదివినను,
దానిని తాము చిన్ననాఁడే చదివితమని తామును పఠించి
మహాపండితులకును కవులకును తమదర్శనముం గలుగ నీ
యకయే సాగనంపుచున్నారు! వీరిప్రభ యిట్లెన్నిదినముల
నుండియో యధేచ్ఛగా సాగుచున్నది.

రాజు—తమకుమాత్రము నాదర్శనమెట్లబ్బెచు?

కాళి—అందులకై నే నొకయుక్తి చేసితిని!

రాజు—ఏమి చేసితిరి?

కాళి—అందఱివలెనే నేనును, ముందుగా, నీకవుల ప్రాప్తకమును
సంపాదించుకొననెంచి వీరికడకు వచ్చితిని. నేను వచ్చుసరికి నా
కన్నముందుగా పాప మభ్యాగ్రుడగు వేతొక కవినచ్చి తా రచిం
చిన శ్లోకమునొకటి వీరికి వినిపింపగా, యథాపూర్వముగా వీరు
“ఇది నీవు రచించినదికాదు; పూర్వకవివరచిత” మనుపలికి ముగ్గు
రుం జదివి యాతనికి శృంగభంగమొనరించి పంపివేసిరి. చాటు
ననున్న నేనిది యంతయుం జూచుచు నేయుంటిని.

రాజు—తరువాత?

కాళి—తరువాత వీ రాతని సాగనంపి తమజ్ఞానము “రాజేంద్రుఁడు
తన యాస్థానమునకుఁ గవీంద్రులెవ్వరును రాకునికి మిగుల
నసంతృప్తివహించియున్నాఁడు. మందబుద్ధియగుకవి నెవ్వని
నేని రాజసన్నిధికిం గొనిపోవుదము. అంతటితో రాజునకు
తృప్త్యాంతి యుఁగను.” అనుకొనుచుండగా నేనాకర్ణించి, నాకు
మంచినమయమును మంచియుక్తియు, వీరే కల్పించిరని సంతో
షించి, దర్శనముచేసితిని. అంతట వీరు యథావిధముగా “క
వీంద్రా! మీరు రచించినశ్లోక మిద్దియేని చదువుఁ” డని యిది

గిరి. అంతనేను మూఢునిచందమున నటించుచు నొక వెట్టి
మొట్టి శ్లోకముం జదివెతిని.

రాజు—ఏది యేది? ఆ వెట్టి శ్లోకముగూడ విని యానందింతుము!

కాళి—అవధరింపుడు.

శ్లో॥ హస్తీవద్యకవచ్చైవ | చల్లవత్ శ్చెక్కుక్కవత్

రాజతే భోజతే కీర్తిః | పునస్సన్న్యాసి దంతవత్. ౧౭

అందఱు—(నవ్వుచున్నారు)

కవులు—(సిగ్గుచే తలలు వంతురు.)

రాజు—అది విని మూఢునివలె గనబడుచున్న మిమ్ము నాయెదుటఁ
బెట్టటకు వీరు సాహసించి యుందురు.

కాళి—చిత్తము. అట్లే జటిగినది.

రాజు—అట్లయిన వీరు తాముశరించిన ప్రారంభ శ్లోకపంచకము నేల
యనుకరింపఁ జాలకపోయిరి?

కాళి—ఇందలి మొదటివాఁడగు నేకసంతగ్రాహికి కొంచెము నత్తి
గలదు. సామాన్యులగు కఠినపదములతోఁగూడిన
యాశ్లోకము లిలినికి కొఱుకుడువడినవిగావు. మొదటివాఁడు
పఠింపఁజాలకపోయెను గాన మిగత యిద్దఱును అసమర్థు
లైపోయిరి. సులభసాధ్యములగుటచేత “మహారాజ శ్రీమహా”
అను శ్లోకములనుండి యందుకొని మఱలదమవెనుకటి పాటఁ
బాడ దొడంగిరి.

రాజు—కటకటా! ఈమువ్వరి దుష్పాండిత్యముమూలమునను నే నెం
దఱు కవులకు నిష్వేతుకముగా ద్రోహము సల్పితి నోకదా!

చ॥ జగము కవీంద్రీశూన్యమని, సంశయమందితిఁగాని దుష్టులై
జగదపకారమునలుపఁజాలిన వీరల ద్రోహమంచు ని
మ్ముగ, గ్రహియింపలేని ఘనమూఢతఁజిక్కి, నిరాకరించి య
త్యగణితమైన పాండితికి హనియొనర్చితి; మోసపోయితి. ౧౮

కాళి—తమ రిందులకై భేదపడనక్కఱలేదు. ఈదుష్టగ్రహములుమూఁడును దమయాస్థానమును విడిచినవెంటనే సత్కపులందఱును మరల దమయనుగ్రహమునకుఁ బాతులు కాకపోరు.

రాజు—బుద్ధిసాగరా! అట్లయిన నీయవ్వరును నేటినుండియు నా కంటఁబడకుండ తీవ్రమైన శాసనముఁ జేయింపుము! కాళి దాసకవీంద్రుఁడు మదాస్థానమున ముఖ్యుడై యుండుఁగాక! కవీంద్రా! నాతో నీవుమాత్రమంతఃపురమునకు రమ్మ. నేడు మాకుఁజాల నానందమైనది. ఇంతటితో నేటి సభ చాలించుచున్నాము.

(అందఱును నిష్క్రమింతురు)

[నటపరివర్తనము]

తృతీయాంకమున మూర్త్యము.



భోజకాళిదాసు.

చతుర్థాంకము.

1. రంగము — ధారానగరరాజవీధి.

ప్రవేశము—తరంగవతి యను రాజపరిచారిక.

తరంగ—(స్వగ) రాజేంద్రుడు విశేషద్యూతప్రియుడై రాత్రీములం దెల్ల ద్యూతగృహంబుల గడుపుచు ధనవ్యయమొనర్చుటను సహింహజాలక, మాదేవి యగులీలావతీయహారాజ్ఞ నన్ను జేరి విలిచి, తరంగవతి! రాజేంద్రుడు ద్యూతకీడానక్తిని మానునట్లు చమత్కారముగాఁ బ్రబోధింపుమని కాళిదాసునితోఁ జెప్పి పంపితిని; ఆవినిద మెల్ల పనివల్లనో నీవును గూఢముగఁ బరీక్షింపుమని పంపినది. రాజేంద్రుఁ డాయెదుటఁ గాన్పించు ద్యూతమందిరముననే ప్రవేశించెను. కాళిదాసుఁ డింకను రా లేదు. ఏమిజలుగునో చూచెదఁగాక!

(తరువాత విలాసకుఁడు ప్రవేశము)

విలా—ఓహో! నాప్రియురాలు తరంగవతియైనదే! ఇది యీ ద్యూతమందిరసమీపమున దేల యున్నది చెప్పుమా? తరంగ వతి, తరంగవతి!

తరంగ—ఓహో! నాప్రియమిత్రుఁడు విలాసకుఁడా యేమి? విలాసకా! నీ విందేల వచ్చితివి?

విలా—తరంగవతి! నీ విందేల వచ్చితివి?

తరం—నారాకకుఁ గావలసినంతకారణమున్నది. నీరాక కేమికారణమో చెప్పు.

విలా—సారాయియంగడి సమీపముననే యుండఁగా నారాకకుఁ గారణమును నంగనాచివలె నడిగెద వేమి?

తరం—ద్యూతగృహముసమీపముననే యున్నదిగావున నేనును వచ్చితిని.

విలా—నీవు జూడఁజేసెదా? నగలమారీ! ఇన్ని నాల్గనుండియు నే నెన్నఁజేయుంగను. (అనుబంధము 4)

తరం—హూష్! అల్లటిచేయకు. నారాకకు కారణ మతిరహస్యము! ఇతరులు వినిఁగూడదు. ఇచ్చట నెవ్వరును లేరుగదా! ఏమో యెవ్వఁ జేయుగను? రహస్యముగ చెప్పెదను. రమ్మ. (చెవిబోఁజెప్పును)

విలా—ఓహో! ఇదియే కారణము! రాజేంద్రుడు పురవాసులందఱకును, గూఢచారియై యుండఁగా రాజేంద్రునిపై నీవు గూఢచారియైతివా?

తరం—కేకలు వేయవల దని చెప్పలేదా? ఇతరులు వినిన కొంప లంటు కొనఁగలవు. ఇప్పు డిచ్చటికి కాళిదాసకవి రానై యున్నాఁడు.

విలా—సరేకాని తరంగవతి! “కాళిదాసు కాళిదా” సని గొప్పగాఁ జెప్పుకొందురే? ఆతనిమాహాత్మ్యమును నీ వేమైన నెఱుఁగుదువా?

తరం—అయ్యో! ఎఱుఁగ కేమి? అతఁడు నిజముగా సరస్వతీదేవియవతారము!

విలా—ఊరక ముఖప్రీతుల కట్లనుట సూత్రమేనా? నిదర్శన మేమైనఁ గనఁబడినదియో?

తరం—పలుమాట లెందులకు? ఈ మొక్క సంగతి వినుము. నీ కే జోధ పడఁగలదు.

విలా—ఏ దా సంగతి?

తరం—మహారాజు నాస్థానకపులలో దండి, భవభూతి, శంకరుడు, భాణుడు, మున్నగువారికి కాళిదాసునియోగ్యత్యముం జూచినకొలదియు వైరభావ మధికమై విశేషశాస్త్రచర్చలు జఱుగుచుండుటయు ప్రతివాదమునందును, కాళిదాసే గెల్పుటయు సంభవించుచుండెను. ఇట్లుండగా మహాసభయం దొకనాడు కపులలో నెవ్వ రధకు లను మిమాంసబయలుదేరెను. బానిని మానవు లెవ్వరును తీర్మానింపజాలకపోయిరి. తుదకు కాళిదాసుడు, తనప్రభావముచే, సరస్వతీదేవి నుపాసించి తల్లీ! మాయందు తారతమ్యము నేర్పరచి చెప్పి యీ వివాదముం బరిష్కరింపు మని కోరెను. అప్పు డొకశబ్దము—“కవిర్దండీ-కవిర్దండీ— భవభూతి ద్విశేషితః” అని విసంబడెను.

విలా—నీవేమో, సంస్కృతము చదువుచున్నావు! నాకు దానియర్థమేమో, తెలియుట లేదు.

తరం—(నవ్వి) ఈమాత్రమునకే అర్థముచెప్పవలెనా? భోజరాజు మొగము చూచినంతనే కవిత్యము పుట్టు నందుకే! నీయొద్ద అర్థగ్రహణశక్తియేకాని, శబ్దార్థగ్రహణశక్తియేమియు నున్నట్లు కనబడదేమి? అవును- కప్పుకు పద్యసారథియుతెలియునా?

విలా—అబ్బో! నేటికి నీవు రవంతకుండితురాలవై యెంతగర్వించుచున్నావే! మఱదల! అతిహరిహాసము మాని, అర్థముచెప్పుదూ!

తరం—ఆమాటకు— “దండియేకవి; దండియేకవి; భవభూతి పండితుడు.” అని యర్థము!

విలా—ఇందు కాళిదాసుఘనత యేమియు నున్నట్లు లేదే?

తరం—చెప్పుచుండగా తొందఱపడెదవేల? విచుము! అప్పుడు, కాళిదాసు సరస్వతీపై కోపముఁ బూని “కోహం రండే.” యనగా “రండా! నే నెవ్వడనే?” అని యడిగెను. అప్పుడు సరస్వతి, “త్వమేవాహం త్వమేవాహం త్వమేవాహం నసంశయః” అని చెప్పెను.

విలా—“త్వమేవాహం” అనగా నేమి?

తరం—“నీవే నేను; సందేహము లేదు” అని యర్థము.

విలా—అబ్బ! అట్లయిన నేదో శాపమువలన సరస్వతీదేవియై టవతరించి యుండుననుమా!

తరం—సందేహమేమి? ఇంకే కాదు. కాళిదాసురసజ్జత యెట్టి దనుకొన్నావు! ఒకసారి భవభూతి ఉత్తరరామచరిత్ర మను నాటకమును రచించి కాళిదాసు వేశ్యామందిరమున నుండగా దానిని చదివి విసిపించి యాతనియభిప్రాయము నెఱిగి రమ్మని శిష్యుల కిచ్చి పంపె. శిష్యులు కొంతకాలము మఱి వచ్చి ‘గ్రంథమంతయు కాళిదాసు వినెను; కాని యభిప్రాయముం జెప్పలేదని చెప్పిరి. నడుమ నేమైన మాటాడెనా? యని భవభూతి ప్రశ్నింపగా శిష్యు లిట్లు చెప్పిరి.

“కిమపి కిమపి మందం మంద మాసక్తియోగా
దశరథితకపోలం జల తో రక్తిమేణ

అశిథిలకరిరంభ వ్యాప్యైతైకదోష్టో

రవితిగతయామా రాత్రి రేవం వ్యరంసీత్.” గీ

అని చదువునప్పుడు మాత్రము కాళిదాసు తాంబూలమును నేవించుచు “సున్నము కన్నెన” దని పనికి జూచి పల్కినాడు అని చెప్పిరి. భవభూతి కొంతసేపు ఆమాటయందలి భావమేమో యని విమర్శించి కడకటిచరణమునందలి “రాత్రిరేవం” అను మాటలోని సున్న యధికమైనదని గ్రహించి “రాత్రిరేవ” అని దిద్దుకొనెనట!

విలా—అట్లే కాగ్గ మేమో నాకు తెలియలేదుగాని—

తరం—నీ కాసందేహ మెందుకు? “నీతారాములు ప్రేమసంభాషణచేయుచుండగనే రాత్రి వెల్లిపోయెనుగాని సుఖముపూర్తి కా లేదు” అని భవభూతి రచించెను. కాళిదాసుచేసిన మార్పువలన సున్న తీసివేయగా “రాత్రిమాత్రమే వెల్లిపోయెనుగాని సుఖము పూర్తికా లేదు” అని చక్కని యర్థము వచ్చినది.

విలా—ఓహోహో! ఏమిరసగ్రహణశక్తి! ఇట్టివిషయములు విన్న ను జన్మతరించుచుగదే తరంగవతీ!

తరం—ఇంతేనా? అతని మేధాశక్తియో- ఒకసారి బాణకవి కాదంబరీకావ్యమును రచించి కాళిదాసునకు వినిపింపగా- “మీ కాదంబరి నాకు మత్తును గల్గించె” నని జవాబు చెప్పినట! బాణుడామాట విని తనకావ్యము బాగులేదు కాబోలునని దానిని కాల్చివేసెను. మఱియొకనాడు కాదంబరీవిగూర్చి కాళిదాసు రాజుకడ శ్లాఘించగా బాణుడు దానిని కాల్చివేసితి నని చెప్పెను. కాళిదాసు విచారపడి, కాదంబరి యనగా “కల్లు” అని యర్థము గాన మత్తుగల్గించె నని పల్కితిని. ఐనను- మీరు చేదివిసప్పును నేను జ్ఞాపక ముంచుకొంటి నని పల్కిగ్రంథమంతయు నాశువుగా నెప్పి మఱల వ్రాయించెనట!

విలా—విన్నకొలదియు, ఈనిచరిత్రము విసవలయు ననియే బుద్ధి వొడముచున్నది. మఱికొన్ని సంగతులు చెప్పవే!

తరం—ఇప్పుడు కాదు. మఱియొక్కప్పుడు చెప్పదనులే!... ఉండుండు- ఆ వచ్చు పురుషుడొక సన్యాసివలె సన్నాడు చూడు!

విలా—ఔనుకాని- సన్యాసి, మాంసము తినుచున్నాడేమి?

తరం—ఇతడే కాళిదాసు.

విలా—ఐన, నీవేష మేమి?

తరం—ఉండుండు- మనము చూడదగినచిత్రమిందే యున్నది.

(సన్యాసివేషమున మాంసము తినుచు కాళిదాసు ప్రవేశము)

తరం—ఈవంక, ద్యూతశాలనుండి రాజేంద్రుడును వచ్చుచున్నాడు. సన్మతేయక సంభాషణము నాలకింపుము.

(తరువాత భోజరాజు ప్రవేశము)

రాజు—(స్వగ) ఈయోగి యెవ్వడో, విచిత్రపురుషుడుగా నున్నాడే? బహిరంగముగ నీతడు మాంసము నేల తినుచున్నాడో పశ్చింది తెలిసికొందును. (సమీపించి)

దండి—తాము కాళిదాసుపైఁగల యభిమానంబునం బలికెదరుగాక!
అంతఃపురకాంతాజనప్రదారిత్వమైన యీవార్త కాళిదాసు
చెవినిఁ బడుటచే ఈసమస్యను పూరించియుండఁగూడదా?

భోజ—పోనిండు. దీని నిట్లు తోసివేయుదుము. మాటియొకసమస్య
నిచ్చెదను. అది మహారణ్యమధ్యమున నొకతెవ్వరు నెఱుంగని
వేళ మాయే కాంతమృగియావినోదసమయమున జటిగినవృ
త్తాంతము! దీనిని కాళిదాసు తెలిసికొని సవకశములేదుగ
దా! దీనిని సయితము నాహృదయాభిప్రాయముగ వాస్తవ
కథతో నీతఁడు పూరించినది ఇతని పఠేంగితిజ్ఞానమున సందే
హము కలుగదుగదా!

దండి—అహ! కలుగదు. ఆసమస్య నెఱింగింపుడు.

భోజ—“గుఘుగుఘుగుఘుఘు” ఏదీ? మీ రెవ్వరైనఁ బూరింపఁగలరే
మో! పయత్నింపుడు.

దండి—పూరింపఁగలము కాని, యది మీయభిప్రాయము కావలెను
గదా! కావున కాళిదాసే పయత్నించును.

భోజ—కాళిదాసా! కానియు.

కాళి—చిత్తము!

|| జంబూధలాని పక్వాని । కతంతి విమలే జలే, *

కపికంపితశాఖాభ్యో । గుఘుగుఘుగుఘుఘు.

౬౩

భోజ—బ్రహ్మచందము గలిగె! కాళిదాసా! ఈసమస్యపూర్తిచేసి
పరిపూర్ణసామర్థ్యము ప్రకటించెదయ్యెను.

దండి—రాజేంద్రా! ఇది నిజమా!

* గీ॥ పూర్ణపరిపక్వపిమలజంబూధలములు,
కపివితతి నల్పు శాఖాప్రకంపనమున,
దిగువఁ బ్రవహించు వాహినీరథములను
రాలు నెడ గుఘుగుఘురావ మొదలవే!

౬౪

భోజ—సందేహ మేమైననున్నదియా? ఈకాళిదాసు సరస్వతీ యథ రావతార మని మేము విశ్వసించుచున్నాము.

దండి—కావచ్చును.

భోజ—ఇదే కాదు. ఇంకొకసమస్య నిచ్చిచూచెదను.

“హుతాశన శ్చందనపంకశీతలః.”

కాళిదాసా! దీనిని పూరింపగలవా?

కాళి—తమయానతిప్రకారము. అవధరింపుడు.

శ్లో॥ సుతంపతస్తంప్రసమీక్యపావకే
న బోధయామాసపతింపతివ్రతా
తదాభవత్ తత్పతిభక్తిగౌరవా
ద్దుతాశనశ్చందనపంకశీతలః. *

౬౫

భోజ—ఇది యథార్థమైన కథనము. మేము ఛద్మవేషమున పురరహా స్వంబుల నెఱుంగ సంచరించువశ జరిగినచిత్రము! దీని కేమందురు? కాళిదాసకవీంద్రునిమాహాత్మ్యంబున నింక సందేహ మేమి?

దండి—సందేహములేదు. లేదు. అందఱును ఆమోదించితిమి.

(ఒక బ్రాహ్మణుడు కాలి చల్లారిన కొఱపులుగల మూటతో వ్రేవేళము)

బ్రాహ్మ—(స్వగ) దరిదుగ్డు తెలగడుగఁబోవ వడగండ్లవాన గుఱిసి నదఁట! ఆజన్మదరిదుగ్డ నగు నేను దరిద్రవిచ్చి కొఱకై భోజమహారాజును దర్శింపఁగోరి రాజదర్శనమునకు రిక్తహస్తము లతో నరుగరా,దని కొన్ని చెఱుకుముక్కులను మూటగట్టు

* గీ॥ పాగివిభుపాదసేవానురక్తయైన

సాధ్వయైకతే హుతాశనజ్వాలబడిన

పుత్రు నీక్షించియుఁ దరికిఁ బోవదయ్య

చందనమువోలె నాయగ్ని చల్లనయ్యె.

౬౬

కొని వచ్చితిని. రాజుగారు సభాశాల నలంకరించుట కవకాశము గలదుగదాయని చాలతడవు పట్టించితిని. సభ చాలించు వేళయైనదో యేమిగతియో! (మందనకరిగి) రాజదేవేంద్రా! దిగ్విజయోస్తు!

భోజ—భూసురాజీ గావదమునకు సవా విధేయుడ! స్వామీ! అనుష్ఠయేమి?

బ్రాహ్మ—మహాప్రభూ! అతిదరిద్రుడను. దిన మొక యుగముగా గడుపుచున్నవాడను. ఈ దరిద్రమునుబాపి రక్షింపుము. (మూటవిప్పగా కాలికికొఱపులుడుచు.) (స్వగ) అకటా! నా దరిద్రమునకు తోడుగా నిదియేమి యపశకునము! హఠాః మున నొడలెఱుంగి పడినదిని సరి తుంటరి బాలు రెవ్వరో నాచెఱుకుముక్కల సహచరించి యీకొరవుల నిం దిడియుండురు!

భోజ—బ్రాహ్మణుడా! మాతో పరిహాసము లాడుచుంటివా? ఈ కొరవు లేమిటి? ఏనితో నెవరికొంపగాల్పవలయు ననుకొంటివి?

కాళి—(స్వగ) పాపమీ దరిద్రబ్రాహ్మణుడీ క్షుడు రాజగ్రహమునకుఁ బాత్రుడగుచున్నాడగుదా? పాపము. ఇప్పు డొక చిన్న చమత్కారము గావించి, పక్షిమాదమునునవరించి రక్షించెదఁ గాక! (కృతా) మహారాజా! ఈబ్రాహ్మణుడు దేవరవారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుఁడగుచు, యాగ్రహమునకు గాఁడు! రక్షింప వేడెదను.

భోజ—కాళిదాసకీవీంద్రా! పండితభామధ్యమన - నరపాలుడ నను భీతిలేక- కొఱపులను కాళ్ళలను నొసమర్పించిన యీ ఛాందసబ్రాహ్మణుడనుగ్రహమునకుఁ బాత్రుడగు ననుచుంటివా? ఎంత విపరీతము!

మ॥ విలసద్రత్నవిభూషణపచయమో - విఖ్యాత సావర్ణ కో
మలచీనాంబరజాలమో - విపులసంపత్తో - కనీసంబుగా,
ఫలమో - పత్రమో - పుష్పమో - నృపులకుఁ బ్రహ్మణ్య
లర్పింపఁగా

నిలలో ధర్మముగాని, కాష్టముల విస్తీ! కాన్క-గా నిత్తురే? ౬౭

కాళి—రాజేంద్రా! భీతిపెంపునఁ బాప మీపాపను తనయభిప్రాయ
మును దమ శాశ్వతగింపఁ జాలకపోవుటవలన తమకీతవి కార్యము
విపరీతముగాఁ దోచెను. అది యీ బ్రాహ్మణుని దుష్కల
మాహాత్మ్యము.

భోజ—కవీంద్రా! అట్లయిన నీవిప్పుని యభిప్రాయమేమి?

కాళి—చిత్తగింపుడు!

శ్లో॥ దగ్ధం ఖాండవ మస్తు నేనచ వృథా దివ్యమై హృషితం
దగ్ధ వాయునుతేన హేమరవిశా లంగాపురీ స్వర్ణమాః,
దగ్ధ సుర్వసుఖాస్సదశ్చ మదనో హాహ వృథా శంభునా
దారిద్ర్యంఘనతాపదం భువి స్మరాంకే నాపి నోదహ్యతే॥*

భోజ—కవిరాజా! ఈ బ్రాహ్మణుని యభిప్రాయ మెట్టిదైనను యువ్య
ద్రచితశ్లోకముమాత్రము మాకు మహానందసంధాయకమయ్యె
ను. ఈ బ్రాహ్మణుడు సహజమైన ఛాందసబుద్ధినో మాఘ్యంబున
నో మాయెడలఁ గావించిన మహాపరాధమును గుణభూయిష్టము
గను మిక్కిలిరసవత్తరముగను సమర్థించితివి. ఇందునీబుద్ధివిశే
షముమాత్రమే కొనియాడఁదగినది.

కాళి—రాజేంద్రా! అట్లు సెలవీయఁజనదు. ఈవిప్పుడు తరు కథమము
నిమ్మపండుగాని యటఁటిపండుగాని కొన్ని పుష్పములుగాని

* గీ॥ ఖాండవముఁ బార్థుడు దహింపఁగలదె ఫలము?

లంక మారుతి గాల్ప ఫలంబుగలదె?

సాంబుఁ డతనునిఁ గాల్ప ఫలంబుగలదె?

ఎవ్వను దరిద్రమును గాల్ప రింతవలకు॥

కాన్కగా నీయవలయు నని యెఱుంగనివాడై యుండఁడు. ఉత్కృష్ట మగు నగ్రీవర్ణమున జనించి యింతకాలముగడిసి యీ మాత్రము తెలియని యప్రాజ్ఞుడగు నని నేను విశ్వసింపఁజాల ను. ఇం దిట్టిమహాత్మరార్థము గల్గి యుండుటచేతనే యీకొఱపులనుకాన్కగాఁ దెచ్చినాఁడు.

భోజ—మంచిది, ఎట్లైనను సరియే! ఈవిప్పుఁడవృష్టశాలి. ఈకొఱపుల కాన్కయే మామది కానందప్రదంబయ్యెను. సచివోత్తను! ఇతనికి వేయిదీనారముల బహుమానము నిచ్చునట్లు కోశాధిపతికి వ్రాసి యిమ్ము.

మంత్రీ—భాగ్యము (వ్రాసి యిచ్చును.)

బ్రాహ్మ—మహారాజసార్వభౌమా! అఖండైశ్వర్యప్రాప్తిస్తు!

(నిష్క్రమించును.)

దావా—(ప్రవేశించి) ప్రభునార్య! ఒకసాలెవాఁడు తమదర్శనము సేవేక్షించుచున్నాఁడు.

భోజ—మంచిది. ప్రవేశపెట్టుము.

దావా—(నిష్క్రమించును. సాలెవాఁడు ప్రవేశించును.)

సాలె—మహాప్రభూ! నమస్కారము! నేను తమపట్టణమున బట్టల కేతయే జీవనముగాఁ గల యొక నిగుచేద నగు సాలెవాఁడను. పురవాసులగువారిలో విద్యావిహీనుల నందఱను పురమునదలి పోవలసిన దని తమయాజ్ఞ మైనట్లు భటులెఱిగించిరి. అందు చేత నేను స్వయముగ తమ దర్శనమునకు వచ్చితిని.

భోజ—సేనాపతీ! మారాజ్యమును పండితరాజ్యముగా నొనరింప వలయు నని మాయభీషము! అందులకై ఇట్టి గట్టికట్టడి యొనరింపవలసి వచ్చెను.

సాలె—ప్రభూ! తమనీరాశయమును గుఱింపని మందుడను గాఁగ. అందులకే తమదర్శనముసేయవచ్చితిని.

భోజ—నాదర్శనమువలన నీకుఁ గల్గఁగల లాభ మేమి?

సాలె—నాకు తమరాజ్యమున నుండ నర్హతగల దని నిర్ధరించుకొనుటయే!

భోజ—పండితుఁడు గాక, నాపురమున తావు దొలుకదుగదా!

సాలె—చిత్తము. అందువలననే, నాకు తావు గలదు.

భోజ—నీవు పండితుడవా యేమి?

సాలె—అదియేమో పశ్చిమపుత్ర నిర్ధారణసేయఁ గర్తవ్య!

గీ॥ కావ్యం కరోమి నహి చారుతరం కరోమి,
యత్నాత్ కరోమి యది, చారుతరం కరోమి,
భాసాలహాళిమణిరంజిత సాదవీత

హేసాహసాంక! కవయామి నయామి యామి. * ౭౦

భోజ—అహహ! ఇట్టి వినిర్మలధారాశుద్ధిగల్గిన కవీంద్రుఁడు సాలెవాఁడైన నేమి? మాలవాఁడైన నేమి? నేత నేయటకును - పురి విడుటకును శాసించునా? నీచసృష్టిదశవిశేనాపతీ! కవిత్వము నేయచు కాలము గడుపుము! కులవృత్తియైన నేతయును హూఁకుచు! పీఠవిలాసశస్త్ర మూకు మెప్పుగలిగించె! ఈశ్వరమున నిష్ఠిరంబు లిచ్చుచున్నాము. ఇంక నీవు సంతృప్తితో నరుగుము. నీచింతనచూచి! ఇతిశిశి దానశాసనం బిచ్చు.

మంత్రీ—భాగ్యము. (వ్రాసియిచ్చుత)

సాలె—దిగంత విశ్రాంత కీర్తిని ధరింతువురాక! మహారాజా! సహస్రి

* గీ॥ కావ్య మొనరింతుఁగాని, ముక్తయగరాదు,
అదియు నొనరింపఁగలదు పశ్చిమత్యమునను,
కావ్యమును నేయ, నేయఁగ, గదిలిచనఁగ
సలుపు మేదేని యాన శ్రీ సాహసాంక!

వందనములు! (నైకొని నిష్క్రమ.)

భోజ—కవీంద్రులారా! మన రాజ్యంబునఁ గల సాలెవాఁడునయిన మిట్టి మహాకవిత్వసిద్ధిగిన్నవాఁడని యెఱుంగుటచే మా యానంద మిప్పు డిహియైయున్నది.

కాళి—మహారాజచంద్రా! సూర్యచంద్రు లీభరణీతలంబున నంతకాలము బ్రకాశింతురో, యంతికాలమును మీక్షీర్ణికాంత నవన వకాంతిపుంజములచేఁ బ్రకాశించు చుండఁగలదు.

భోజ—అన్నట్లు - కాళిదాస కవీంద్రా! నేడు తిథియేమి?

కాళి—పూర్ణిమ గాఁగా మహారాజా!

దండ—బలిబి! తుదకు కాళిదాసుగారిపాండితి అమావాస్యను పూర్ణిమ యను నొలిపఱకును వచ్చెనా?

కాళి—(స్వగతము) అయ్యయ్యా! పరిధ్యానమున నుండుటచేత పొర పాటున అనువస యుటకు మోటుగా, పూర్ణిమ యని పలికితిని. దీని కెంత సమర్థించుకొందును? పదుగురుపండితులలోఁ బరిహాసపాత్రుఁడ నగుదు నేమోకదా!

భోజ—కాళిదాసా! ఏమి యూరరుంటివి? అమావాస్యను పూర్ణిమ యని పలికెదనేమి?

కాళి—రాజేంద్ర! ఔను నేడు పూర్ణిమయే!

దండి—కాళిదాసకవిగారి యద్భుతమాహత్వమింత పరీక్షింపఁగూడ తలక్రిందులు చేయునుగాఁబోలును!

కాళి—దండిపి! నీకేల నొక పాట? సాయంకాలము కానిమ్మి. పరి పూర్ణచంద్రబింబమున భోతలంబునఁ బ్రకాశించుటను వీక్షింపఁగలవు!

దండి—సరే! చూతము! రాజేంద్రా! నేటిసాయంకాలమున కాళి

దాసు వచించినట్లు చంద్రబింబము ప్రకాశింపనిచో ఈవా
చాదోషమునకుఁ బ్రతిక్రియయేమి?

భోజ—కాళిదాసా! ఏమిచెప్పెదవు?

కాళి—తమరు విధించుశిక్షకు బద్ధుఁడ నయ్యెదను.

భోజ—కాళిదాసా! తొందఱవలదు. ఇప్పుడైన నీదోషమును సవరిం
చుకొనుము. లేదేని శిక్షింపఁబడుదువు సుమా!

కాళి—రాజేంద్రా! నేడుపూర్ణిమకాకుండినఁగదా నేను శిక్షింపఁబడుట!

భోజ—సరే! కానిమ్ము. పూర్ణిమయ్యెనా బహుకృతుల నందె
దవు! కాదా ఘోరశిక్షాపాత్రుండ వగుదువు! కవులారా!
నేటికి సభ చాలింతము!

[పటపరివర్తనము]

చతుర్థాంకము సమాప్తము.



భోజకాళిదాసు.

పంచమాంకము.

1. రంగము: సాధోపరిభాగము.

ప్రవేశము:— భోజరాజు - దండికివి.

(అనబంధము 5.)

భోజ—దండికవీంద్రా! ఇది కరమాదృశమైన విషయముగా నున్నది సుమా! ఇంతెదనుకి కాళిదాసుని శక్తి కేవలమాచార్యమైనదిగ మాత్రమే మన మూహించి, యందులకే పరమానందము నందుచుంటిమి. నేటివిషయము బరికింప నీతండు వైవశక్తిగలయ మానుషప్రతిభాశాలి యని తలంపవలసి యున్నది! ఇందులకు మీరేమందురు?

దండి—మహారాజా! అనుట కేమున్నది! స్పష్టముగా అమావాస్య నాటిరాత్రి చంద్రబింబసందర్శనము ప్రకృతిప్రారంభమైన దాదిగా నిప్పటికి జలుగని చిత్రిముగదా!

భోజ—అహహ! పురజను లీమహత్తరానందకరప్రకృతివిహరీతద్వ శ్యముంగాంచ నెల్లగుంపులు గుంపులుగాఁ గూడుచున్నారో-చూడము.

సీ॥ మోదావహంబైన యీదృశ్యమునుగాంచ
మేడలపై గుమిగూడువారు

శ్రీకాలిదాసప్రసిద్ధమానవజనా

తీతమాశక్తి నుతించువారు

మహిలోన ప్రకృతివిస్తయకారణంబైన

యద్భుతంబున వెరగందువారు

అమవసయామినియం దుదయించిన

శుభ్రచంద్రునిభాంతిఁ జూచువారు

కలయె నిజయో యెఱు గక కలతవడుచు

వివిధపంచాంగవత్సరముల్ వెదకువారు

నిదురలను మాని బయటనే నిలుచువారు

రమ్యమగు నేటిరాత్రి ధారాపురంబు.

దండి—ప్రభుచంద్రమా! ఇది యాతని మాహాత్మ్యబలి తమరు పొగడు
టకుదోడుగా మాయమర్గంబు లెఱుగన ప్రజలును అట్లే త
లంచుచు భ్రాంతికి లోనగుచున్నారు!

భోజ—మాహాత్మ్యము కాకున్న దీని నేమని చెప్పెదరు?

దండి—ఆర్యా! కాలిదాసుఁడును మనవంటి సామాన్యమానవమా
త్తుండేకద! మానవమాత్తునకు మానవాతీత మగు మహా
శక్తి యొక్కమాఱుగ నుద్భవించెనన్న నెట్లు నమ్మగలము?

భోజ—మనవంటి మానవమాత్తుండేయైనచో నం దాశ్చర్యవదవలసిన
దేమియున్నది? ఈతనియందు మానవాతీతమైన దైవశక్తి యే
దియో తెప్పక యిమిడియున్నది.

దండి—(ఆతే, పణముగ నవ్వ) అయ్యా! నడువీధిలో జనుల నాకర్షించు
చు పొట్టనింపుకొనుటకై గంపలో నొక యాడుదానిని మూసి
క్షణములో మాయముజేసి మఱల దానిని ప్రజామధ్యము
నుండి రప్పించుటయును, మామిడిటెంకను మహితలమునం
బూడ్చి నిమిషములో చ్చెట్టను మొలిపించి పూతబూయించి
కాయలుగాయించి, పండ్లుపండించుటయు మున్నగునద్భుతముల
నొనరించి జీవించుగారణివానియందు నిజముగా దైవశక్తియే

యున్నచో కాళిదాసునందుఁగూడ నట్టిశక్తి గలదని యా
మోదింతును.

భోజ—(అసహ్యముతో) ఏమేమీ! మహాత్మిమతశక్తివిభాసుండగు కా
ళిదాసుఁడు గారడీకానితో సమానుఁడని వాకొనుటకు మీ
కెంతసాహసము!

దండి—అయ్యా! తమయెదుట నే నిట్లు బల్కుట యొకవేళ సాహసమే
కావచ్చును. ఐనను సత్యేతరముమాత్రము కాదు.

భోజ—ఇంకను సత్యేతరము గా దనుచునే యుంటిరా?

దండి—కాకున్న నిదియేమి మహాప్రభూ! అనూవాన్యనాటిరాత్రము
నం దీచంద్రప్రకాశము నెన్నఁజూడగ టిమా? ఇది వట్టి కను
కట్టు - గారడీ - మాయ.

భోజ—మీపలుకులు విశ్వాస్థాస్థములు రావు. చాలింపుడు మీ
దురుక్కులను.

దండి—అయ్యా! సురాపాయము, మత్స్యమాంసప్రియఁడును నగు
నాకాళిదాసభ్రాహ్మణమృదుని గారడీక్రియలు మీకు
విశ్వాస్థాస్థము లైవుడు, సత్యసంబధములగు నావాక్యములు
మీకు దురుక్తులుగాఁ దోచుటలో విపరీత మేమి యున్నది?

భోజ—ఏమేమి? కాళిదాసుఁడు సురాపాయము, మత్స్యమాంస
ప్రియఁడనా?

దండి—సందేహమేమి?

భోజ—(అసంబంధమున) ఇంద్రులకు నాకునిదర్శనములు కాననియును.
వట్టిమాటలు పనికిరావు.

దండి—అయ్యా! కావలసినన్ని చూడఁగలను. తేజఃప్రియమున, నొక
మాటు నేను పిలిచినప్పుడు నావెంట దయచేయఁ బోరించు
చున్నాను.

భోజ—మంచిది. (ఇరువురును నిష్క్రమింతురు)

[పటపరివర్తిము]

2. రంగము : రాజవీధి.

బట్టచాటున దాచినచేపతో కాళిదాసుడు ప్రవేశము.

కాళి—(స్వగతము) నిన్నటియమావాస్యచంద్రప్రకాశమునకు నన్ను ప్రజలెల్లరును దైవసమానునిగ నెంచుచున్నారు! ఆహాహా! ఈ క్షీకంతటికిని జగదంబ యగు కాళిక యనుగ్రహమేకదా రణము! ఐనను దండి భవభూత్యాదులగు కవులు కొందఱు నాపై సమిత మగు నీర్వ్య వహించి నేను మత్స్యనాంసభక్షకుడ ననియు సురాపాయి ననియు రాజేంద్రునితో వచించి నిదర్శనమునకై ప్రతీక్షించుచున్నట్లున్నారు! ఈ నుండబుద్ధుల బరాధవివక్షలచే యదైశ్యపూర్వకముగ నే నే నీ మత్స్యముం గొనిపోవుచున్నాను. అల్లదే రాజేంద్రుని వెంటనిడుకొని దండి నా కెదురుగా వచ్చుచున్నాడు. ఇంక నిదర్శనము జూపును గాఁబోలు (చేపను కనువడియు కనువడనట్లు దాచి యుంచును.)

(తరువాత దండి భోజరాజు ప్రవేశము.)

దండి—(అవహరించి) రాజతిలకమా! అదె నీక్షింపుడు. కాళిదాసు కక్షమునం దేమిగలదో?

భోజ—మత్స్యమువలె నున్నదిగాదా?

దండి—వలె ననుటయేల? నిస్సాదేహముగ మత్స్యమే!

భోజ—సరే! ఇంత కాలమునకు దొంగ దొఱకినాడు. మీరుండుడు నేను పట్టకొందును.

(ఇరువురును సమీపితురు)

కాళి—విజయతాం రాజేంద్ర!

భోజ—హేమింద్రా!

స్లో॥ కిక్షేకిం తవ?

కాళి—పుస్తకం.

భోజ—కిముదకం?

కాళి—కావ్యాన్తసారోదకం.

భోజ—గధః కిం?

కాళి—ఘనరామరావణ మహాసంగ్రామరంగోద్భవం.

భోజ—పుచ్చః కిం?

కాళి—ఘనతాళపత్రలిఖితం.

భోజ—కిం పుస్తకం? హే కవే!

కాళి—రాజా! భూసురవైష్ణవైష్ణవ శశితం రామాయణం పుస్తకం.

భోజ—ఏదీ! కొంచెము దాసం బ్రదర్శింపుడు. చూడ వేడుక వాడ ముచున్నది!

కాళి—(స్వగ.) కాత్యాయనీ! నీయగ్రహమే యాధారము! (ప) కా.) అయ్యా! అభ్యంతరమేమి? చిత్తిగింపుడు!

(చేపను రాజునెగుట పడివేయఁగా రామాయణతాళ పత్రగ్రంథ మగును.)

భోజ— }
దండి— } (విభాగింతులై ఒకరిమొగమొకరు చూచుకొందురు.)

కాళి—రాజేంద్రా! రామాయణమహాకావ్యముం గాంచి యాశ్చర్య పడెద నేల?

భోజ—(కాళిదాసుపాదములపైఁ బడి) మహాపీఠిఖామణీ! మూఢుఁ డైన నీన్నకరీక్షింప సంకల్పించినవి; నాదోషమును త్రుమింపుము!

కాళి—రాజేంద్రా! ఇందుపరీక్ష యేమియుం గాన్పించదే!

భోజ—ఈదండికవిభోధచే నీవు మత్స్యమూంసభోజి వనియు నీనేరముం బట్టి విసుర్చికవలయుననియుం దలంచి తుద కిట్లు మూఢతం బ్రదర్శించుకొంటిని. నీవు మత్స్యహార్షివైన నేమి? మాంసా

హరివైసనేమి? మహాత్మా! నీయం దశీతమైన దైవశక్తిగలదు.
నిన్ను బరిక్షింప నే నెంతవాడను?

కాళి—అయ్యా! దండికవియు తక్కుంగల యాస్థానకవులును నాతో
పాటుగా దేవరవారి యుపజీవులముగ నా! కావున ఒక యాచ
కున కింకొకయాచకుడు శత్రుడుగా నుండుట సహజమే!

దండి—(తలవాల్చుకొని నిష్క్రమించును.)

భోజ—కపింద్రమా! ఎన్ని నాల్గనుండియో తమతో నొక కోరిక
వచింపఁబడినది! “తీర్తు” ననినది దెల్పవను.

కాళి—రాజేంద్రా! తమవంటివారు నన్ను కోరదగినదియునుం
గలదా?

భోజ—కలదు, తీర్తు నన్నచో వచించెద.

కాళి—అదేదియో తెలియకము న్నెట్లు వాగ్దానము చేయఁగలను?

భోజ—కాదు. ముందు వాగ్దానము చేసికొని వచింపను.

కాళి—అయ్యా! వచించుటకే తాము పొందుచున్న సందేహముం
జూడఁగా వాగ్దాన మొనర్చుటకు నాకుఁ గూడ సందేహమే
కలుగుచున్నది.

భోజ—అధికారిరీతిని తిరిగి యడుగుచున్నాను. మీరు వాగ్దానముచే
యక తప్పదు.

కాళి—అయ్యా! అధికారిరీతి నడుగుచున్నపు డీక నావాగ్దానముతో
పనియేమి? “ఇది చేయు” మని శాసింపఁగూడనా?

భోజ—మంచిది. అట్లే కానిండు. బ్రతికియున్నన్ని నాళ్లును నాకీర్తివర్ణ
నములను వినలేక విసిగిపోవుచున్నాను. నామరణానంతరస్థితి
యెట్లుండునో జ్ఞోకరూపమున లాము వర్ణింపఁగా విన నభిల
షింపుచున్నాను.

కాళి—హా! హా! రాజేంద్రా! ఇది యేటికోరిక? ఎంతమర్నాళ్లుండనై
నను నజీవులై నాప్రభువులై యున్న తమ చరమశ్లోకమును

రచింపనోరునా? రచించుటమాట యట్లుండ అందులకు సాహసించినదొక్కటి యెవ్వఁడైన నుండిననాతిని హతమాచునుగాని—

భోజ—ఏమీ? రచింప ననినట్లే కాదా?

కాళి—నిస్సందేహముగ రచింపఁజాలను. హా! హా! దుర్బరము! దుర్బరము! మహారాజా! తుదకు తమకుఁగల్గిన కోరిక యిట్టిదియో? తిండిపెట్టి పోషించిన పృథ్వి తమస్మిన్నె నెట్టి చెడుకవితలంబెప్పు నిద్దఁడైనకవి దుర్బరకుష్ఠునోగవీడితుండై పలికుచుగాక!

భోజ—ఇది రాజశాసన మని యెఱుంగవా?

కాళి—కావచ్చును. రాజేంద్రా! రాజశాసననిరాకరణ మొనరించినందులకుఁగల్గుశిక్ష యేదియో పృథ్విదింతురని యానందముతో ననుభవించు వాఁడనేకాదు యీ పాపకార్యమునుమాత్ర మొనరింపనోపను. ఇక నిచ్చోట జాగ్రత్తంచుటకుఁగూడ నా హృదయ మామోదించుట లేదు. రాజేంద్రా! పోయినప్పుడను నెఱవించు. (పక్క.)

భోజ—(స్వగ) ఈపథిముగా సేతననోట నాచరమునకుఁ జెప్పింపఁజాలను. మఱియును పుట్టిగఁడఁ బన్నెదను. — దండికవి యేడి? కాళిదాసముచాత్రియుఁ గాంచి పరాభూతుండై చల్ల చల్లగా జారిపోయె గాఁబోలును! ఛీ! ఇట్టి దుర్మార్గులమాటలను నమ్మికవిశ్రేష్ఠుని హృదయమును నొప్పించితిని గదా!

(నిష్క్రమించును.)

[పటపరివర్తనము]

3. రంగము: ధారానగరసమీపమున నొక కుగ్రామము.

ప్రవేశము:— కాళిదాసు.

కాళి—(స్వగ) ఆహా! విభిషణాన మోత బలీయమైనది!

(అనుబంధము 7)

ఉ॥ కోరగ రాసి కోరికను గోరెను భోజ: పాలకుండు; ఛ
క్కార మొనర్చి తాం జరమకాలపువైభవం జెప్ప మంచు త
ద్గోరతరాభిలాష నొడగూర్చగ లేక పురంబునీడి, నేం
జేరితి నీస్థంబు; విధించితన ము మృడవాయజేసెగా. 2౪

ఎవరో యింకకు వచ్చుచున్నారా! ఎవరు వారు?

(వృద్ధకృషీవలవేషమున భోజరాజు ప్రవేశము.)

భోజ—(స్వగ) నావేష మిప్పుడు చక్కగా కనబడింది! నేను భోజ
రాజు నని యొక్కరును గుర్తింపజాలరు. ఇన్ని నాయలు చరమ
స్లోకమును రచింపు మని కోరినను నిరాకరించి కాళిదాసు తుద
కీపురికి వచ్చినాడు. కాశమ్మ నేం డీతని నోటివెట కపటం
బుననైన జెప్పించి తృప్తిపందెదగాక!

కాళి—అయ్యా! ఎవరు మీరు?

భోజ—నే నొకనిరువేదను బాబూ!

కాళి—మీ దేగ్రామము?

భోజ—ధారానగరము!

కాళి—ధారానగరమున నిరువేదలునం గలరా?

భోజ—ఆ! నావంటి నిరక్షరాస్యులు గలరు.

కాళి—మీకుం జదువురాదా?

భోజ—రాదు స్వామీ! అందువలననే దుర్మార్గుడైన భోజరాజు
నన్ను పురము వెడలించెను.

కాళి—అయ్యా! కొంచెము మర్యాదనేర్చి మాటలాడుము!

భోజ—జానపదున కెక్కడి మర్యాద?

కాళి—భోజరాజును దుర్బార్గుఁ డంటి వది యేల?

భోజ—చదువు రానంతమాత్రమున తనపౌరుని పురివెడలించిన రాజు
సన్మార్గుఁ డనఁజెల్లునా?

కాళి—విద్యావ్యాప్తిఁ గావింప నటులొనరించె నని గ్రహింపలేవా?

భోజ—విద్యావ్యాప్తియా?—ఎనుబదియేళ్లు వచ్చి చదువు కొనక
మన్ను గొట్టుకొందునా-యనినట్లున్నది నాకథ.

కాళి—అట్లయిన నిప్పుడు మీప్రయాణ మెక్కడికి?

భోజ—ధారానగరమునకు.

కాళి—రాజు పురి వెడలించె నంటిరి కాదా!

భోజ—ఔను.

కాళి—మఱల నెల్లు పురప్రవేశము చేయఁగలరు?

భోజ—ఇప్పు డాశని వదలెను గాదటయ్యా?

కాళి—మీమాట నా కర్గ మగుట లేదు.—శాసనమును మార్చి
నారా?

భోజ—అయ్యయ్యో! అట్లయిన నీ వికను దొడ్డితోవనే యుంటివా?

కాళి—అయ్యో! నా కేమియుఁ దెలియదు. ఏమి జరిగినది?

భోజ—రాజభూతము వదలిపోయెనుగాదా?

కాళి—అఁ ! - అఁ ! —“వదలిపోయె” ననఁగా?

భోజ—అనఁగానా? “ఈభూమిని వదలిపోయె” నన్నమాట.

కాళి—ఏమి? ఏమంటిరి? భోజరాజే దుర్గుడు మరణించెనా?

భోజ—ఇప్పటికి వది దినములైనది.

కాళి—హా ! భోజరాజా ! కవికల్పభూజ !— (మూర్ఛ)

భోజ—(సంతోషముతో) భో! అన్యతములాడినను అనుమానము గలుగకుండ నాడితిని. ఇప్పుడుగదా మదభీష్టుము నెరవేరుట! ఈతనిసోట నింక ధారాళముగా మదీయచరమశ్లోకము వినఁ బడఁగలదు.

కాళి—(లేచి) హా! భోజరాజశిఖామణీ! మరణించితివా? ఎంతలోనీకు శతవర్షపరిపూర్ణం బయ్యెను! ధారాసగర మింక నిరాధారా నగరంబగునా? ఖండితమండలియెల్ల ఖండితమండలి యగునా? సరస్వతీదేవి నిరాలంబ యగునా? హా! రాజకవిసార్వభౌమా! కవితాసామ్రాజ్యమున కెందఱు సత్కవులను బట్టభద్రులను గావించి, భారతీదేవి నుపాసించితివి! నీవంటిపండితకవి యగు రాజేంద్రుడు మా కెన్ని జన్మజన్మాంతరములకైన లభించునా? హా! లీలాపతీదేవీ! యమసాధ్యైరత్నమవైన నీకు వైధ్యవము నేటికి మాలవిధి లిఖించెనా తల్లీ! హా! రాజేంద్రా! నీమరణకాలమున సమీపమునందైన నుండుప్రాప్తికి నోచు కొన్నదితిగదా! నీమృతి దినములలో నుండుటచేతనే కాబోలును ముందుగా నీకుఁ జరమశ్లోకకర్తవవాంఛ గలిగెను. అది నిజమయ్యెనా?

శ్లో॥ అద్య ధారా సరాధారా । నిరాలంబా సరస్వతీ
పండితాః ఖండితాః సర్వే । భోజరాజే దివంగతే॥

భోజ—హా! హా! హతవిధీ!- (విలుచుకొని భూమిపైఁ బడిపోవును)

కాళి—(విస్మయముతో) ఏమి యీచిత్రము! నాశోకము శ్లోకరూపమున నోటవెల్పుటలతోడనే యీజానపదుండు మూర్ఛనం దనేల? ఇతఁ డొక వేళ మాభోజరాజేంద్రుడే కాఁడుగదా! (విమర్శించి చూచి) హాహా! ఎంతమోసపోతిని! నాచే నెఱుంగఁ జరమశ్లోకముం జెప్పింపఁ దలపోసి యీమోసముం బన్ని వచ్చితివా, మహారాజా! కానిమ్ము-నీచావునకుఁ గారణమైన నాచాక్కు బ్రదుకునకుమార్తె మేల కారణము నాకుండును?

శ్లో॥ అద్య ధారా సదాధారా । సదాలంబా సరస్వతీ .
 వండితాః మండితాః సర్వే ! భోజరాజే భువంగతే. ౭౭

భోజ—(కన్నలు నలుముకొనుచు లేచి) హామిత్రమా! కాళిదాసా!
 (కొంగిలించుకొనును.)

కాళి—రాజేంద్రా! ఇంతసాహసము తగునా? నైవానుగ్రహమున మఱి
 లజ్జించి, కంటబడితివి గాని, కానిచో ప్రమాదమేకదా

భోజ—కవీంద్రా! కవివాక్యమాహాత్మ్యమును లోకమున తెలిగించి
 తివి! రాజుల నతిశయించి, కవిరాజులు నిగ్రహానుగ్రహసమ
 ర్థులనుట తెలియనయ్యె. ఎట్లైనను నాయభీష్టము నెఱవేరినది.
 ఇంక నీ కీప్రవాసశిక్షయేల? రమ్మ ధారాసగరమునకు.

కాళి—మహాభాగ్యము.

(ఇరువురును నిష్క్రమింతురు)

[పటపరివర్తనము]

పంచమాంకము సమాప్తము.



భో జ కా లి దా సు.

షష్ఠాంకము.

I వ రంగము — భోజరాజాంతఃపురము.

ప్రవేశము:—కర్ణాటకమున నిద్రించు భోజరాజు కనఁబడుచుండును.

తరంగవతి—(ప్రవేశించి స్వగతము) దండిపృథ్వితులగు కవిరాజులు నా కుపదేశించిన ప్రకారముగా నేఁడేవిధానమునైన నమహారాజునకుఁ గాళిదాసుపై ననుమానాగ్రహములను గల్గింపవలయును. పండితులయాజ్ఞయేకాక అంతకన్న సధిక మగు వారి చ్ఛుధనము నాకు సదా శిరోధార్యము! కాళిదాసుండిన నాకేమి? మండిన నాకేమి? అతఁడు నాకు తాతగారిచుట్టమా? — అల్లదే భోజమహారాజు భోజనాదులను నిర్వర్తించి సుఖశాయితై యున్నాఁడు. కర్తవ్యనిర్వహణమున కీది మంచితరుణము! (సమీపించి) రాజపరమేశ్వరునకు మంగళము!

భోజ—(కన్నులు విప్పి) తాంబూలవాహినీ! పాదమర్దని యింకను రాక ఆలసించుచున్న హేతువు నరసి రమ్మ.

తరం—మహాప్రభూ! నేఁటిదినమున నది కార్యాంతరప్రవృత్తయగుట వలన నేనే దేవిగారిచే పాదమర్దనకార్యమున నియమింపఁబడి వచ్చితిని.

భోజ—అట్లైన నీ కార్యమున నీ వుండుము. (కన్నులు మూయును)

తరం—(కొంతతడవు పాదము లొత్తి కునికిపాల్చి వచుట నభినయించుచు కలువదించిన భంగి) ఓసీ! మదనమాలిసి! దుర్మాన్యుడైన యాకాళిదాసు దాసీవేషముతో నంతఃపురముం బ్రవేశించి లీలావతీదేవితో

భోజ—(విని, విస్మయరోషములతో) ఆ! ఆ! ఏమిది? నాకర్ణము లేమి యాలకించుచున్నవి? కన్ను లుండియు ఇన్నిదినంబులనుండియు, భోజరాజు అంధప్రాయుడై యుండ, కాళిదాసు లీలావతీ సుఖలీలానుభూతిని మెలంగుచు, లోలోన నన్ను బహిష్కరించుచుండెనా? ఔరా! ఎంత దారుణము! ఎంత మోసము! ఎంత దురాచరణము!

ఉ॥ గ్రుడ్డివిధానమై చెలివె గోల్పడి యుండిననన్నుఁ గాంచి, యీ నుక్తి యింకేమి నేయునని మాదృశుడయ్యెనొ, కాళిదా సహ చ్ఛేతనాబు బైటఁ బడె; చేడియవృత్తము తెల్లమయ్యె; పైఁ బడ్డది దుర్యశం బెఱుల వాయును? మార్గ మింకేడి? దైవమా! (ఆలోచించి) ఐనను, తొందఱఁబెడుట, మిగుల నపాయకరము! విచారించెదఁగాక! (ప్రకా.) తరంగవతీ! తరంగవతీ!

తరం—(ఉలికిపడి లేచిపట్టు నటించుచు) స్వామీ ! ఏమి సెలవు?

భోజ—నీ వింతదయక మేలుకొనియుంటివా? నిద్రించుచుంటివా?

తరం—(నాల్క కలుచుకొని) క్షమింపవలెను! దేవా! గతరాత్రి సరిగా నిద్దర లేక—

భోజ—ఎందుచేత నీకు గతరాత్రి సరిగా నిద్దర లేదు?

తరం—కొంఠొక కారణమున —

భోజ—తరువాత?

తరం—క్షమింపవలెను - ఏమియును లేదు.

భోజ—క్షమార్పణ మేల? ఏమియును లేక పోవుటయేమి? చెప్పెదవా, లేదా?

తరం—(ఏడ్చుచు) అయ్యో! నాగ్రహచారమా?

భోజ—(కోపముతో) నీ గ్రహచారము కాదు. నాగ్రహచారమే!
చెప్పుము; నీకు నిద్రలేసి హేతు వేమి?

తరం—మహారాజా! అది రహస్యవిషయము. చెప్పజాలను. క్షమింపుడు.

భోజ—అది నీస్వవిషయమైన రహస్యమా?

తరం—కాదు, మహారాజా— అవును మహారాజా— కాదు, కాదు.

భోజ—“కాదు మహారాజా, అవును మహారాజా” యను గడుసుదనపు మాటలు కట్టిపెట్టుము. సహాస మనుకొంటివా?— అది నీ స్వకీయరహస్యమైనయెడల నేను వ్రీళ్ళింపను. అంతఃపుర విషయమైనయెడల నే నడుగక మాచను. నీవు చెప్పకతప్పదు. (అనుబంధము 8).

తరం—అయ్యో! నే నెక్కడ చతునమ్మా! ఎవ్వరో దుర్మాంగులు నా కొంపఁ దీసినారమ్మా!

భోజ—ఛీ! కులటా! నీటక్కులు నాకడ సాగిరావు! కట్టిపెట్ట. నీకొంపను నీవే తీసికొంటివి! ఇప్పుడు నీవు కలువరించినదేమో, నేను విన లేదనుకొంటివా? నీ కేల నిద్రలేదు?

తరం—అయ్యయ్యో! పాడు నిద్రలో బడలుతెలియక యేమి వాగి తినో కదా!

భోజ—ఇంక నీయేడ్పులు చాలింపుము! ఏమి వాగితివో నేను వింటిని. నీ కేల నిద్రలేదు?

తరం—అయ్యయ్యో! పట్టినపట్టు విడువ రెట్లుకొట్టుకొందుదు?

భోజ—(జుట్టుపట్టుకొని) పట్టినపట్టుగాదు, పట్టినజుట్టు విడువను. ఇప్పుడు చెప్పుము. నీ కేల నిద్ర లేదు?

తరం—అయ్యో! నాపాపపు దినమా?

భోజ—(కత్తిలాగి) చెప్పెదవా? చంపవలెనా?

తరం—మహారాజా! ద్వారరక్షణమున, అపమృత్యురాలనై యుండవలయు నని యాజ్ఞాపింపబడి.....

భోజ—అదియే తెలియవలెను. ఎవరిచే నాజ్ఞాపింపబడితివి?

తరం—అయ్యో! — అదియే రహస్యము!

భోజ—ఓసి వెళ్ళిముండా! రహస్యమంతయు నోరార బయల్పడ కలువరించి, యిప్పు డింకేమి దాచుకొందువు? ఎవరిచే నాజ్ఞాపింపబడితివి? దేవితే ననా?

తరం—అయ్యో! తల్లీ! లీలావతీదేవి! బుద్ధి గడ్గదిని నీకు నేనే యపకారము చేసితిగదా! అయ్యయ్యో! అయ్యయ్యో!!

భోజ—ఛీ! అల్లరి చేయకు! గతిరాత్రి)ద్వారరక్షణమున కావశ్యకమేమి వచ్చెను?

తరం—సర్వము నెఱింగిన మీ కింకను చెప్పవలయునా? స్వామీ!

భోజ—మాటు మాటాడక చెప్పుము! దుష్టురాలా! నీవంటి తొల్లల మూలముననే కదా - రాజాంతఃపురములకు మితిలేని దుర్వశము కల్గుట!

తరం—గతిరాత్రి)యే కారణం, ఇట్లు యనేకదినములనుండి యు—

భోజ—కానిదాను గాజులు దొడిగించుకొని యాడుముండవలె నాయంతఃపురమున దూరుచున్నాడా?

తరం—హరిహరి! హరిహరి! సర్వమును వెల్లడియైవట! ఇంకేమున్నది? ఇంకేమున్నది?

భోజ—ఛీ! కుటిలాత్మికా! సీమొగముం జూచిన పాతక హేతువు! పామ్రావల. (గెంటును)

తరం—(కల్ల యేడ్పు నటించుచు సిమ్మ)మించుచు)

భోజ—కటకటా! ఎ తమోసకృత్యము! నాయుప్పపులుసుం దిని మదించి నావలనఁ బెరిగిన శరీర క్షమాంసములను నాయంతఃపురముననే వినియోగపఱచి కృతజ్ఞులను గన్నటువల దలంచుకొని

యెగా కాళిదాసు! ఓరీ! బ్రాహ్మణచండాలుడా! కవిపితాచ
మా! పండితభూతమా! అజ్ఞానదశయం దుండి కన్నులు మూసి
కొని నిన్ను నెత్తిపై నెక్కించుకొని తుదకు నీవలననే పరిహాస
ములకుఁ బాలై బుద్ధిపూర్వకముగ సద్వంశము నపకీర్తిపాలు
గావించుకొంటిని గదరా!

సీ॥ చింకిపేలికలలోఁ జెఱలాడు నీదీన

సంహననముఁ గాంచి బాలినొంది

పాత్రతలేస నీప్రక్కఁజేరిన సత్క-

విత్వదేవతఁ గాంచి విభ్రమించి

నన్ను గోత్రమందోయు నయవంచకంపు నీ

మొగమిచ్చకములకు మోసపోయి

కవిశేఖరుడ నను గౌరవబుద్ధిచే

నంతిపురిఁ జరింప ననుమతించి-

యాఁడుముండ వాచు నతిసీచకృతమాన

నాదుమగువపొత్తునను సుఖించు

పాపమతివి- నీదుపరిహాసములకుఁ బా

లైతి నేఁడు దుష్టుడా! కృతఘ్ను!

౭౯

నాయంతిపురంపుదాసీజనంబులను లోఁబరచుకొని యథే
చ్ఛగా నెన్నియొడినంబులనుండి యిష్టభోగంబుల ననుభవిం
చుచుండిన నీకుటిలతంత్రము నెఱుంగ లేకపోయితినిగదరా
పాపబుద్ధీ! ఛీ! పురుషజన్మమెత్తిన నిన్నేలయనవలె? అగ్నిసా
క్షిగ వివాహమాడిన మహారాజు నగు నాపై నాసక్తి మాని
నిత్యదరిద్రదేవతాశ్రయిండుగు కవిపితాచముం దగుల్కొన
సాహించిన యాకులట ననవలెఁగాక! ఆహా! స్త్రీబుద్ధిఁ పో
యంకరీ యను నారోన్ద్రీకి వ్యర్థముకాదు గదా! లోక మెంతటి
జగజంతలతో నిండి మండిపోవుచున్నది! ఓసీ! రాకాసీ! షర
పురుషాభిలషితదుర్గుణవతీ! లీలావతీ! ఇంతటి తేనెపూసిన

కటారి వగుదు వని కలనైనఁ దలంపనైతినే! ఎంతలోన, నా
బ్రతుకు నెంతయల్లరిపాలు చేసితివి?

గీ॥ పాపిని! నీ జనించు సద్వంశ మేడ?
హంతకీ! నీగడించు యశోంక మేడ?
చేరి నాతిండిఁ దిను బీదపారుఁ డేడ?
కులముఁ జెప్పితిగదవే! యాకుటిలు వలచి. ౮౦

హా! లీలావతీ! లీలావతీ!

సీ॥ చందనాగరువస్తుసంప్రీతి నెడఁబాసి
పొడుముకంపున కాశఁబొందినావో!
దాంపత్యసౌఖ్యసంతసలీల నెడఁబాసి
జాణిణీత్వమున కాశవడినావో!
నరససల్లాపభాషణరీతి నెడఁబాసి
యతికి ప్లాసకు భాగింతి పొందినావో!
అరుల దయఁజూచునాశయఁ బెడఁబాసి
చెడి “దేహి” యనుట కాశించినావో!

అవని, నేమిసౌఖ్య మందుదు వని వాని
యాదురూపు కాశ నడినావు?
నాదు కొంఁడఁగాల్ప సలుపురినోళ్ళలో
పలను నన్ను వేయుపనికి గాక! ౮౧

(సేవకుఁడు ప్రవేశము)

సేవ—మహాక్షమా! జోహారు.

భోజ—ఏమి విశేషము?

సేవ—ఎవ్వఁడో చిత్రకారుఁ డట! ప్రభువువారిదర్శనం బపేక్షించు
చున్నాఁడు!

భోజ—లోనికిఁ బ్రవేశపెట్టము.

సేవ—భాగ్యము. (నిష్క్రమించును. చిత్ర)కారుఁ డొకపటముతోఁ బ్రవేశము.)

చిత్ర—జోహారు మహారాజా!

భోజ—సుఖాసీనుఁడవు గమ్ము.

చిత్ర—(కూర్చుండి) కతిపయదినంబులకుఁ బూర్వము, తమరు దేవ గారిచిత్ర)పటమును లిఖింపవలసిన దని నాకాజ్ఞ యిచ్చి యుంటిరి.

భోజ—లిఖించి తెచ్చితివా?

చిత్ర—చిత్తము. నేటికి సంపూ ర్తియైనది. చిత్తగించెదరా? (పటము నిచ్చును).

భోజ—(నిదానించి చూచి) ఈపటము సర్వవిధములచేతను, అచ్చు గుడ్డినచందమున నాసతి లీలావతిం బోలియున్నది. ఆనందించితిమి! కాని, అంకభాగమునం దీ నల్లని మచ్చ యేమి?

చిత్ర—మహాప్రభూ! క్షమింపవలయును. నే నీపటమును లిఖించు నప్పుడు ఎంత జాగ్రత్తగా నున్నను మాటిమాటికిని నొసటనంచిన తిలకము జారి యంకమానఁ బడుచుండెను. ఇట్లు శ్రమనందుచున్న నాకడకు కానిదాసమహాకవి యరుదెంచి దేవిగారు పద్మినీజాతికాంత యగుటచేత అంకమానం దట్టి మచ్చ గలదనియు నది యట్లే యుంచుట యుత్తమమని యుఁ జెప్పినందున నట్లే యుంచితిని.

భోజ—(దీర్ఘముగ తలపంకించి) అట్లు కాళిదాసే నీతోఁ జెప్పినాఁడా?

చిత్ర—చిత్తము!

భోజ—మంచిది-ఆపటము నట్లే యుంచిపోమ్ము— సేవకా! ఈచిత్ర)కారుని సత్కరింపవలసిన దని ధనాగారికునితో, నాయాజ్ఞగాఁ జెప్పుము.

(చిత్ర)కారుఁడు నమస్కరించి నిష్క్రమించును.)

భోజ—(అలోచించి పట్లకొరకుచు తనలో) ఓరో! దుష్టా! నికృష్టా!
కవిభూతమా! ఎంతటి వంచకుడవు! అకుటిబురాలతో నీ కెట్టి
సంబంధమును లేనియెడల దానియంకమున మచ్చగల వను
రహస్యము నీ కెట్లు తెలిసెను! ఇంకేటి సందేహము! తరంగ
వతి పలుకులే నిశ్చయములు. ఐనను తొండటకడనేల? నా
గుగ విమర్శించెదఁగాక!

అ॥ పాక్షిక జెప్పుడు, తొండరంపడకుండ, వి
మర్శచేసి కార్మగుర్మ మెఱుఁగు;
అజ్ఞుడైనవాఁడహంస్మితచేఁ దీవ్ర
పడియకృతము సలిపి, విడుకుఁ దుదకు. ౮౨

ప్రతీహారీ! కాళిదాసుచు, నేను రమ్మగిటి నని పిలుచుకొనిరమ్ము.
(తెరలో) నుహాభాగ్యము.

భోజ—(స్వగ) అనుమాన మను పెంఘాతమా హృదయమున
బ్రేవేళించినతోడనే యెంతటి బుద్ధిశాలియు జడమానసుడై
పోవకతీరదుగదా! ఈకలితాపము వాయువెర వెయ్యది? (అ
లోచించి) వెఱవున కేమున్నది? ఇందలినిశ్చయానిశ్చయం
బులను విస్పష్టముగ చెఱిగి యానుష్ఠకవిని రాజ్యభ్రష్టుని
గానింపవలయు. అప్పటికిగాని నా యీ యారాట ముపశ
మింపదు.

(కాళిదాసు ప్రవేశము)

కాళి—రాజచంద్రమా! నిరంతరాభ్యుదయ మస్తు!

భోజ—(స్వగ) ఈకపటాశీర్వాదములచేత నాకు నిరంతరాభ్యుదయ
మును గల్గించుచునే యున్నావు! ఇంకఁ గొఱత యేమి?

కాళి—(స్వగ) ముఖమునఁ బ్రసన్నత గాన్పింపదు. ఇట్టిప్రవర్తన
మును మున్నెన్నడుఁ గానమే! కారణ మేమైయుండునో
కదా!

అ! ఎట్టిస్థితులనున్న నెదురుగా నన్దించి,
 గారవించు - వరనిగర్వమూర్తి
 నేఁ డిదేమొ మాటలాడఁడు; నాతోడ,
 మొగము పొగలుగ్గిమ్ముపగిది నుండె. ౮3

శరీరమున, నస్వస్థతగ నుంకియుండును. విచారించెదఁగాక!
 (కూర్చుండి) రాజేంద్రచూడామణి! నేఁ డేకారణముననో వ్యాకుల
 మనస్కులై యున్నాము. శరీరము నిరామయమై యుండలేదా?

భోజ—శరీరమును- మనస్సునుగూడ నొక్కస్థితియందే యున్నవి.

కాళి—(రాజుతనువు నంటి చూచి) అబ్బా! దేహము మిగులవేడిగా
 నున్నదే! జ్వర మేమైన దగిలినదియా?

భోజ—ఊఁ—

కాళి—బౌషధసేవఁ జేయుచుంటిరిగదా!

భోజ—ఊఁ—

కాళి—నన్నారక కాలక్షేపమునకే పియవ సంపితిరా! కార్యమే
 మైనఁ గలదా?

భోజ—కాలక్షేపమునకే—అన్నట్లు మీ రీనడుమ నెన్నఁడైన ధురం
 ధరుఁ డనుచిత్రకారునిఁ జూచితిరా!

కాళి—నాల్గుదినములక్రిందట చూచినట్లు జ్ఞాపకము.

భోజ—అప్పు డాతఁ డేమిచేయుచుండెను?

కాళి—(స్మృతి నభినయించి) మహారాజ్యగారిచిత్రమును లిఖించుచు
 డెను.

భోజ—అప్పు డాచిత్రకారుఁ డేదేని యాందోళనము నందుచుండెనా?

కాళి—బౌను. చిత్రకారుఁ డాపటమయొక్క ఫాలభాగమునం దెన్ని
 సారులు తిలకమును దిద్దబోయినను ఉత్పంగమున జారిపడు
 చుండెనట. అందులకై యాతఁ డాందోళనము నందుకుండిన
 మాటమాలిము వాస్తవము!

భోజ—అది చూచి మీ రేదేని యాతని కుపదేశించితిరా?

కాళి—దాని నట్లెయుండ ని మ్మని చెప్పితిని.

భోజ—కారణము?

కాళి—సాముద్రీక శాస్త్రసమ్మత మగుట చేత.

భోజ—రాణియుత్సంగమున నట్టిచిహ్నమున గల దని మీ రెఱుంగుదురా?

కాళి—ఎఱుంగుదును.

భోజ—మీ కెట్లు తెలియును?

కాళి—మహారాజ్ఞి పద్మినీజాతికోమలి. పద్మినీస్త్రీలకు దోడయందట్టి పుట్టుమచ్చ యుండు నని శాస్త్రప్రమాణము. ఈవిషయము సాముద్రీక శాస్త్రవేత్తలందఱు నెఱింగినదే! నాకును సాముద్రీక శాస్త్రయునఁ గొంతప్రవేశ ముంఁజుమున్నందున ఈసంగతిని నే నూహింపఁగల్గితిని.

భోజ—(స్వగ) కవిగావున బహుచమత్కారముగ కప్పచాటు వేసి నాఁడు! కానిమ్ము. ఇంకను విమర్శింతును—తరంగవతీ! దేవి నిట్లు రమ్మచుము.

(తెరలో) భాగ్యము.

కాళి—దేవా! చిత్రలేఖనవిషయమున నింతటితీవ్రవిమర్శనము చేసితిరేల?

భోజ—మఱియేమియును గాదు. తమకుఁ గవితాశక్తితోపాటుగా దివ్యదృష్టియేమైనఁ గలదేమో యరుకొంటిని.

(లీలావతీదేవి ప్రవేశము.)

లీలా—దాసురాలి కాజ్ఞయేమి?

భోజ—నాశరీరము సరిగా లేదు. పథ్యాహారము నిటకే కొనిరమ్ము.

లీలా—అనుజ్ఞ. (నిష్క్రమించి పప్పురు చారును అన్నమును గల పల్లెరములతోఁ బ్రవేశము)

భోజ—(కరపాదపక్రమోశనముచేసి : పప్పును అన్నమును కలుపుచుండును)

లీలా—(విసరుచు పక్కగా నిలుచుచు.)

భోజ—(స్వగతము) అంతఃపురమున నేను తన కెంతచను విచ్చినను ఈకవి కొంత యుక్తముగఁ బ్రవర్తించవలసినది! నే నిచ్చిన చనువునకన్నను తాను గైకొనినచను వధికమై యుండుటచే తనేకదా! యీతఁడు నిరంకుశముగ నంతఃపురమునం బ్రవేశించుటయుఁ జిత్రకారుడగు మహారాణివిషయిక మగు గోప్యవృత్తాంతము నెఱిగించుటయు సంభవించెను. కాకున్న నింత సాహసింపగలఁడా?

ఉ॥ కూటికి లేచికాలమున కోరి సమాదరణం బొనర్చి నా
నాటికి వృద్ధినందగఁ గునంగ బగు సఁపద లిచ్చినట్లైన
న్యాటిగ నెంచడయ్యె నరపాంసనుఁ డీకవి! పాల్ జెంచినం
బోటరిపాము దాఁగియువబోవదె పెంచినవానినేనియుఁగోర

కాశి—మహారాజుగా రన్యాయోచనమునం దవలియున్నాను.

భోజ—అన్యాయోచన మేమియును లేదు. కివీంద్రా! ఇటు చూడుము.

గీ॥ వ్యాధులకు నెల్ల సర్పమునంటితైన
పెసరప ప్పిల్ల ప్పొన్ను విడువనేల? *

కాశి—(స్వగ) ఓహో! ఇదియు నొకసమస్యయే కాబోలును! రాజేంద్రునకుఁ బ్రీతికరముగా వదించును. (పక్క) రాజేంద్రా!

గీ॥ అన్న మనియెడుపతిఁ గూడుచున్న వేళ
వప్పునకుఁ గంచుకం బేల బ్రభువరేణ్య! † రాగి

* ముద్గదాభీగదవ్యాధి కివీంద్రావితుమాకథం,

† అంధోవల్లభసంయోగే జాతావిగతకంచుకా.

లీలా—(తక్కున నవ్వుచున్నది)

భోజ—(రాణి మొగముఁ జూచి యాగ్రిహము నణచుకొని శిరఃకింప నము చేసి స్వగతము) ఛీ! ఎంతలజ్ఞానిహీనత! ఎంతనిరాదరణము! ఎంతబహిరంగ సంచారిణీభావము!

గీ॥ అహదానియెడట సమస్తాన మితము

మోటుమాటలచేత సంపూర్ణజేసె

ప్రియునిశృంగారవాక్యముల్ వినుట నిదియు

నవ్వుచున్నది అజ్ఞ ముతయను మాని.

౮౬

ప్రశస్తియుగ నాయెడటనే బహిష్కృతమైన యాచారత్వమున కొకరిసాక్ష్యము లేల కావలయును? చాలును. నా కింతమాత్రపుండ్రమాణము చాలును. అహహ! స్త్రీలపృథయము లే తనిగూఢప్రసన్నములు! ఎంతకృహానికిరములు! ఎంతటివాదభరములు! భావలకే కదా పెద్ద లిట్లు చెప్పిరి!

గీ॥ పుడమి నత్మనాన్మయ్యలు పురుషభాగ్య

మాకనాబున మేఘుగర్భరవంబు

నశ్వపుష్పమాను స్త్రీలిప్తి పరయ సురల

కైం నల్లని మిరి నదులవలె నెరిగి?*

౮౭

కాళి—మహాప్రభూ! నేడు తెమరు భోజనముఁ గూడ సరిగా నొనరింకక మాటిమాటికిని చింతాసాగరమాన మునింగిపోవుచున్నాడు! ఇంకలకుఁ గారణము లేదా వ్యాధియో మనోవ్యాధియో యుగోచరముగ నున్నది.

భోజ—(ఉన్ను రినుచున్నాడు)

లీలా—మహాప్రభూ! కవిశిఖామణి వదించినట్లు తమచిత్తము....

భోజ—(వికటముగ నవ్వి) నాచిత్తమా! నాచిత్తము! ఇప్పుడు నాచిత్తమున కిది కారణమగలదా? నాసర్వాధికారములును నాబాని

* శ్లో॥ అశ్వపుత్రంవాసమగ్జితంన స్త్రీణాంచ చిత్తం పురుషస్య భాగ్యం
అవర్షణం చా శ్యతివర్షణంచ దేవో నబానాతి కుతో మనుష్యః॥

సలవరమై పోయినవి గావా? నేనుతాళిగట్టిన నాయర్థాంగ
 ఇప్పు డదియంతయు నెందులకు? నాదే దోష
 మంతయును! ఇం దొకరి ననవలసినపని లేదు! ఛీ! ఛీ! విశ్వా
 సభూతుకప్రపంచము! ఎవరిని నమ్మవలయును? ఎవడు
 నిజమైనయాత్ముడు! నోరుమాటాడ నొసలు వెక్కిరించు దు
 ఘ్నలచి త్తవృత్తుల నెఱుంగుటకు నేను జ్రీహృదేవుడను గాను
 గదా! చాలును. ఈసౌభాగ్యమంతయు నింతటితో నికఁజా
 లును! విషసర్పములం బెంచి పెద్దజేసిన యవివేకమునకు చెం
 పలురెండునుగట్టిగా వాయించుకొంటిని! అనుకొన్న ప్రయో
 జనమేమి? విధి బలీయమైనది! స్త్రీబుద్ధిప్రళయకారణమైనది.
 పురుషచిత్తము రహస్యప్రభేదనసమర్థతావిహీనము! (తల గొ
 ట్టుకొనును)

కాళి—(అశ్చర్యముతో) ఇదియేమి? ఈయుపన్యాస మెందులకు
 వచ్చినది? అన్యోన్యసంబంధములేని యావలుకుల కర్థముగల
 దా? లేదా?—మహాప్రభూ! తరుచిత్తము నేడు మిగులవ్యా
 కుల మైనట్లు తోచుచున్నది! ఈవలువరింత లేమి?

భోజ—పలువరింత లేనా? పలువరింతలు పలువరింతలుగావు! గొంతుకో
 తలు! ఓగోముఖివ్యాఘ్రమా! నాయెదుట నుండకుము! నీమొ
 గముఁజూడపాపహేతువు! నీవునాయెదుట నున్నంతసేపునునాకు
 శాంతి లేదు! ఇక నీజన్మమధ్యమున నీవు నాకు నీపిశాచ
 వదనముం జూపకుము! పొమ్ము పొమ్మవలకు.

కాళి—(భయముతో) రాజేంద్రా! దేవరవారికి నే నొసరించినయప
 రాధమును వినఁగోరుచున్నాను!

భోజ—అది నీయంతరాత్మను బర్షించుకొనుమా; పొమ్ము. నాయె
 దుటనుండి తొలుత లేచిపొమ్ము.

కాళి—రాజేంద్రా! ఇది యొకవేళ గ్రహవేళ మేమో యని నేను
 భీతిల్లుచున్నాను.

భోజ—దురాత్ముడా! గృహవేశమే! ఇది తప్పక కాళిదాసకవిగృహవేశము! ఒక్క నన్నే కాదు. అగృహమీకులటను, గూడ నావేశించినది. అధికప్రసంగమున నాయాగృహగ్నిని లేపి యందు భస్మము గాకుము; పొమ్మ- శ్రీఘ్రముగ.

కాళి—రాజా! అనవసరముగ నిర్వోషి నగు నన్ను పరాభవించుచున్నావు! ఇది నీకు శ్రేయము గాదు. సుమా! సర్వాధిపతి వగు నీమాటలను దాటరు; నే నీచే వెడలిపోవుచున్నాను. కాని నీకుఁ బశ్చాత్తాపము తప్పదు. (నిష్క్ర.)

లీలా—ప్రాణేశ్వరా! తమరు —

భోజ—ఎవడు? ప్రాణేశ్వరుఁ డెవడు నీకు? ఇంకను కవిగృహమిచటినుంటి వెడలిపోలేదా యేమి?

లీలా—ఆతనితో నా కేమి సంబంధమున్నది?

భోజ—రమణీరసకసంబంధము! గోపికాకృష్ణసంబంధము!! రాఘవామాధవసంబంధము!!! అర్థమైనదా? (అనుబంధము 9)

లీలా—(చెవులు మూసికొని) హరిహరీ! వారిహరీ! ఎవ్వ రీయసత్యకల్పననుఁ గావించిన దురాత్ములు?

భోజ—(కోపముతో కాలు నేలఁ దన్నుచు) ఛీ, పాపినీ! జాగ్రహీ! కులటా! నీవు నాయెదుట నుండకుము. పొమ్మ.

లీలా—(స్వగతము) ఏదియో ప్రళయకాలము దాపులించినది! ఇట్టి టికి వెడలిపోవుటయే యుత్తరార్థము! (నిష్క్ర.)

భోజ—(అటు నిటు శయ్యపైఁ బొరలుచు) ఆహా! తాపము! తాపము! నాశరీరమును యనుభవించి లగ్నిహోత్రమునఁ గాల్పుట లేదు గదా!

శ్రీ॥ కవిపితాచమ! నన్నింత గాసి జేయ
 వృధగ నీ కేమిహానిఁ గావించినాను?
 గారవైశ్వర్యములతోడఁ గాంతఁగూడఁ
 గావలసివచ్చెనే నీకు? కలుషహృదయ!

౮౮

[పటపరివర్తనము]

షష్ఠాంకము సమాప్తము.



భో జ కా లి దా ను.

స ప్త మాం క ము .

1. రంగము—రాజవీధి.

ప్రవేశము — విలాసవతుడు.

విలా—(చేయి ఫలమున కన్నముఁ బెట్టికొని చూచుచు) (అనుబంధము 10) ఓహో! ఏమి యీ ధారానగుమునందలి కోలాహలము!

గీ॥ కంచుచెంబుతోపలి గచ్చకాయలట్లు
ఎండలోపలఁ దిరుగుతూనేఁగలట్లు
పువ్విమలం బైన ధారాపురంబునందుఁ
దిరుగుచున్నార పౌరులు తీవ్రగతిని.

౨౯

అంతఃపురపరిచారిక యగు తరంగవతి యిట్లే వచ్చుచున్నది.
దీనివలనఁ గొన్నివిశేషములు తెలియవచ్చును.

(తరంగవతి ప్రవేశము.)

తరం—(స్వగతము) అయ్యయ్య! ఇప్పటికి నామనస్సంశయమును,
మనోభారమునుఁగూడ తీరిపోయినవి. కాని, యింతటిసాధ్య
త్వముం బ్రదిక్కించిన యిల్లాలిపై నోటికి వచ్చినన్ని యన్యత
ములాడినందులకు నన్నుమార్చి మాయమధర్మరాజు పరలో
కమునందు క్షమింపఁడు.

విలా—ఓసీ! తరంగవతీ! తరంగవతీ! ఏమిది? మహాసంరంభమున నరు
గుచున్నావు! ఒక్కనిమిషము, మార్గమున, నిలువనైన
నిలువలేవా?

తరం—మా కీదినమున లీరికయుండు నని నమ్మితివా? చూడలేదా,
రాజదివాణమంతయు నెంతకోలాహలముగ నున్నదో!

విలా—ఆవిశేషముం దెలియవలయు ననియే నిన్ను నిలిపితిని! ఈకో
లాహలమున కేమి కారణము?

తరం—అయ్యో! మందమతీ! పుగమునందలి యశేషజను లీసంరంభ
మునుగూటించి గుములుగూడి చిత్రీవిచిత్రీరీతుల సంభాషించు
టేమి? నీ వింకను సంగతి నే యెఱుంగకుండు టేమి?

విలా—నేను గ్రామాంతరమున కడిగి, యొకగంటక్రిందటనే వచ్చితిని.
అందుచేత నా కీనిచిత్రోదంతమేమియుం దెలియదు.

తరం—అట్లయిన క్లుప్తముగఁ జెప్పెదరా వినుము. నా కావల పని
యున్నది. పోవలయును. ఈనడుచు, నెవ్వరోకాని యాస్థాన
కవీశ్వరులలో నగ్రగణ్యుఁ డగు కాళిదాసునకును, మహా
రాణికిని చెప్పరానిసంబంధము గలదని ప్రవాదము గల్పిం
చిరి.

విలా—హరిహరీ! ఇంతటిసావపునూటాడుట కెవ్వరికి నాల్కాయా
డెను?

తరం—దాని నట్లుండ నిమ్ము. అనంతరవృత్తాంతమును వినుము.
దానిపై రాజేంద్రుని కపరిమిత మగు నాగ్రహము గల్గి కాళి
దాసును దేశత్యాగమొనర్ప శాసించి రాణియు దనుగ్ర
హము తప్పి చరింపఁదొడఁగెను. రాణి, యీసంగతి నెఱింగి,
వ్యాధిగ్రస్త యయ్యెను. ఆసాధ్య తనపై నున్న ప్రవాదముం
దొలగించుకొనఁ గృతనిశ్చయరాలై తనసాధ్యత్వముం బరీ
క్షింప రాజేంద్రుని వేడుకొనెను! ఆచరీక్ష యిప్పు డిప్పుడే
రాజునుందిరమున జరిగినది.

విలా—ఎట్లెట్లు? దానిఫలిత మెట్లు పరిణమించినది? ఏమైనది?

తరం—తొందరపడకు. చెప్పుచున్నాను. రాణి విషముం గ్రీకుల కాలసర్పమును తన యొడిలోఁ జేర్చుకొనెను. ఆసర్ప మామెండుదలిసిండుఁ బ్రాకేనేకాని, యొక్క శ్వాతునను వేయ లేదు. తరువాత కణకణ మని యెట్టిగాఁ గాలుచున్న పెద్ద యినుపగుండును గొంగిలించుకొనెను. కాని, యామె కపాయ మేమియుఁ గలుగలేదు. రావణవధానంతర మగ్నిప్రవేశపరీక్ష చేయఁబడినసీతాస్థిరాట్టివలె నాస్థివులన్ని చెక్కుచెదర దయ్యెను. పిదప నామెను తీవ్రశరంబులచేఁ గొట్టిన నవి పుష్పహారములుగా మాణిపోయెను. ఈచిత్రమును ఆబాల గోపాలమానుఁ జెక్కకొనుచున్నారు.

విలా—ఆహాహా! ఎంతధన్యురాలు మహారాణి! తరంగవల్ల! ఇట్టిసాధ్యమెట్లెల్ల లీకలియుగంబున నయిత మొండటచేతనే జగము మునుంగక యున్నది సుమా!

సీ॥ అంతకు వెఱపించి కాంతునిప్రేరింబు
 లక్కజంబుగఁ దెచ్చె నొక్కసాధ్య;
 ముమ్మాఱులఁ దనమొప్పుల్ఱిగఁగ
 నొసరించి పాలిచ్చె నొక్కలేయ;
 అడవిలోనఁ గిరాతు నడలించి త్తూములో
 నుక్కడఁగించె దా నొక్కకాంత;
 భర్తృజీవములు గావఁగ బూని సప్తశ్వు
 నొగిమింట నరికట్టె నొక్కరామ;
 యని పురాణంబులను విను టాకె కాని,
 కాంచమైతి మీరీతి యొక్కజము నెందు,
 భళిరె! కలికాలమునఁగూడ వరమసాధ్య
 లుండుటనె విలయంబు రాకున్న దింక.

౯౦

తరం—నీ పనినమాట నిజము.

విలా—నీ విష్ణు డరుగునది రాజనుందిరమున కేనా?

తరం—ఔను.

విలా—అట్లయిన నేనును నీతో వచ్చెదను. ఆశరమసాధ్యముణివదన సందర్భమున నైన పాపపరిహారము కాఁగలదు.

(ఇద్దఱు నిష్క్రమింతురు.)

[వట పరివర్తనము.]

2. రంగము—విలాసవతి ముదిరము.

(ప) శేషము—కాళిదాసు - విలాసవతి.)

విలా—ఆర్యా! తమ కీపశేషము తెలిసెనా?

కాళి—విషయ మేమో తెలుకక; “తెలిసెనా” యన్నంతమాత్రమున నెఱుంగుటకు నేను దైవజ్ఞుడను గానిగదా!

విలా—అమావాస్యను పూర్ణును యని పలికే రేయియంతయు పండు వెన్నెలం గాయించిన, మీదైవజ్ఞత్వమును జగమంతయు నెఱుంగవలెఁగాక! యల్పజ్ఞ నగు నాకొక్కతె కేమి తెలియును?

కాళి—నాదైవజ్ఞత్వముమాట యెట్లున్నను నీకడుపులో నున్న యిప్పటివిశేషముమాత్ర మశేషముగా నీ వెఱింగినదే యై యుండును. కనుక విశేషముగ నన్ను జాఢింపక యది యేమో తేల్చివేయుము!

విలా—మఱి యేమంతపెద్దవిశేషము గాదు. అరుకొన్నంతయైనది.

కాళి—మఱల నాదైవజ్ఞత్వముం బరీక్షించుచున్నావు! ఏ మనకొంటివి! ఏమైనది?

విలా—మహారాజు, నిష్కారణముగ, తమపై నారోపించిననిందకుం బశ్చత్తాపపడకపోక దని యనుకొంటిమి. అది యట్లే జటి గినది!

కాళి—(ఉత్సాహముతో) ఆ! ఆ!! ఇది నిజమా! నీ కెవ్వరు చెప్పిరి?

విలా—పురమంతయు నట్లనుకొనుచున్నారు.

కాళి—ఏ మరుకొనుచున్నాను? విస్తరముగ నెఱిగింపుము!

విలా—మహారాజాదినమున, తమ్ము పురము విమవ శాసించినపిదప లీలావతీదేవి మహారాజు తమ్ము గావించిననిందాపరిభాషణమును సహించనోపక వ్యాధిగ్రిస్తయు తన్ను పరామర్శింప వచ్చినరాజేంద్రునితోడ ఈ సాధ్వీత్వమును బ్రీక్షించుకొమ్మని దృశస్వరంబున బలుకుటయు—

కాళి—బౌనాను. నే నీవృత్తాంతమును పౌరులసంభాషణవలనఁ దెలిసికొంటిని. సతీత్వపరీక్షయి దామె చక్కగా నుత్తరాలయ్యె నని నయితము వింటిని. పిమ్మట నేమి జరిగినది?

విలా—పిమ్మట రాజేంద్రుడు మిమ్ము నిందించినందులకు హృదయమున బశ్చత్తాపమునొంది వెదకించుచుండె నని వింటిని.

కాళి—తొందరిపాటునందు స్వభావముగలవారికి తుదకుఁ గల్గు ఫలితము పశ్చత్తాపమేకదా!

విలా—నాయుంటనే తమరు నిగూఢస్థితి నున్నవిషయము నారాజేంద్రుఁ డెఱుంగెను.

కాళి—ఇప్పటిస్థితియందు నీవు స్వయముగా నెరిగి, నాయునికి నెఱిగింతువేని, నీకు మంచిబహుమానము లభింపఁగల దని నాయూహ.

విలా—నాకు రాజేంద్రుఁ డనుగ్రహించి బహుమానమే ప్రాప్తింపఁజేయునో - యుగ్రహించి యవమానమే ప్రాప్తింపఁజేయు

నో దానిం దరువాత చూచుకొనవచ్చును. కాని నా దొక
చిన్నముద్దు గలదు; తీర్చెదరా?

(అనుబంధము 11)

కాళి—నీముద్దులు తీరని వేళయొకటిగలదా? నెలవిమ్ము.

విలా—(ఒకచీటినిఁ జూపి) నాచెలికత్తెయొకతె నన్నొడింకఁ బంతుముఁ
బూని యీసమస్య యిచ్చినది. మీవంటినుహపండితశిఖా
మణిప్రాప్తకము కల్గియుండఁగా తక్కువ యే మని నేనును
పందెమునకు సమ్మతించితిని. దీనిం జిత్తగింపుడు!

కాళి—(చదువును)

శ్లో॥ “కుసుమే కుసుమోత్పత్తి
శ్రూయతే నచ దృశ్యతే॥”*

(నవ్వి) ఇదియేకదా ఘనమగుసమస్య! దీనిం బూరింకవలయునా?

విలా—ఘనపండితుల కిదియెన్నడును ఘనమైనది కాదు కాని—
మావంటివారి కిదియే ఘనమైనదిగదా!

కాళి—సరే! అట్లయిన, నీసమస్యపూరణమును నీ సఖి కెఱిగించి
పందెముగెలుతువుగాక!

శ్లో॥ “బాలే! తవముఖాంభోజే
దృష్ట మిందీవరద్వయమ్” * ౯౦

విలా—(కాళిదాసును ముద్దిడుకొని) తమ రీసమస్యపరిపూర్తి నొన
రించుటచేత నాకీరాజ్యపరిపాలనము నొనరించినంత బ్రహ్మ
నందము గలిగినది.

* గీ॥ కుసుమమందున నొండొకకుసుమ మవని

జననమందుట వినుటయే కనఁగలేదు;

బాలరో! త్వన్ముఖం బనుపద్మమందు

చూపు లను నల్లకల్పలజోడు వెలసె!

కాళి—హాహాహా! పేయసీ! ఏమి నీచుంబనమునందలి సుఖపారవశ్యము!

చ॥ మఘరతుచిం దలంపఁగ నమానుషలభ్య తరామృతంబుకే
వృథ యనిపించి స్వర్గపురవీధుల నాత్మ లయింపజేసె నీ
యధరసుధారసంబు; తనివారఁగ దీనినిఁ ద్రావుపిమ్మట
బుధపురిఁజేరుటొక్కటియె పో తుదికోరిక నాకు భామిని! ౯౩

విలా—హరిహరి! ఇ దేటియట్లము! కర్ణకతోరమై తోచెను!

కాళి—వెట్టిదానా! ఇదియా కర్ణకతోర మగు నట్లము?

గీ॥ పుట్టు వొందుట యీజీవి గిట్టుకొఱకె
ఛాయపోలిక మరణంబు పాయ కెప్పుడు
మానవునివెంట నంటి యేమరక తిరుగు
పొంచి కాలము దీరఁ గొనించుకొఱకు. ౯౪

నాకన్నల కిప్పుడు పెద్దద్రీ వచ్చుచున్నది. మెల్లమెల్లన పాదము లొత్తుచుండును. ఇందే శయనించి నిద్రించెదఁగాక!

విలా—భాగ్యము! (పాదము లొత్తుచుండఁగాఁ గానించు నిద్రించు చుండును) (స్వగతము) భోజమహారాజు కాళిదాసు నరయు తలంపున నీసమస్య సిచ్చి దీనిం బూరించినవారి కర్థరాజ్యము నొసంగెద నని నాటించెను. భోజరాజేంద్రునిమనోగతాను సారంబుగ నీసమస్యను పూరింపఁగలఁగుటకుం డొక్కకాళి చాసే యనుట సిశ్యము! ఎల్లో మామోపాయంబున సమ స్త్యాపూర్తయగునట్లు నరించితిని. ఇది కాళిదాసకృతమే యగు టంజేసి తప్పక భోజరా జీసమస్యపూరణముం గని యానందించు. ఐన, కిప్పుడు నాకర్తవ్య మేమి?

సీ॥ ప్రకటింతునా? యగ్రరాజ్యదాసచరిత్ర

మీకవిసింహున కెలమి మీర

ఎఱింగింతునా? ధరణీమృగ కిప్పుడే

కాళిదాసుం గిందు గలఁ డటంచు

ఇప్పింతునా? రాష్ట్రమొప్పుగా సగపాలు

కడికి న న్నాతడు కరుణజూడ

అనందమునుఁ గూర్తునా? కాళిదాసును

గాంచ నెంచినధరాకాంతుమదికి

ఇంపుగా నీసమస్య పూరింకుఁబడియె

నిప్పటికిఁ దీరె నామనోభీష్టమెల్ల;

అర్థరాజ్యము నాకరమందఁ బడఁగ

వేచియున్నది, యేమి గావించుదాన?

౯౫

(అలోచించి) ఛీ! ఛీ! ఇప్పుడు నేను గావించినయాలోచనంబెల్ల ననాలోచింత బే! అశ్రీమంబుగఁ జేజిక్కునున్న రాజ్యంబునకుఁ గాళిదాసు నేల భాగహరిం గావించవలె? రమణి నైన నేమి? ఈయర్థరాజ్యముం బరిపాలింపఁజాలనా? పూర్వకాలంబున నెందఱు కాంతలు భూపరిపాలనంబునరింప లేదు!..... కాని యిందులకు నా కొక్కయాటంకమాత్రము కనంబడుచున్నది. అది యీకాళిదాసుఁజీవనమే! ఈతఁడు బ్రదికియుండిన నా కెన్నటికైనను ముప్పుగలుగక తీరదు. మీదుమిక్కిలి నేను రాజేంద్రసింహాగించిన మహాపరాధంబునకు బాలగుదును. ఇందుల కేది యుపాయము?... ఉపాయమున కే మున్నది? కాళిదాసుఁడు రాజగర్హితుండైన పిదప నాయుంట నున్నవృత్తాంతము నాకును భగవంతునకును దప్ప మనవ్యమాతృలకుఁ జెలియదుగదా! రాజతన్నుఁ గావించినపరాధవంబున కోర్వఁజాలక కాళిదాసుఁడు దేశత్యాగమో దేహత్యాగమో కావించె నని కదా యిప్పటివఱకును ప్రజలతలంపు. అది యట్లేయుండుగాక! కాళిదాసును కాళికాంబికకు బలిగా నిచ్చి సమస్యను నేనే పూరించితినని రాజును నమ్మించి నిరపాయకరంబుగ నిరాటంకముగ సర్థరాజ్యము నేలుకొందునా?..... హరిహరీ! నా కెట్టికట్టడితలంపుగలిగె! ఇట్టిజగత్పూజ్యుఁ డగు మహాకవిప్రణమూలం దీయసాహసించితినే! ఇంతకన్నదుష్కృత్యము - ఇంతకన్నజననిందా

కరకార్యము - ఇతకన్న సమానుషము - మఱియొకటి కలదా? నా కీసుహృదభావుఁ డేమియపకృతి గానించెను? 'భోజరాజేంద్రుడు నన్నవమానించెను; దేశత్యాగినై పోవుచుంటి' నని పలికినంతమాత్రమున నీతని వీడలేకగదా రహస్యముగ నింతవఱకు నాయుంటనే దాచియుండితివి. రాజ్యలాభదురాకాంక్షచే నింతటిచుష్కృత్యమొనరింప మనఁబున తెలియదు యుక్తమా? వేయిజన్మలు లెల్లినను నిట్టిరసిక శేఖరుని నేను గణించుకొందునే? ఇంకలకే కాబోలును పెద్దలు స్త్రీబుద్ధి పశిత్రయంకరమని చెప్పుదురు!

చ॥ ఒకడైన పాపభీతి మఱియొక్కడెసన్ ఘనరాజ్యకాంక్ష నన్నొకపరి రెండువంకలకు నూపుదు నున్నవి; సత్యవృత్తియు బ్రకటముఁజేసి సదృశ మపారముగా గణించుకొందునో కటకట! దుర్వృత్తం బయినఁగాని ధరాధరణులు గాంతునో?

చీ! ఏమి నాబుద్ధిఁగూండ్యము! నేను వెలకాంతనుగాని కులకాంతను గానుగదా! ఈధర్మాధర్మవిచారము నా కేటికి? అధర్మప్రసక్తనమునందలి దోషము నాకుఁ గల్గియున్నయెడల నా కీవేశ్యావృత్తి నేల విధి విధించుచు? ధనకాంతనగు నాకు ధనమే ప్రధానధర్మము! కులధర్మనిర్వహణమేగదా సర్వమానవోదితసత్కర్మానుష్ఠానము! కాళిదాసు నా కేటి చుట్టము? ఇట్టిరసికుల నె దఱు జూచితిను, ఎందఱు జూడ నుంటిను? పరిమితిగలదా? వేశ్యల యచరాగంబంతయు బహిఃప్రవర్తనమునందేకాని యంతరంగమునసయిత మనుష్టింపదగినదియా? కాదు. నిజమే! కాని రాజ్యలాభముకొఱకై కాళిదాసుం గడతేర్చుటకన్న వేశికమాగ్ధాంతరముగలదా? ఇప్పుడు నేను తన కొనరించిన యుగకారమునకుఁ దోడుగా "ఈకార్య మిట్టిది; నాకు రాజ్యకాంక్ష గలదు; నీవు పడలుకొ" మ్మని నీ నీకమిచ్చుని నిర్బంధించినచో తనకు రానున్న రాజ్యభాగము నీతఁడు విడువవచ్చును. నిశ్చయ

కాలుజాతినయంతకు గాని పనిగ
నోరుజాతిగద! మించ నొవ్వనాడి,
కోలుపోయితి పరమయోగ్యుని కపింకు)
పూసరంబును ఫణి యని మోసపోతి.

౯౮

బుద్ధి—మహారాజా! చర్వితచర్వణం బగు నీవిచారము కేవలము
వ్యర్థము! అదిగాక కాళిదాసునునికి నెలుగుటకై తమరు
పంపినసమస్య కొంతపనిచేయకపోవునా?

భోజ—బుద్ధిసాగరా! అతఁ డిప్పటికి జీవించియుండినదా, నాసమస్య
పనిచేయుట! అభిమాని యగు నాతఁ డవమానదూఃఖమున
మరణించియే యుండిన సర్వ డేదిగఁటి?

బుద్ధి—రాజమాడామణీ! ఆత్మహత్య మహాపాపం బనియెఱింగియు
నాతఁ డట్టిహీనకృత్యమున కనుమతించునని నాకుఁ దోఁచదు.

భోజ—అవమానదూఃఖము యుక్తాయుక్తముల నెంచనీయదుగదా!

(సేకకుఁడు ప్రశేషము.)

సేవ—అవధారు. మహారాజేంద్రా!

భోజ—ఏమిరా విశేషము?

సేవ—స్వామీ! ఎవ్వతెయో వేశ్యయట! కవయిత్రి యట! తమ
దర్శనము చేయఁగోరుచున్నది!

భోజ—రానిమ్ము; అభ్యంతరమేమి?

సేవ—మహాప్రసాదము (నిష్క్రమింప)

భోజ—బుద్ధిసాగరా! ఈయవతి యెవ్వతెయై యుండునో? మన
మీయాఁడుదానితో-అందు వేశ్యతో-సంభాషించుట యంత
యుక్తముగ నుండునా?

బుద్ధి—నిరంకుశప్రభువు లగు తమ కాటంక ముండునా?

(విలాసవతి ప్రవేశము.)

విలా—మహారాజమాడామణీ! అనేకనమస్కారములు!

భోజ—(స్వగతము) ఎవ్వతెయో యని భావించితిని. నాకును గాళి దాసునకునుగూడ సంబంధముగల విలాసవతీనామధేయ యగు వేశ్యయే కాదా యిది! (ప్రకా.) విలాసవతీ! నన్ను చూడఁ గోరినది నీవేనా?

విలా—చిత్తము ప్రభూ!

భోజ—కనయిత్రి నని కలు పిలిపితివే! ఈనడు నేమైన నభ్యసించితివా యేమి?

విలా—ప్రభుప్రవారిముగళవృద్ధ మగు వదనబింబసందర్శనమాత్రముననే, ఎట్టివిద్యావిహీనులై నను కవిత్యముం బెప్పఁగలిగినవారగుచుండఁగా, దేవరవారిదాసి కంతమాత్రపుకవితాధారయే కలుగకుండునా?

భోజ—మంచిది. నీరాకకుఁ గారణ మేమి?

విలా—దేవా! పూరించినయెడల నర్థరాజ్యము బహుమానము చేయుదు మని తమకు పంపింపచుస్వను నేను పూరించి తెచ్చితిని.

భోజ—మారాజ్యమునందు, స్త్రీలు సయితము కవనముఁ బెప్పఁగల వారైనయెడల మాకు బ్రహ్మాసాదమే! ఆకాగిత మేది?

విలా—(ఇచ్చుచు)

భోజ—బుద్ధిసాగరా! చదువును.

బుద్ధి—(చదువుచు)

“శ్లో॥ కుసుమే కుసుమోత్పత్తి శ్శూయతే సచ దృశ్యతే,
రాజే తవ మఖాంభోజే దృష్ట మిదీవరద్వయమ్.”

భోజ—(విని తలపంకించి) బుద్ధిసాగరా! అపత్రిక నిటు దెమ్ము.

బుద్ధి—(ఇచ్చును)

భోజ—(సాలోచనముగ చాలసేపు పండించి, తలపంకించి, ఆగ్రహముతో తటాలున కత్తిలాగి) ఓసీ! మాయలాడీ! ఈసమస్య పూర్తియందలి నిగూఢతంత్రహాస్యమును నే నెఱుంగుదును. కాళిదాసు నేమి చేసితివి? చెప్పెదవా? చంపనా?

విలా—(తత్తరపడుచు) రాజేంద్రా! నాకు-నాకు- నేను కాళిదాసు వృత్తాంత మేమి యెఱుంగుదును?

భోజ—ఛీ! కలుగాకీ! హంతకీ! ఎందులకు నాతో నన్యతము లాడెదవు? నా కీమాతృపురహాస్యభేదనశక్తి లే దనుకొంటివా?

మ॥ పలువాదంబు లింకేల నోఖలమతీ! పాపిష్ఠ! యోపాంసుల్కా, పలువా! నీదుచమత్కృతుల్ మదనసాభాగ్యంబునంగాక యీ విలసద్రాజసభాస్థలంబునను గావింపంగ రాజించునే? యలుకం గల్పనసేయకే పలుకు సత్యంబైన వృత్తాంతమున్.

అట్లుగా దని లేనిపోని యార్యాటముచేసితివా ఇదే కరవాలము!

బుద్ధి—రాజేంద్రా! ఇందలిహాస్య మేమి?

భోజ—ఈసమస్యపరిపూర్తియందలి కవితారసము మహాకవి యగు కాళిదాసునకుఁ గాక యన్యులకు లభ్యము కాదని నేను బాగుగ నెఱుంగుదును. అదిగాక, యిందలి తృతీయచరణారంభమున, “రాజ్” అనుటకు మాఱుగా “రాజే” యను దుశ్శబ్దము ప్రయోగింపఁబడినది. ఇట్టిదోషము నేమాత్రము స్వల్పపాండితిగలవాడైనఁజేయును. అందుచే నది తప్పక భాషాపాండితిలేనిమూఢులచే దిద్దఁబడిన కాళిదాసకృతంబగు శ్లోక మని నిశ్చయం బగుచున్నది.

గీ॥ అర్థరాజ్యము లభియించు నాశఁజేసి,

మూఢతనుఁ గాళిదాసును మోసగించి,

యీసమస్యను బూర్జిచేయించి తెచ్చి
పాపముల నాడుచున్న దీ పడుపుముండ.

౧౦౦

బుద్ధి—ఓసీ! మహారాజున కాగ్రహముఁ దెప్పింపక నిజము నెఱిగిం
పుము! కాళిదాసు నేమి చేసితివి?

విలా—మహాప్రభూ! మీపాదములయాన! నే నేమియు నెఱుంగను.
రాజభటు లీపత్రికను బంచిపెట్టించుండఁగా పోనీ ప్రయత్నింప
మని దీనిని రచించితిని. అర్ధరాజ్యము లేకున్నమాన! నన్ను
ప్రాణములతో వదిలుడు. పోయి నాబ్రతుకు దెరువు చూచు
కొందును.

భోజ—ఏమీ? పోనీ ప్రయత్నింప మని నీవు తలచినంతమాత్రమున
నాసమస్య నీకు రచనాసాధ్య మయ్యెనగా! దిగ్విదండముల
వంటి నాయాస్థానకవీమృతి కెవ్వరికిని రాజ్యకాంక్ష లేకయే
దీనిని పూరింపమాని రని తలచితివా? వారి కెవ్వరికిని సాధ్య
ముకాని సమస్య బోగమతొత్తు వగు నీకుమాత్రము సాధ్య
మయ్యెనా?

విలా—మహారాజా! ఊరక నన్ను తగ్గనభ్యర్థనములుచేసిన నే నే
మని తమకుఁ బ్రత్యుత్తర విాయుగలను? తమకు నన్నేమి
చేసినను సరేకాని నే నేమాత్రమును కాళిదాసుపృథ్వాంత
మెఱుంగను.

భోజ—(ఆగ్రహముతో) ఎఱుంగ వా? ఎఱుంగ వా?

విలా—ప్రభూ! ఎఱుంగను.

భోజ—ఏమాత్రమును ఎఱుంగ వా?

విలా—అయ్యో! నాగ్రహచారకర్మమా!

భోజ—గ్రహచారకర్మము కాదు. కవిచారమర్మము! పాపాత్ము
రాలా! నీమనస్సాక్షిగా వచింపుము! దీనిని కాళిదాసుకాదా
పూరించినది!

విలా—కాళిదా సెప్పుడు పూరించెను? అతఁ డిప్పు డెక్కడ నున్నాఁడు? దేవరవా రాతని దేశభ్రష్టుని గావించి రని విని.....

భోజ—ఛీ! అదియంతయు నిప్పు డేల? ఆతని నేమిచేసితివో చెప్పుము.

విలా—అయ్యో! అతఁడు పాప మవమానముచే దేశత్యాగియయ్యెనో దేహత్యాగియయ్యెనో...

భోజ—ఆ! అట్లు దానికి రమ్మ. రాజ్యకాంక్ష చే నీ వేమైన నాతని కుత్తుక ను త్తరించితివా?

విలా—(అదరిపడి) అమ్మయ్యో! అంతపనియే! రాజ్యకాంక్షయండిన నుండునుగాక! ఆఁడుదానను ఆతని కుత్తుక ను త్తరింపఁగలనా?

భోజ—రాజ్యకాంక్ష కల దనుమాట నిజమేకదా! ఇంక హత్యయు నిజమే! అట్లయిన నాతని నీ వెందైన దాచితివో కాక పరిమార్చితివో తెలుపునందాక నిన్ను విడుతు సని తలంపకుము.

విలా—అయ్యయ్యో! ఎట్టిగృహచారవేళలో నిద్దర లేచితి నమ్మా!

భోజ—తప్పక నీ కిది గృహచారమే! కానిచో నీ కిట్టి దుశ్చింత కలు గదు.

విలా—అయ్యో! ఆఁడుదానను చంపుదురా? స్త్రీహత్యాదోషమే!

భోజ—(జుట్టుపట్టుకొని) స్త్రీహత్యకు వెనుదీయువాఁడమ గాను. చెప్పుము; కాళిదాసు నేమిచేసితివో! చెప్పవేని నీ శిర మిప్పు డే రెండుతున్న లగును.

విలా—అయ్యో! తప్పునట్లు లేదు. నాపాపము నేటితో బ్రద్ధతైపది కాబోలును! నిజ మెఱింగింపనే వలయును.

భోజ—ఛీను. నిజమే యెఱింగింపుము. కాళిదాసును చంపితివా?

విలా—చంపితిని; రాజేంద్రా! చంపితిని.

భోజ—(అదరిపడి) ఆ! ఆ!! చంపితివా! చంపితివా! హా! కవి చంద్రమా!
(మూర్ఛ.)

విలా—(వచ్చుచు) హా! కవిసింహమా! దుష్టురాల నగు నాచే హత
మారితివా?

బుద్ధి—ఓసీ! పాపిసీ! ఎంతపని చేసితివే!

చ॥ పవలును రాత్రి యాకవినిఁ బాసిన చింతను దుఃఖమందు నీ
యవసపుఁడిట్టివార్గ విని యక్కట! జీవము దాల్చియుండునా?
శివశివ! యెంతదారుణము జేసితి హంతకి! రెండుప్రాణవా
యువులను మింగినావు! భువి నొందుటకై నరహూపనర్పమా!

భోజ—(లేచి) (అనుబంధము 12) హా! కవిసింహమా! కాళిదాసా!
తుట్టతుద కొకయాఁడుదానిచే మరణింపు మని విధి నీనుడుట
వ్రాసెనా?

చ॥ కవికులమాళి! నీయశముఁ గాంచి మనంబున నోర్వలేక యీ
దివిజధరాధనాయకుఁడు తెంపున నాత్మసభాంతరంబునం
దవిరళమౌ త్వదీయకవితామృతధారల సంపంగోరి యీ
భువి భవదీయజీవితముఁ బూర్ణముసేయఁగఁబోలు, సయ్యయో!

సీ॥ సురలోకసాహితీపరిషత్తునందు ని

న్నెంచి యధ్యక్షుఁ గావించి రేమొ,
కరుణసుంతయు లేక కనకగర్భుండు నూ

తేండ్లు నిండఁగ లిఖించె నేమొ
శతపత్రమిత్తుని సత్పుత్తుఁ డొకచో న

కాలపాశమున ని న్నట్టేనేమొ
వలపొంది కాలయాపననైపలేక స్వ

ర్వేశ్వ లీగతినిఁ జంపించి రేమొ

కాకయుండినయెడల నిష్కారణంబ

య్యున్వ ననుఁ బాసిపోవ నెట్లోర్చితయ్య!

సురపురం బేమిగా ముందు జొచ్చి తయ్య!

కవిజనశిరోవిభూష! శ్రీకాళిదాస!

౧౦౩

బుద్ధి—ప్రభులిల కా! ఇది తమరు శోకింపఁదగినసమయము కాదు. ఏ
మందుచేసి కాళిదాసు మరణించిన యనతికాలమునకే తమ

ను మరణముగలదనికదా చెప్పితిరి! ఇప్పటికే చాలకాలాతి
కృమణమైన ట్లున్నది! తమ రింక భవిష్యత్కార్యవిధానముం
జూచుకొనవలసియున్నది.

భోజ—ఔను. అదియును నిజమే! హఠాన్మిత్రమరణవార్తాకర్ణనమున
నామతియంతయుఁ జెడిపోయినది! నాకొక్కమాటు కాళిదా
సుమృతకళేబరమునైనఁజూపినఁగాని మనస్సు కుదుటబడదు.
నన్నటకుఁ గొనిపోండు.

బుద్ధి—ఓసీ! పాపిసీ! కాళిదాసును వధించి యాకళేబరము నెందుచి
తివో చూపుదువుగాక! ముందు నడువుము.

విలా—భాగ్యము.

[పటపరివర్తనము.]

2. రంగము — రాజసౌధము.

ప్రవేశము—కాళిదాసుకవమును ముందుంచుకొని భోజరాజు,
బుద్ధిసాగరుఁడు, లీలాశతి, పరిజనలు.

బుద్ధి—రాజేంద్రా! మరణకాలము సమీపించెనని, తొందటగా
తమరు రచించుచున్న చంపూరామాయణము పూర్తికా
లేదు.

భోజ—ఎంతవఱకు రచించితిని?

బుద్ధి—సుందరకాండము వఱకు.

భోజ—సరి! దాని నట్లేయుండనిమ్ము. అది యీజన్మమున నిక
పూర్తికాదు. నాకప్పుడే మరణచిహ్నములు తోచుచున్నవి!
శిరోబాధ తీవ్రగతి వేధించుచున్నది.

బుద్ధి—దేవరయాజ్ఞ. ఇంక నీసేవకున కానతియేమి?

భోజ—బుద్ధిసాగరుఁడవగు నీకు నేను చెప్పవలసిన దేమియున్నది?

చ॥ జనకుని నాటనుండియును జాల హితంబుగ మాకు మంత్రివై
యనయము తోడునీడవయి, యాత్మహితంబును గోరు బోధవై

జనకుడవై గురుండవయి సారెకు మిత్రుడైన నీయుగాం
బును నిరకదీర్పజాలుట యమోఘము, కావునఁ జేతు నంజికి.

బుద్ధి—హా! మహారాజా! ఎట్టి పలుకులు నీనోట విను మరదృష్టము
గల్గెను!

భోజ—అయ్యా! మీరు పాశ్చాత్యులు. దుఃఖమున కిది సమయముగాదు.
కావున నీరెండుమాటలను సత్వరముగ నాలకింపుడు.

బుద్ధి—విధేయుడను.

భోజ—

ఉ॥ ఇంతి యమాయకత్వమాన సంతయుగోల; జగంపుమోసమా
వంత యెఱుంగఁజాలని మహాగుణజాల; పవిత్రశీల: నా
సంతతి పిన్నవారు ఖలజాలవిజృంభిత మీజగంబు; న
త్సాంప్రతులు మీరు; తండ్రివలె సాకుఁడు రక్షణలేని దీనుల.

బుద్ధి—హాహా! ఎట్టిమాటలు వినుటకు బ్రీడికియున్నాడను.

లీలా—ఆర్యపుత్రా! మందభాగ్యురాలనగు నా కేమిగతి చెప్పి
పోయెదరు?

భోజ—దేవీ! ప్రపంచమునందు, పతి మాండుగా మరణించిన సతుల
కందఱకును పరమేశ్వరుఁ డేమిగతిచూపునో నీకును నదియే
గతి! వన్ను వేఱుగా నేల ప్రశ్నించెదవు?

నీ॥ చిరకాలముననుండి చేసినచెల్మి నీ

మానసంబున నెప్పు మఱువఁబోకు;

కడుప్రమాదమ్మనఁ గావించినట్టి నా

తప్పుల నెమ్మదిఁ దలఁపఁబోకు;

వెలది! నేఁబోయినవెన్న నీశ్వరుని సం

స్మరణంబు నెన్నఁడు మఱువఁబోకు;

ప్రతివత్సరంబు నాసుతులచేఁ దలవారి

వదలించుటను పొరపడఁగఁ బోకు;

గీ॥ కాలవైపరీత్య కర్మంబుచే నిట్ల
కాలమరణమునకుఁ బాలుపడితి;
మానినీలలామ! మనకింకఁ బరలోక
మందె యగుఁ బునస్సమాగమంబు.

౧౦౬

లీలా — అక్కటక్కటా! నాదురదృష్టమున కెంతని విలపితును!

చ॥ వరమహితస్వరూపులుఁ గృపాసహితాత్మకులైనయట్టి మీ
కరములమీఁదుగా మహినిఁ గాయమువాసెను నంతభాగ్య మీ
తరుణికిఁ గల్గదయ్యెనుగదా! జగదీశ్వర! మాయచావు దు
ర్భరగతి నావిధాత యెటువొసెను త్యాదృశఫలమందునన్.

సీ॥ పతిసేవయనియెను వ్రతమునేకాని నే
నితరంబులైన యేవ్రతము లెఱుంగ;
కలలోననైన నిక్కపుఁ బ్రసంగమెకాని
యస్మతప్రళాపంబు లాడియెఱుంగ;
దైవచింతయు మీపదారవిందముల చిం
తయుఁ దక్క నితరచింతల నెఱుంగ;
అన్యపూరుషుల నాయన్నదమ్మలుగ దం
డ్రిగఁ దప్ప నన్యంపురీతులెఱుంగ;

గీ॥ నట్టి లోకవిహితమైన నాబ్రతు కిట్లు
లమితహేయగతుల నందనేల?
మానవేశ! నే సుమంగలివై చచ్చు
ప్రాప్త మబ్బదయ్యె పాపవిధిని.

౧౦౮

(తెరలో)

హా! మహారాజా! హా! దీనజనశరణ్య! ఇన్నినాళ్ళు మమ్ముఁ
గన్నబిడ్డలవోలెఁ గాపాడి, యిప్పు డెవ్వరి కప్పగించి పోయెదరు?

భోజ—బుద్ధిసాగరా! ఆ యాలాపం బెవ్వరివై యుండునోకదా!

బుద్ధి—మహారాజా! తమ్ము కడసారి సందర్శించు నభిలాషంబున
పౌరులు గుంపులుగాఁ గూడివచ్చి యావల నిలిచియున్నారు.

భోజ—నేను వారిని స్వయముగా నోదార్చెదను. తెరవంకఁ జూచి
ఓహో! పౌరజానపదులారా! మీరునామరణంబునకై యెంత
తమాత్రమును చింతనందవలదు. ఏమందురేని.

చ॥ జననమునందుఁ బ్రాణులకుఁజచ్చుటనైజము; గాన నిత్యమా
పనికి విచారమందు టది పాశ్చాలకుఁ విహితంబుగాదు ధా
రుణి సకలంబు ధార్మికనిరూఢి నేలితి నే విచారముం
గనక సుఖంబుగా మృతినఁగాంచెను నాకొక కేల చింతిల?

ఆ॥ చిరము మమ్ము భక్తి సేవించినాను నా
యుగము దీరిపోయె నింతతోడ
మమ్ముఁగొల్పినట్లు మానంతరినఁగూడఁ
గొలిచి కీర్తినందివలయు నయ్యు.

(తెరలో)

హా! హా! మహారాజా! ఇంక మేము దిక్కుమాలిన పక్షు
లమై పోవుదుము గాఁబోలును.

భోజ—బుద్ధిసాగరా! నాయప్పగింతలన్నియు నైనవి. ఇంక నే నేది
వదించినను జర్వితచర్వణమేకాని ఫలకారి కానేరదు. నాకు
శిరోబాధప్రారంభమైనది. దీనిఁబట్టిచూడఁగా కాలముసమీ
పించెనని తోచుచున్నది. (కాదాసుకి భీమముం జూచి) హా!
మిత్రమా!

సీ॥ జగతిలోపల మనచరితంబు లోకవి
ఖ్యాతంబుఁ జిత్రింబు నైనదందు
నీవు నాయాస్థాననికటంబునందుడి
యభయులకును గీర్తి నొసఁగితిండు
పర్యకాంతాపాపభరకార్యమున నీదు
ప్రాణంబు లిహమును వదలెనంచు
తన్ములమున నె మత్ప్రాణవాయువులు శా
శ్వతముగా ధరఁబాసి చనియెనంచు

కవియొకండు దృశ్యకావ్యంబు రచియింప
నటులు తత్ప్రదర్శనం బొనర్చ
మనదుకీర్తికాంతమనియుండు నాచంద్ర
తారకంబుగాఁగ ధరణియందు. ౧౧౧

కావున నిక మనయాత్మలు నిర్విచారముగ ధరిత్రీఁ బాయ
దగును. ఇక నాకు పరమేశ్వరభజనమే కర్తవ్యము.

పరమదయాకర! భవహర! శ్రీకర! పాపవిభంజన! శూలధరా!
పురహర! స్థరహర! దేవపరాత్పర! భూతకృపాభర! భూతవరా!
సురనరనన్నత! సుభగజగన్నత! సూరిజనస్తుత! సుజనహితా!
మదుధరణీతలమంగళచారణ! మహితవిచారణ! సుగుణగణా! ౧౧౨

(ప్రాణోత్క్రమణమగును.)

బుద్ధి—మహారాజా! మహారాజా! మమ్ముఁ బాసి పోయితివా?

లీలా—హా! జీవితేశ్వరా! (మూర్ఛ)

(తెరలో)

హా! భూలోకమందారమా! మమ్ము శాశ్వతముగ ననాధు
లం జేసితివా! హా! భోజరాజేంద్రా!

బుద్ధి—(శోకముతో) గీ॥ పోయితే మమ్ముఁ బాసి యోభూమిపాల!

తరలితే! యధ్ధిలోకమందారభూజ!

తండ్రి నడఁబాయు సుతుల నేదాడిఁజేసి

పోయితివి తండ్రి! గిరిభేదిపురముఁజేర. ౧౧౩

(శారదాజీవి పోవేళము.)

శార—(స్వగతము) ఓహో! ఏమి యీవిచిత్ర! నన్ని వేళము!

ఉ॥ భోజధరాత లేందుగని పోవఁగవచ్చినయంతలోన ని
స్తేజని భోజనిక మృతినజెందిన సత్కవిఁ గాళిదాసునిక
భూజనులెల్ల దుఃఖమును బొందెడిరీతియఁగాంచనయ్యె నా
హా! జగదీశకల్పిత నియామక మంతవిచిత్రమోకదా!

బుద్ధి—(శారదకు నమస్కరించి) ఓపూజ్యురాలా! భగవతీ! నీవు వివ
దంబుధిని ముగ్ధిని మమ్ముద్ధరింప నరుదెంచిన సాక్షాచ్ఛారదా
దేవ్యళరావతార మిట్లు నాకన్నులకుఁ దోచుచున్నావు!
మమ్ము రక్షింపుము! నీ కివే వందనశతకాలు!

శార—(అబోచించి) ఆహా! ఇదియంతయు స్త్రీసాహసఫలితమే
కాని వేఱుకాదుగదా! ఇస్సీ! ఏమి తలచితి! అరియుచు గాదు.
ఇది పరమేశ్వరసంకల్పము! నీ పత కీర్తనము జేయఁకార్యముల
నొనరింపఁదలంచునో ఈని యాశాపి న కల్ప మార్త్రమున
నట్లు వర్తనఁజేయును! కానిచో, నీతిగుణమున నాయాగమన
మెట్లుగల్గును? నేను వచ్చినందులకుఁ దగిన ఫలము గలుగుఁగాక!
(కమండలూదకముం గొని)

గీ॥ ఓ జగద్రక్షకా! మహామోక్షదాతమును

నీవ లీలచే నెట్లు నీ మాయామిగిలెను

నట్లులే గాజకపిగాఁ బ్రవృత్తమయి

లంకి జేరితివోయి! యీయ దీనిని!

౧౦౧

(జలంబులు చల్లును)

భోజ-కాళి—(నీది లేచివచ్చి పోవును)

భోజ —(కాళిదాసును గొంగులచుక్క) హా! మిశ్రమా! ఏమి నాయ
దృష్టము! నేడంతకు నుదినము!

నీ॥ నేడగు నాతనికి నీజలదశపుత్రసం

తుండయ్యె నీ ద్వాపరతోపితాశ్చ!

నేడుగా మహేంద్రరసనహంబు నల్లిన

పూజలు ఫలియింపె పుణ్యమూర్తి!

నేడుగా భారతి, నిజముగాఁ బుత్రశో

కమునాసి, యానందకలితయయ్యె!

నేడుగా నీయశం బేడువీపులపెండ్

రజతదీప్తిలచే రాణమిచ్చె!

నేడు మత్స్యతప్తాగ్భవానేకపాప
సంతతు లసంతములుగాగ సంతతుయ్యె
మరణమందిన నిన్ను నేనుజలఁ గంటి
కావ్యవీరచనామరగణ్య! కవివరేణ్య! ౧౧౯

కాళి—(విస్మితుడై) ఏమి యీవిపరీతము! రాజచూడామణి! నేను
మరణించితివా! అట్లయిన పునర్జీవితము నెక్కడిది?

భోజ—నీవేకాదు. నీవు మృతినందిన యనతికాలమునకే నేనుచు మర
ణించితివనియే జ్ఞాపకము! మనమిరువుర మొక్కసారియే పున
ర్జీవితమవైతిమి. ఇదియే విస్మయపరిదము.

బుద్ధి—రాజ కవిరాజశేఖరులారా! సాక్షాత్కరించిన యీ శారదా
దేవి మహిమాబలంబున మోరియిరువురు మాకు లభించిరి.
ఇది మాపుణ్యము.

కాళి—(శారదను గుర్తించి) ఓహో! మూఢుడనై యుండిన నన్ను
కవినిగా నొనరించిన నాతిల్లియగు శారదాదేవిగాదాయాభివృద్ధి!
ఓజసనీ! నమస్కారము.

ఉ॥ మున్నొక కాలమును కడుమూఢతఁజిక్కిన జన్మనాపి నా
కెన్నఁగ పూజితంబగు కవీశ్వరజన్మ నొసంగినావు నే
డిన్నగరంబునందు గతియింపఁగ శాశ్వతజీవ ముచ్చి, నీ
పున్నముచేత వెడియును బ్రోచితి జన్మ నొసంగినాతిరో! ౧౨౦

ఇట్టి నీ కొక్క సమస్కృతిం దక్క యొడేమి యొనరించి,
మే మిరువురము నీ ఋణమును దీర్చుకొనఁగలము?

శార—కవిసార్వభౌమా! అంతయును జగదీశ్వరసంకల్పమే.

కాళి—అకారణదయాశరులగు మీవంటివారి కిదియే యలంకారము!

లీలా—(లేచి ఆనందముతో) అహహ! ఎట్టి యాచారదృశ్యముం గం
టిని! మాంగల్యమా! దీర్ఘాయువు సంపదము. పాణేశా! అదృ
ష్టముచే గర్వించు నీదాసురాలు నమస్కరించుచున్నది.

భోజ—దేవి! నీయదృష్టమునకుం గారణభూతురాలైన యీశారదా దేవికి తొలుత నమస్కరింపుము.

లీలా—ఓభగవతీ! మహాత్మురాల వగు ని న్నేఱుంగనిదాన నైనను, మాకొత్తకై యవతారమందిన శారదాదేవి వని నమస్కరించుచున్నాను.

శార—బిడ్డా! శాశ్వత సుయంగలీశ్వరు సందుము.

బుద్ధి—అమ్మా! ఈభగవతి, కాశిదాసువీరుని విధివిహితభార్య యగు శారదాదేవి! ఈమె యుగ్రహముచేతనే యీపూజ్యుడు కనిపించి యున్నాడు. కాని విధివిహితముచేత...

లీలా—దేవి! ఆపుణ్యచరిత్రమును వింటిమి. ఎంతటి సుదీక్షము నేడు.

శార—అమ్మా! నిర్దిష్టమాంగల్యహతిచేత నీనాథుడు జీవించెను.

మమమును, సావిత్రీశక్తి, ప్రభావమున, సత్పుణ్యుడు విత్రాస్త్వంబు దాదినసాధాత్మజకాలము భగవద్రాజ్యస్థితి గన్న పాణిని, వా వెండియుండెనన్నుడి నింటికి నే పురాణంబులు చూస నేడకాక గొని వినుకొని మొదల గొరకపూజ్యస్థితిన్.

లీలా—అమ్మా! అ మహారాజగు నన్ను వెనజేయుటకు మీరిట్లాడెద నేకానీ, యిదియంతయు సిక్కి ముగా మీయందే యస్వయించుకొనదగినవృత్తము. మీతపోబల పాబల్యమును, శాశ్వతబ్రహ్మచర్యమహత్త్వమును, సావిత్రీచరిత్రముంబోలె మిళితమగుట బ్రసాదించుటయే కాక నాకును మాంగల్య ప్రదానంబానలించెను.

శార—అజీవితమే వేఱయ్యెనుగదా! నాచరిత్రమునకు సావిత్రీచరిత్రముతో సాటియొక్కది?

లీలా—దేవి! ఐహికసుఖానుభవప్రాప్తము లన్నియు, కల్యాణమునకు సాక్షిభూతులైన దేవదాస్యాదులు వేఱుగా నెట్లు సాక్ష్యమియంగలరు?

(విలాసవతి తటూలన ప్రవేశించును)

విలా—(శారదాదేవిపాదములపైఁ బడి) అమ్మా! పాపాత్మురాలను,
బ్రాహ్మణప్రాణహంతిని నాకు తరణోపాయము నెఱిఁ
గించి రక్షింపుము.

శార—విలాసవతి! తెన్ను. నీకశ్చాత్తాపము చేతను, సత్కృతకట
నముచేతను నీపాపములను బరమేశ్వరుండు పరిహరించి నిన్ను
నుగ్రహించును.

భోజ—ఓసీ! దుష్ట పశ్యాపిశాచిసి! రాజ్యకాంక్షచే కమిందుగిని జంపి
యింతటివిపద్యశం దెచ్చిన నీమొగము చూడఁ గూడదు.

శార—రాజేంద్రా! పశ్చాత్తపురాత్తన యీగణితను నీవును క్షమిం
చుటయే యుక్తమైనది. ఏమనెను-

ఆ|| “అనుమే సలువనస్తి యూర్యులయెడఁ గల్లు
ప్రేమకన్న పాపభీతిచేత
చింతనొందువారిచి త్తమే నాకు సం
ప్రీతికర” మటూచు త్రిగుఁ డనఁడె? ౧౧౬

కాళి—ఓహో! దీపకంతటికిని కారణ మీవిలాసవతియూ? బౌరా!
ఎంతమోసము! ఎంతటివచ్చుకమున జరిగిచునదియైనను కూర్చి
రభుజంగిసంబలె వేష్యను విశ్వసింపరాదుగదా!

శార—పుణ్యాత్ములారా! చర్వితచర్వణం బప్రశస్తము! రాజేంద్రా!
నీ కేమికావలయునో కోరకొనుము!

భోజ—భగవతి! నీదయచే మూకోరికలు నిరవశేషములయ్యెను. నా
ప్రాణమిత్తుండు నాకు లభించెను. ఇంక జగన్మంగళం బగున
ట్లనుగ్రహింపుము.

మంగళవహశ్రీ వృత్తము.

భారుణిజనంబుల కధిర్మగతి దూరమయి

ధార్మికవిచారము సతతంబు మది నిండె

సారముగ నీవృధివి ♦ సస్యభరమై యెసఁగ,
 జారులును చోరులును ♦ హలసశియుండుకొ
 శ్రీరమణిచే జను, ల ♦ శేషసుఖసంపదలఁ
 జెందుచును సంపదల ♦ చే మోదమండక,
 మారజనకుండు ముద ♦ మారికృపఁగాంచుతిర
 మాసహిత శీలఁడయి ♦ మంగళమహా శ్రీ॥

శార—తథాస్తు.

కాళి—తథాస్తు.

(అనుబంధము 13)

(పటకరి వర్ణనము)

గద్యము.

ఇది శ్రీభద్రదాచల శ్రీసీతా రామచంద్రసింహాకాండాక్షిభక్తశిష్యధారా
 రసబంధుకుండును, సోమరాజాశిష్యుఁడయ్యుఁ పారావారిసుధాశుం
 డును, కోదండరామ చూడఁకొని బొంగివచ్చునీ కీముఁజుల పక్షి
 మానుండును, భద్రాచలపురివాసియు నగు రాహు
 నుజరాయప్రణీతంబగు, అష్టాంకసమేత
 శ్రీ భోజకాళిదాస నాటకంబున
 అష్టమాంకము — సర్వంబును,
 సంపూర్ణము.

అనుబంధము.



1. శారద: బీఫలాస్ - తీర్తాల్.

జనకా | గురుపాదా | సన్మతులగు మీకిదేటికోరిక || జన||
 మనమున నిజముగ | దలచి పలికెదరా | మరి - కాక ననుక
 పరీక్షింతురో || జన||
 బాల్యనూది పుత్రికవలెజూచీ | బహుళర విద్యావతిగనొనర్చి |
 కల్యాణయుక్తనగు నాపయిసిటు | కాంక్షజెందెదగు నేశుభమగునే || జన ||

2. దొమ్మరులు: బ్యాండు - చాదా.

ఓరోరిలెండు | వేగమెరండు | గాడ్డెలదండు | నీడకుదెండు || ఓ||
 సారెకుబిడార్లు | సంతరింపగనిండు | పయనంబులుగండు
 పదపదమనుండు || ఓ||

3. శారద: పూరికల్యాణ - తీర్తాల్.

మంజులమలయ సమీరిచార హృ | స్మృదిర తలపడితోమే |
 రంజితకుంజ విహారమత్త మక | రందహర మృదుభాషే || ము||
 శరత్కాల పరిపూర్ణచంద్రికా | సంభ్రత నిర్మలయామే |
 వరానందతారా గణపూరిణ | వర్ణితాంబరసుధామే || ము||

4. విలాసకుండు: (కైసీమరంకీహై)

ఓసీ | జూదరీవటే | నే నెన్నజెలుగ || నోసీ||
 నీసాటివారీ | లో సిగ్గుగాదే || ఓ||
 శరీతి నారులను నమ్మబోయి |
 పేరూఁగ్రీతిష్టగల్గు | ప్రియులు | మమ్ము | బోలువారు || ఓ||

5. భోజరాజు: హిందోల్ - తీర్తాల్.

ఇంతటి పరమాదృశతంబు | నెన్నడుగ ననంగొనగలైతి || ఇం||
 వింతగ నమవన నిశీధి | వెలిగెను | పరిపూర్ణచంద్రికు | ఇం||
 ధన్యుడవో కాళిదాసుడా | తావకి మాహాత్మ్యము నేమందును |
 అన్యులెవరు నీకుసాటి జగమున | ననకోపేద | మహావాక్య
 మయ్యెను || ఇం||

6. భోజరాజు: బ్యాగ్ - తీఫ్ తాల్.

వాచాదోషము లేటికి మాటికి | వానికెల్ల ధృవకురువగవలెగా || వా||
ప్రాచీనవిరోధంబులతో నా|పరమపూజ్య మాసింపడగదుగా || వా||
కాళిదాసు మన్వేనూంసభోజయు | కల్లుద్రాగుచాడంచుఁ బల్కి-తివి |
శీలరహితుఁడంటివి నిదర్శనము | చెప్పినగతి గన్పరుపంగలవా || వా||

7. కాళిదాసు: ఏకిలా అనుమట్టు.

దైవమా | నృపుభోజన్ | బాపితే | పాపి || దైవ||
కవనాయక నే | కశరీరముగా | మనువా | నినిహా || దైవ||
శుభహరచరమస్త్రోకము జనువని | స్త్రోభి-వగ సనుగోరెను సరపతి |
సభను విభవమును | పుంమునువిడిచే | సభయుండగ నుండగ నిలు
వచ్చితి || దైవ||

8. భోజరాజు: శ్రీరమానునోహర అనుమట్టు.

కట్టిపెట్టు నీకు గుట్టమట్టును దెలిసెన్ | భీదుశ్శీత అలల || క||
వట్టివట్టి యేమ్యులేల పా సుం | గట్టివాయి పొలతుక వే చాలా |
నిట్టిపిలుపునను జీర్నించెన నున్నట్టి వాస్తవము బలకకుంటివా || క||

9. భోజరాజు: సురట - తీఫ్ తాల్.

ఎంతటి జాణికివే | తుడ | కేమియందెలియనట నటియించెద || వే||
మాంతకరి యింత నిష్టలగు జగజంతలు గను వట్టియందుంటే |
వీంతగా నన్ని లేక భూతిల | బతయు భగభగమగుమను నన్నది || ఎ||
అక్కరిసమాధ్వి యాకపిశాచ | మాడుమాడయె ప్రాణినిశ్చయన్ |
నీకై గూఢముగా నకుదెంచుట | నెఱుగును | నిఱువురి | శిరములు
తెరివడ || వే||

10. విలాసకుడు : బ్యాగ్ - తీఫ్ తాల్.

ఈవిలాసమును నెంతసిపొగడుదు | నిది గన వివరీతము భుజిచే || ఈ||
పావనమగు ధారావరనగరము | బహుజన సంచలమగు సర రీ || ఈ||
భకరి పలుకులొకరికి వినబడకా | ఒకరి రూపమొకరికిఁ గనబ
డకా | అకట వికటమగ | నతిసంభ్రమముగ | నటుల నిటుల దిరు
గుదురురకా | అలలలలలలలల || ఈ||

సు : కేదారశాళ - టీతాల్.

మృదుమోహన । ముఖజితసోమా । రంజితకామా । ప్రేమ
ధామా॥

మృ॥

నీదర్శనంబె నాకు । నిఖిలానందబగుగా । సదయా । హృద
యా । భృదయా । మోదమార నీకు కోర్కె । నాదరింతు
నెంతో చింతలారణ॥

మృ॥

(ఈ పాట 108 పేజీలోనిది. ౧ ముద్రాపత్రము.)

11. విలాసవతి : హిందోల - జప్తాల్.

ధైర్యవారాసివై । తనరుమా । హృదయమా॥

ధై॥

శౌర్యగంభీర । వేషమునను చరింపుమా

శ్రీచిదాసును శాతాఖిల్యాన్ని హరియించి ।

చాలగా నర్థరాజ్యమును గణియింపుమా॥

ధై॥

12. భోజరాజు : మఖారి - దాదార్.

విధి యారీతిగ నేటికి । వికరీతు బైసుటించె ।

కథావ శేషమయి కాళిదాసా । హాహ॥

విధి॥

జాణియగు వేశ్యచేత । స్వప్నాచయంబు వీడి ।

ధారుణి నెడబాసి తె హితవర్షా । హా॥

విధి॥

భారతి నేటికి నవలంబనము వాసి చిక్కలైక ।

దీరనిదుఃఖమున ముగ్ధ । వలసెనుగన ననుచు । బాయుట॥

విధి॥

13. మంగళము : బ్యాండ్ - దాదార్.

మంధరధర । మంగళకర మంగళంబురా॥

మం॥

మారసుందరా । శ్రీరమేశప్రసాదరా ।

దాసభరణదోషహరణ । దాసవేశనాశా ।

రాజరాజేశ్వరా । యోపరాత్నరా ।

శ్రీనివాస । జగదీశా ।

శ్రీరమానాయకా । జగన్నాయకా॥

మం॥

